

Vetenskaps societeten i Lund

Årsbok 2008

Redaktion Valéria Molnár, Bibi Jonsson, Greger Andersson

Formgivning Stilbildarna i Mölle, Frederic Täckström

ISBN 978-91-974863-6-1

ISSN 0349-053x

Produktion Bokpro AB, Bjärnum

Tryck Kristianstads Boktryckeri AB 2008

Innehåll

Artiklar

Patrik Fridlund

Råa fakta, en oslipad idé 5

Jon Helgason

Om litteraturläsning och litterära praktiker som kunskapsformer 18

Erland Lagerroth

En alternativ vetenskap 32

Martin Nordin

Varierar avkastningen på utbildning med personens
begåvningsnivå? 68

Susanne Schötz

Faktorer som påverkar vår bedömning av kvinnliga och manliga
talares ålder 75

Anna Wärnsby

Modala yttranden och universella tolkningsmönster 85

Minnesord

Anders Jarlert – Lars Österlin 95

Vetenskaps societeten i Lund

Matrikel 99

Stadgar 115

Skriftförteckning 119

Artikelförfattare 125

Patrik Fridlund

Råa fakta, en oslipad idé

Inledning

DET ÄR OFRÅNKOMLIGT att arbeta med generaliseringar. Utan att frammana allmänna drag som antas gälla i mer än ett fall vid en tidpunkt för en iakttagare vore ju forskning och alla typer av akademiskt arbete omöjligt. I detta synes ligga en idealisering. Ur en osorterad mängd av företeelser plockas en stiliserad, eller idealiserad, bild fram. Den bilden går att handskas med; den bilden går att manipulera och göra experiment med.

Detta är i sig inget problematiskt. Det blir dock ett aber när det ideologiseras. När det handlar om att söka efter ideala *ur-förhållanden* eller att etablera den ideala *basen* och den *enkla utgångspunkten* för ett stabilt resonemang, får det hela lätt andra dimensioner. Jag intresserar mig här för något som tycks ligga under ytan i flera olika sammanhang och som kan ses i ljuset av idén om vad som kallas 'råa fakta'. Termen har den amerikanske filosofen John R. Searle myntat.¹ Därmed blir Searle en nyckelfigur i denna studie. Tanken på råa fakta är inte alltid explicit, men den verkar svara mot ett viktigt inslag i samtida tänkande. Idén om råa fakta är inte helt problemfri, och inte heller riskfri. Därför vill jag berätta om det. I varje fall om hur jag ser på det.

Råa fakta

Enligt Searle är basen i verkligheten enkla *råa fakta*. De är utgångspunkt för en komplex verklighet och kan naturligtvis vara föremål för tolkningar och beskrivningar, men i sig är de sig själva nog. Searle hävdar med visst eftertryck denna prioritet när han säger att det är ett faktum att det fanns saltvatten i Atlanten långt innan någon kunde identifiera det som sådant, till och med långt innan någon över huvud taget kunde identifiera dess kemiska komponenter

som salt i Atlantens saltvatten.² Denna tanke återkommer regelbundet hos Searle och i olika formuleringar.

Någonting kan vara ett berg även om ingen tror att det är ett berg; någonting kan vara en molekyl även om ingen tänker någonting över huvudet taget om det.³

Det kan noteras att det inte är existensen av något *något* som avhandlas. Det handlar inte om något vad som helst, utan här specifikt om ett berg, om en molekyl och om saltvatten. Det handlar för Searle inte om att någon, som det ofta heter, ”yttre av oss oberoende verklighet” finns så där i största allmänhet, utan att berg, molekyler och saltvatten finns. Detta förhållande skapar en tämligen speciell situation. Denna emfas på specifika rå fakta är problematisk. Det blir, menar jag, ett problem att laborera med en uppsättning rå fakta som anses finnas oberoende av oss, men som vi samtidigt kan föreställa oss, beskriva och på andra sätt hantera. De skulle alltså vara beroende av oss i det att vi föreställer oss dem *och* ändå icke.

Ta ett hörn av världen, t.ex. Himalaya, och tänk på det som det var före existensen av några mänskliga varelser. Tänk er nu att människor uppträder och att de representerar fakta på flera olika sätt. De har olika vokabulärer, olika system för att göra kartor, olika sätt för att räkna berg [...] Föreställ er sedan att alla människor till slut upphör att existera. Vad händer då med existensen av Himalaya och alla fakta om Himalaya under loppet av dessa förändringar? Absolut ingenting. Olika beskrivningar av fakta, föremål, etc., kom och gick, men fakta, föremål, etc., förblev opåverkade.⁴

Vad Searle tycks mena är att det inte spelar någon roll vad han avser när han talar om Himalaya för att veta att Himalaya finns där och är som det är. Det spelar heller ingen roll för Searle vad jag avser med Himalaya, eller om vi avser samma sak. Jag tror vi kan vara ganska överens om att *något* finns där. Kruket uppstår om vi ska identifiera just Himalaya. Vad jag förstår menar Searle att vi kan tänka på och föreställa oss detta Himalaya som är under debatt utan att bry oss om vad vi menar med termen ’Himalaya’ och vad den kan tänkas referera till. Det är en första punkt. En andra punkt är att det är *vi*, och inte exempelvis Gud, som kan tänka på detta Himalaya. Följaktligen handlar det om mänsklig föreställningsförmåga med de verktyg vi känner för att avgöra *vad* det är vi ska tänka på som Himalaya. En tredje punkt handlar om att vi kan *tänka på* och *föreställa oss* detta Himalaya, alltså inte få det uppenbart i någon extraordinär bemärkelse.

Searle tycks vidare mena att vi kan föreställa oss detta odefinierade Himalaya på det sätt det fanns före existensen av några mänskliga varelser, det vill säga innan någon över huvud taget kunde ha någon som helst uppfattning om vad Himalaya kunde tänkas vara. Det skulle alltså vara möjligt för oss att se vad det är utan att ha en aning om vad som kan tänkas avses när något sägs om detta som ingen har någon bild av eller uppfattning om. Detta hade kanske varit hanterbart om det inte hade varit så precist. Ett problem är onekligen, menar jag, att om vi ska identifiera just Himalaya och inget annat och bestämma oss för att det är just detta vi talar om när vi diskuterar huruvida Himalaya finns där, så blir det lite knepigt att lämna Searles och mina uppfattningar utanför. På samma sätt blir det svårt att på ett begripligt sätt tala om det utanför mänskligt språk och utan mänskliga kategorier.

Nu är det kanske inte detta Searle eftersträvar. När han talar om andra fakta än de han kallar råa fakta låter det annorlunda. I sådana sammanhang får den gemensamma förståelsen stor tyngd. När han talar om pengar som ett faktum säger han:

Om alla alltid tror att ett ting av det här slaget är pengar och de använder det som pengar och behandlar det som pengar, då är det pengar. Om ingen någonsin tror att ett ting av det här slaget är pengar, så är det inte pengar.⁵

Kanske gäller därför att om alla alltid tror att Himalaya är Himalaya och de använder Himalaya som Himalaya och behandlar det som Himalaya, då är det Himalaya. Om ingen någonsin tror att Himalaya är Himalaya, så är det inte Himalaya. Det funnes då inte som Himalaya, vilket inte innebär att det inte skulle finnas som *något*. Det skulle vara en begreppslik relativism som vore begriplig. Då skulle det vara möjligt att se en poäng med att socialt konstruera en uppfattning om vad vi diskuterar. Men nej, något annat avser uppenbarligen Searle:

Det är ett välkänt faktum att vissa modeller, t.ex. Aristotelisk fysik och Mercatorprojektionen förvränger eller är felaktiga beträffande vissa drag hos världen.⁶

När det handlar om råa fysiska fakta är förhållanden på ett givet sätt och kan, bör eller måste återges på ett visst sätt för att återgivningen ska vara korrekt. I annat fall blir de beskrivna dragen hos världen – exempelvis Himalaya – *förvrängda* eller *felaktiga*, säger Searle. Det synes klart för honom att världen är på ett givet sätt och att denna kan beskrivas mer eller mindre korrekt. Detta

går igen hos Harry G. Frankfurt, liksom Searle en amerikansk filosof, som menar att det finns ”sanna utsagor om fakta”⁷ liksom att ”[f]ör varje faktum finns det en sann utsaga som återger det; varje sann utsaga återger ett faktum”.⁸

Nu är det ju inte självklart att Searle och Frankfurt ska föras samman på det sättet, men även Searle talar uttryckligen om *misstag*, och det gör han utifrån en förvisning om att en fast måttstock finns. Visst kan vi råka ut för ”radikal villfarelse”, säger Searle. Det vore ju möjligt att vi toge fel på hur saker och ting förhåller sig, menar han, och detta till och med på ett systematiskt sätt.⁹ Det ligger väl egentligen inget märkvärdigt i att hävda som han gör att ”[...] det vi misstar oss om, om skeptikern har rätt, är den verkliga världen”.¹⁰

Ändå är det något underligt här. Haken i resonemanget tycks vara att detta misstag som beror på en diskrepans mellan ”den verkliga världen” och vår förståelse av den, vår uppfattning av den eller vår beskrivning av den, är ett identifierbart misstag. Det verkar som om vi vore i stånd att så att säga kunna missta oss och samtidigt kunna beskriva vari misstaget består och hur det ser ut.

Den ”verkliga världen”, så tycks Searle hävda, är i sig själv fullödig och förändras inte på något vis genom att exempelvis bli tillgänglig i en mänsklig diskurs såsom i exempelvis en beskrivning. Även *inom* den diskursen behåller den sin fullständighet och sitt oberoende av att faktiskt kunna hanteras *i* diskursen. Det som sägs *om* Himalaya och det faktum att något *kan* sägas om det förändrar inte den centrala kärnan – det råa faktumet – som står kvar oberörd av alla dessa till synes dramatiska förändringar. Det får väl ändå anses vara en dramatisk förändring – ur ett mänskligt perspektiv – om något figurerar, eller kan figurera, i en mänsklig diskurs, jämfört med att det *inte* kan det.

Beträffande Himalaya är det så, menar Searle, att människor ”har olika vokabulärer, olika system för att göra kartor, olika sätt för att räkna berg”. Om alla människor till slut upphör att existera, ”vad händer då med existensen av Himalaya och alla fakta om Himalaya under loppet av dessa förändringar?” undrar Searle. Han svarar: ”Absolut ingenting. Olika beskrivningar av fakta, föremål, etc., kom och gick, men fakta, föremål, etc., förblev opåverkade.”

Det är oundvikligen så, menar jag, att det blir underligt att på detta sätt hålla en realitet för att vara tillgänglig samtidigt som den är utanför och bortom mänskliga referenser.

Påståendet att avståndet mellan solen och jorden är 150 miljoner kilometer kräver alltså institutionen språk och institutionen att mäta avstånd i kilometer, men det *faktum som påstås*, det faktum att det är ett visst avstånd mellan solen och jorden, existerar oberoende av alla mänskliga institutioner för själva sin existens.¹¹

Kanske framstår underligheten tydligare i ett annat exempel: *Påståendet* att Himalaya ligger i Asien kräver institutionen språk och institutionen att dela in världen i världsdelar, men det *faktum som påstås*, det faktum att Himalaya ligger i en viss del av världen är ett faktum oberoende av alla mänskliga institutioner.

Just sådana försök att äta kakan och ha den kvar kanske var en drivkraft för den engelske filosofen P. F. Strawson att ta itu med frågan om *fakta*.

Fakta är inte ting i världen oberoende av språket; utan ordet 'faktum' har, precis som orden 'påstående' och 'sann' själva, inbyggt i sig en viss typ av ord-värld-relaterad diskurs. Fakta är, kort sagt, inte utomspråkliga ting, utan fakta har redan begreppen påstående och sanning inbyggda i sig, eftersom vi för att ange ett faktum måste göra ett sant påstående.¹²

Det Strawson säger är bland annat att ett faktum inte både kan behandlas i språket – diskuteras, analyseras eller beskrivas – och ha en status av att vara språkligt oberoende. När ett faktum anges och ett sant påstående görs kan inte dessa språkliga akter längre uppfattas som oskyldiga supplement som inte på något sätt rör ett icke-språkligt fenomen. Att påståendet skulle vara ett i sig tomt tillägg till ett på egen hand existerande faktum ter sig befängt, tycks Strawson mena, eftersom det att faktumet utsägs och påståendet görs förändrar allt: faktumet blir till.

Denna uppfattning kan jämföras med Searles. Searle menar att de fakta som utgör den ontologiska basen i verkligheten helt och hållet är råmaterial och råa fysiska fenomen. Att vara råmaterial och råa fysiska fenomen betyder att dessa inte är "socialt konstruerade" och att de är "oberoende av alla representationer".

För att vi skall kunna konstruera pengar, egendom och språk, till exempel, måste det finnas råmaterialen metallstycken, papper, land, ljud och märken, till exempel. Och råmaterialen kan i sin tur inte vara socialt konstruerade utan att vi förutsätter några ännu råare material av vilka de är konstruerade, tills vi slutligen når en fast grund av råa fysiska fenomen, som är oberoende av alla representationer. Den socialt konstruerade verklighetens ontologiska subjektivitet kräver en ontologisk objektiv verklighet, som den är konstruerad av.¹³

Det underliga är att dessa råmaterial *ändå* är förstådda av människor i detta råa, obearbetade skick som de befinner sig i utanför den mänskliga diskursen.

Problemet

Ett problem är föreställningen om fullhet eller kanske snarare fullständighet, som de råa fakta – som Himalaya – anses ha hos Searle; i dessa råa fakta finns hela betydelsen och hela deras vara, oberoende av hur de förstås, av vem och när. Deras fulla betydelse och hela vara är på intet sätt beroende av vilken roll de spelar eller vilka avgränsningar som görs i beskrivningar av dem och i talet om dem. De lever helt enkelt sina egna fulla liv på egen hand i totalt oberoende av allt annat. Dessa råa fakta antas alltså finnas oberoende av den form eller det uttryck de verkar ha, och oberoende av sammanhang.

Så följer idén om råa fakta som anses vara och vila i sin egen existens före allt annat, oberörda av historien, oberoende av de former de har, det bruk som görs av dem, eller av de tolkningar som krävs för att förstå dem. De antas vara opåverkade av kontext och av de avgränsningar som görs i mänsklig hantering av dem. Himalaya är, för Searle, en sådan ren existens som finns oberoende av hur Himalaya gestaltar sig, vad som räknas in och vad som utesluts i beteckningen, oavsett om det finns en historia eller ej. Samma sak tycks gälla alla dessa råa fakta som ligger som den fasta grunden i tänkandet. Det kan handla om stenar, molekyler, det rena biologiska varat eller händelser som födelse och död.¹⁴ Det är viktigt att det handlar om råa fakta i sina ideala, nakna tillstånd. Det handlar aldrig om konkreta företeelser präglade av historiska förlopp i en given kultur med namngivna människor.¹⁵

Dessa råa fakta måste därför anses ha bildats utanför historien, på annat sätt, och utan de former de till äventyrs dras med i mänsklig kognition. De är i sin renaste och mest lyckade existens ren *intelligibilitet*, eller med andra ord begripna utan att begripas och förstådda utan att förstås i så måtto att ingen förståelseprocess anses nödvändig och ingen alternativ begriplighet möjlig. Därför ska de yttre formerna om möjligt bortses från, med deras besvärande variation och med inslag av social konstruktion.¹⁶

Denna uppfattning om ideala tillstånd går att ha, alldeles uppenbarligen så, men inte utan risk att bli själv motsägande. Det råa faktum som Searle ser i det mentala innehållet¹⁷ är redan en representation av andra råa fakta som representationen betecknar.¹⁸

Vissa av dessa representationer, som till exempel trosföreställningar [tankar i människors huvuden] och påståenden, avses handla om och representera hur ting [råa fakta] är beskaffade i verkligheten. I den mån de lyckas eller misslyckas sägs de vara sanna respektive falska. De är sanna om och endast om de korresponderar med fakta i verkligheten.¹⁹

Det finns ett mer problematiskt inslag i läran om råa fakta. Termen 'Himalaya' spelar rollen av, eller representerar, saken Himalaya och tar därmed dess plats i diskursen, men enligt dogmen om råa fakta tillför 'Himalaya' inget nytt. Den språkliga termen 'Himalaya' vore endast ett supplement som i sig inte har något innehåll och heller inte påverkar saken Himalaya. Det spännande är ju att utan 'Himalaya' kunde vi inte tala om Himalaya och därför måste man fråga sig om 'Himalaya' ändå inte adderar något till Himalaya. Searle verkar anse att 'Himalaya' inte tillför något över huvud taget till det rena Himalaya, inte ens det att Himalaya kan bli närvarande i diskursen. Med andra ord, 'Himalaya' är inte – och kan inte vara – del av de villkor som finns för att saken Himalaya ska vara närvarande. Det vore att låta centrum bli beroende av periferin. Det vore att låta en socialt konstruerad verklighet ta sig in; då skulle ytterligare ett steg krävas för att finna en fast utgångspunkt.²⁰ I händelse det råmaterial vi lutar oss mot – det råa faktum som ett mentalt tillstånd kan vara – visar sig vara intimt förbundet med någon slags social konstruktion, som mänskligt språk, måste en djupare grund sökas. Enligt logiken i läran om råa fakta måste vi då finna "några ännu råare material av vilka de är konstruerade, tills vi slutligen når en fast grund av råa fysiska fenomen, som är oberoende av alla representationer". För mig är det en märklig, och ohållbar, idé.

Det finns två paradoxer här. Den första är att allt detta som kommer sedan, som är betydelselösa tillägg, i själva verket visar sig vara *nödvändiga* för att komma åt just det ursprungliga och rena råa fakta. Utan dessa beskrivningar som är formade i påstått tillfälliga och i sig tomma former verkar det inte vara möjligt för Searle att tala sig varm för Himalayas beständighet *per se* som ett rätt faktum, det ter sig omöjligt att diskutera det rena fenomenet födelse eller människans nakna biologiska villkor, eller vad det vara månne, som "råa fakta".²¹ Den andra paradoxen är att trots att vi människor med viss nödvändighet möter världen i ett socialt konstruerat sammanhang innebär idén om råa fakta att vi samtidigt kan kringgå detta sammanhang. Det skulle alltså vara möjligt att ha tillgång till den renhet och den obefläckade karaktär som finns i den ontologiska grunden såsom den finns i sin rena existens. Detta även när vi handskas med den konceptuellt och även när vi talar om den.

Jag hävdar alltså att idén om råa fakta framstår som ohållbar. Skälet för att kritisera den är dock framför allt att jag anser den vara farlig.

Faran

En av de allvarligaste invändningarna mot idén att anta att råa fakta styr diskursen och samtidigt står oberoende av den är, enligt mitt förmenande, den kvävande och förtryckande en-het som denna idé alstrar eller förutsätter.

Det är, menar jag, ett problem att tro att det finns en rå verklighet som talar till oss på något direkt sätt. En sådan tilltro till de råa faktas oomtvistbara grund som norm påminner om debatten inom islam huruvida Koranens budskap är givet eller måste tolkas av människor, och om det gör skillnad att det är människor som läser den med sina begränsade mänskliga förmågor.²² Min ståndpunkt är att Koranen måste läsas – dess ”innehåll” strömmar inte direkt och oförmedlat in i våra medvetanden. Jag hävdar vidare att det att den måste *läsas* gör skillnad gentemot om så inte vore fallet. På samma sätt argumenterar jag att den råa verkligheten inte talar oförmedlat till oss, och att detta är ett förhållande vi inte kan avstå från att ta i beaktande. Jag menar att det finns flera intressanta paralleller mellan tron på ideala råa fakta som ontologisk grund, och former av religiös tro. Att hävda att råa fakta är det yttersta riktmärket och den yttersta grunden för människan påminner om uppfattningen att Gud är den enda lagstiftaren och lagens enda källa. I båda fallen hävdas det dessutom att vi, eller åtminstone någon av oss, har tillgång till denna yttersta grund eller gudomliga lag. Båda uppfattningarna kan vara ödesdigra. I båda fallen skulle det innebära att mänskliga subjekt har direkt tillgång till något som Guds inre – alternativt världens beskaffenhet – och så kunde utföra Guds vilja helt och fullt, alternativt se världen som den är helt och fullt.²³

Nu kunde man kanske hävda att det vore *bra* om vi såge världen som den är och om vi hade direkt kunskap om Guds vilja. Svårigheten uppstår när uppfattningar bryts. Människor har *olika* uppfattningar om vilken som är Guds vilja och *olika* syn på världen. Det är farligt att *a priori* utesluta alla utom en uppfattning av Guds vilja eller alla utom en syn på världen. Det är farligt att sätta den ideala bilden så absolut att faktiska uppfattningar, faktiska förståelser, faktiska bruk och faktisk variation inte anses påverka och inte heller får påverka de *ideala* råa fakta som antas finnas därute. Det är farligt att förvägra yttre villkor och materiell gestaltning att påverka *idealet*. Det är farligt att vägra ta in människors konkreta liv som en del av förståelsen av den värld vi lever i, av och med, det vill säga av den värld som är vår.

Idén om ett rent centrum som skulle vara alldeles självtillräckligt och totalt oberoende av alla externa ”tillägg” kunde, för att ta ett annat exempel, innebära att det funnes en ren buddhism, till exempel, som helt enkelt skulle återspeg-

las eller bäras fram i dess heliga skrifter. Det skulle betyda att något slags ren buddhism existerade någonstans på egen hand och helt oberoende av de yttre tecknen på buddhism, oberoende av hur buddhismen artikuleras. Den rena buddhismen vore för sin existens oavhängig de fysiska texterna i vilken dess lära finns nedtecknad, och de ritualer som eventuellt anses tillhöra dess utövande. På samma vis vore kristendomen något ovanför och bortom Bibeln och kyrkans lära, fristående från de skrifter i vilka kristendomen formuleras, från kyrkan, från liturgi och varje form av formulerad religiös lära. Kristendomen skulle så finnas till utan någon historia. För mig är detta en underlig position. Vad finns kvar om allt, verkligen allt, som ”förmedlar” något skalas bort? Dessa så kallade yttre attribut som antas endast bära fram en kärna som i sig själv skulle vara tillräcklig tillför ju faktiskt något till den rena kärnan. De fyller ett tomrum och gör något som den rena kärnan inte kan göra på egen hand. Därmed, hävdar jag, förändras kärnan. Den är inte densamma eftersom den nu är tillgänglig, vilket den inte vore annars.²⁴

Searles exempel på råa fakta tenderar att vara berg, stenar eller molekyler. Döden är kanske dock det mest absoluta som står att finna i den vägen. Om döden är ett rätt faktum måste den hållas för att vara universell och beskrivas som en fakticitet.²⁵

Det verkar ju på många sätt rimligt att det är mänskligt att dö och att döden är som den är oavsett vem som dör, eller när och hur döden inträder. Och ändå inte. Det framstår exempelvis som om olika samhällen har olika uppfattningar om den exakta tidpunkten när mänskligt liv kan identifieras, det vill säga när det börjar och när det upphör. Det finns kulturer som tillåter att mycket unga barn dödas eftersom de ännu icke anses vara verkligt mänskliga.²⁶ Eller för den delen, en lekman kan ta för död den patient som läkaren vårdar, och läkaren kan dödförklara den som lekmannen uppfattar som levande enär hjärtat slår. Just detta väcker frågan om det inte är så att det finns olika människor, med olika förhållanden till födelse och död, till biologisk kropp. Är det då samma död? Är det samma födelse? Är det samma kropp? Är det samma sak vi talar om? Och om vi inte talar om samma sak, hur kan anspråk – fortfarande *inom* den mänskliga diskursen – göras på att det *ändå* är samma sak?

En annan väg

I stället för att sätta min tro och mitt hopp till Searles evangelium om de ideala råa fakta som skänke oss fasthet ville jag hellre ta fasta på nödvändigheten att låta gränserna mellan generaliseringar och historisk variation vara öppna. För-

visso måste vi arbeta med idealiserade begrepp och vissa fakta tas som rimligt fasta utgångspunkter. Däremot bör ej detta låsas fast.

Ett exempel på detta icke fastlåsta är att när något uppfattas som normalt kan det gott och väl anses vara normalt. Det är dock inte oproblematiskt att ta detta som absolut normerande. Även om något måste hållas för att vara en normal förståelse, ett normalt bruk, eller en normal uppfattning om hur något specifikt förhåller sig måste det erkännas att avvikande uppfattningar, misstag och annan möjlig förståelse påverkar det som kallas normalt. Så även om det onormala endast är potentiellt. Det finns kanske något som skulle kunna kallas för en normal död som innefattar en viss uppsättning drag och saknar andra. Poängen är att även den onormala döden med ovanliga drag eller under andra förhållanden än de normala faktiskt bör tillåtas påverka förståelsen av döden. Om det normala anses vara normativt innebär det att vissa möjligheter redan från början utesluts. Exempelvis utesluts möjligheten att den som dör går vidare till ett annat liv, eller till en fortsättning av det dittillsvarande livet. I dessa fall kanske döden inte är död utan något annat. Andra uppfattningar om *när* döden inträffar för den döende gallras bort. Att de som omger ”den döda” inte uppfattar henne som död, eller tvärtom att den ännu icke döda betraktas som död, får ingen plats i vad som anges som en ”normal död”. Speciellt intressanta är kanske de fall då beskrivningar av det onormala utgör normala standardexempel på just något udda och onormalt. Det andra är alltid en möjlighet och måste därför tas med i beräkningen om beskrivningen inte ska vara normativ, ideologiserad eller idealiserad. Det normala finns förvisso, men snarare än att se det som den ontologiska basen bör det kanske uppfattas som en normal effekt av exempelvis hur fakta förstås.²⁷

Allt finns i en kontext, men kontexten är inte, och kan inte, vara given och frusen; det är också alltid möjligt att kontexten förändras, vilket påverkar texten, och att texten flyttar, vilket påverkar kontexten. Ett rätt faktum är inte längre samma sak i en annan kontext, och kontexten ändras om ett rätt faktum förs in i den. Råa fakta flyter inte kring fritt i väntan på att landa i det eller det sammanhanget, utan finns alltid i ett sammanhang.²⁸

Det tycks ändå vara så att vi har ett relativt fast grepp om verkligheten, och att de flesta förstår mycket på tämligen likartat sätt även i skiftande sammanhang. Kulturskillnader och olika historiska epoker hindrar inte människor från att i många situationer ha likartad förståelse. Det kan förstås genom att sammanhanget är relativt likartat och att det begränsar de möjliga förståelserna till en eller några – inte till vad som helst.²⁹

Searle skriver:

Även om jag befinner mig i en okänd omgivning [...] och trots att husen och människornas kläder ser annorlunda ut än vad de gör i Europa eller i USA, så är ändå de här sakerna välbekanta för mig som hus och de där som människor. [---] Alla former av icke patologiskt medvetande upplevs under denna aspekt av förtrogenhet. Och det är en funktion hos våra Bakgrundsförmågor.³⁰

Detta pekar väl på att det som skett tidigare utesluter vissa val och viss förståelse, liksom det implicerar andra val och andra förståelser; ”vad som helst” är inte möjligt.³¹

Lägg märke till vilken ansträngning som krävs, rent intellektuellt, för att bryta med vår Bakgrund! De surrealistiska konstnärerna försökte göra det, men till och med i en surrealistisk målning av en trehövdad kvinna är den trehövdade kvinnan fortfarande en kvinna [...]³²

Slutord

Denna text är skriven med övertygelsen att de ideala tillstånd som måste skapas i intellektuellt arbete ofta ideologiserar och får ett eget liv. Jag menar att det finns flera problem med detta som behöver uppmärksammas. För det första medför denna strävan efter absolut stabilitet att de råa fakta som ligger till grund för allt hålls för att vara i sig fullständiga, hela och ha fullt innehåll. Detta kan de vara endast om de är ideala, vilket utestänger de konkreta variationerna och komplexiteten från analys och förståelse. Redan detta är problematiskt eftersom det tycks intellektuellt ohederligt. Det är problematiskt även ur en annan synvinkel. Tanken att det finns en ideal bild, en ideal beskrivning, en enda given yttersta ram utanför den mänskliga sfären som på något sätt ändå anses vara (potentiellt) tillgänglig för människan, skapar – oavsett om det är avsett eller ej – en monokultur med ett enda subjekt. Detta utgör en fara för att en makt lägger sig över alla andra och att de som utdefinieras som avvikande förtrycks och marginaliseras.

Att bryta med detta tänkande är att skapa en öppning. På så sätt kan det konkreta få plats och det kan få viktiga konsekvenser. Att avstå från sådana anspråk på att ha tillgång till den råa verkligheten på ett oförmedlat sätt innebär att ta utgångspunkt i det specifika, i var vi finns, i vår historia, i vår tradition, det vill säga i det specifika sammanhang vi finns i. Utifrån detta kan vi inte förvänta oss att alla ska dela uppfattningen eller bli övertygade av några givna argument; om allt innefattar enskildheter måste vi ta hänsyn till enskild-

heter. En möjlig följd kan vara en större öppenhet för *andra perspektiv* och därmed en större beredskap för olösta konflikter.³³

Noter

- 1 John R. Searle, *Konstruktionen av den sociala verkligheten*, 15.
- 2 John R. Searle, *Mind, Language and Society. Philosophy in the Real World*, 21–22.
- 3 Searle, *Konstruktionen av den sociala verkligheten*, 47.
- 4 Ibid., 178.
- 5 Ibid., 46.
- 6 Ibid., 181.
- 7 Min översättning; original: "[...] true statements about the facts". Harry G. Frankfurt, *On Truth*, 66.
- 8 Min översättning; original: "For every fact, there is a true statement that relates it; and every true statement relates a fact." Ibid., 67.
- 9 Searle, *Konstruktionen av den sociala verkligheten*, 186.
- 10 Ibid.
- 11 Ibid., 41–42.
- 12 P. F. Strawson citerad i ibid., 217–218.
- 13 Ibid., 204.
- 14 De förra exemplen är Searles. För de senare se Catharina Stenqvist, "Döden: gåva eller plåga? – En verklighet bortom språk och genus".
- 15 Jfr Patrik Fridlund, *Mobile Performances. A Philosophical Account of Linguistic Undecidability as Possibility and Problem in the Theology of Religion*, 95–96.
- 16 Jfr ibid., 96–97.
- 17 Se Searle: "Ofta manifesteras råa fakta [...] som tankar i människors huvuden." Searle, *Konstruktionen av den sociala verkligheten*, 48.
- 18 Jfr Fridlund, *Mobile Performances*, 98.
- 19 Searle, *Konstruktionen av den sociala verkligheten*, 164.
- 20 Jfr Fridlund, *Mobile Performances*, 99–101.
- 21 Jfr ibid., 102.
- 22 Jfr Khaled Abou el Fadl, "The Human Rights Commitment in Modern Islam", 319.
- 23 Se ibid., 320.
- 24 Patrik Fridlund, "Clash of Religions – Diversity of Readings".
- 25 Stenqvist, "Döden: gåva eller plåga?" 100–101, 117, 119.
- 26 Gerrie Ter Haar, "Rats, Cockroaches, and People like us. Views of Humanity and Human Rights", 89.
- 27 Se Fridlund, *Mobile Performances*, 99–102, 111–112.
- 28 Ibid., 86–87.
- 29 Ibid., 67–68.
- 30 Searle, *Konstruktionen av den sociala verkligheten*, 147.
- 31 Fridlund, *Mobile Performances*, 184.
- 32 Searle, *Konstruktionen av den sociala verkligheten*, 148.
- 33 Jfr Nordlander, "Demokratisk och traditionsburen kunskap", 73–74.

Referenser

- Abou el Fadl, Khaled. "The Human Rights Commitment in Modern Islam", i *Human Rights and Responsibilities in the World Religions*, red. Joseph Runzo, Nancy M. Martin och Arvind Sharma. Oxford, Oneworld, 2003, 301–364.
- Frankfurt, Harry G. *On Truth*. London, Pimlico, 2006.
- Fridlund, Patrik. "Clash of Religions – Diversity of Readings." *New Routes. A Journal of Peace Research and Action* XIII:2, 2008, 8–10.
- . *Mobile Performances. A Philosophical Account of Linguistic Undecidability as Possibility and Problem in the Theology of Religion*. Lund, Centre for Theology and Religious Studies, Lund University, 2007.
- Haar, Gerrie ter. "Rats, Cockroaches, and People like Us. Views of Humanity and Human Rights" in *Human Rights and Responsibilities in the World Religions*, red. Joseph Runzo, Nancy M. Martin and Arvind Sharma, Oxford, Oneworld, 2003, 79–95.
- Nordlander, Andreas. "Demokratisk och traditionsburen kunskap", i *Frihet och gränser. Filosofiska perspektiv på religionsfrihet och tolerans*, red. Johan Modée och Hugo Strandberg, Eslöv, Östlings bokförlag Symposion, 2006, 65–78.
- Searle, John R. *Konstruktionen av den sociala verkligheten*, översatt av Staffan Ahlin. Göteborg, Daidalos, 1999.
- . *Mind, Language and Society. Philosophy in the Real World*. London, Phoenix, 2000.
- Stenqvist, Catharina. "Döden: gåva eller plåga? – En verklighet bortom språk och genus", i *Makt och religion i könskilda världar. Religionsfilosofiska perspektiv*, red. Erica Appelros, Stefan Eriksson och Catharina Stenqvist, Lund, Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet, 2003, 99–119.

Jon Helgason

Om litteraturläsning och litterära praktiker som kunskapsformer

VID VETENSKAPSSOCIETETENS ÅRSHÖGTID den 30 november 2007 höll professor Ebba Witt-Brattström ett föredrag om kultur, bildning och språk. Föredraget var delvis en rekapitulering av den uppmärksammade Gringodebatten under 2006. Debattens grundfråga rörde invandrarers tillgång till det svenska språket. En av huvudfrågeställningarna kom att beröra litteraturen som kunskapsform och i förlängningen vilken roll – om någon – litteraturen har som ett centralt kulturellt medium.

Witt-Brattströms föredrag tangerade därmed även en pågående diskussion inom litteraturvetenskapen som rör ämnets berättigande och funktion i utbildningssystemet, något som bland annat har att göra med att ämnet fått allt svårare att legitimera litteraturstudiet som en estetisk vetenskap. Utvecklingen inom de humanistiska ämnena, inklusive litteraturvetenskap, har på senare tid utvecklats i riktning mot kulturvetenskapliga frågeställningar. Teoretikerna talar gärna om en ”cultural turn” – en kulturell vändning – inom humaniora i stort. I denna har inte estetiska frågeställningar utrymme på samma sätt som inom det traditionella litteraturstudiet. Utvecklingen mot en mer allmän textvetenskap, med allt mindre fokus på textens estetiska egenskaper, är svår att stoppa, menar Thomas Götselius: ”Den samtida utvecklingen av exempelvis genusstudier, kulturstudier, mediehistoria och så vidare bekräftar det. Alla är de exempel på nya forskningsfält där litteraturen inte längre intar en privilegierad position och litteraturvetenskapen därför heller inte kan skänkas principiell legitimitet.”¹

Dessa frågeställningar har också gett upphov till en rad texter som på ett eller annat vis tangerar problemkomplexen: Magnus Perssons *Varför läsa litteratur? Om litteraturundervisningen efter den kulturella vändningen* (2007), Torbjörn

Forslids och Anders Ohlssons debattskrift *Hamlet eller Hamilton: Litteraturvetenskapens problem och möjligheter* (2007) samt Hanne-Lore Anderssons avhandling *Doxa och debatt: litteraturvetenskap runt sekelskiftet 2000* (2008). Liknande trender kan skönjas även internationellt i titlar som Mikita Brottmans *The Solitary Vice: Against Reading* (2008), Francine Proses *Reading Like a Writer* (2006), Mark Edmundsons *Why Read?* (2004), Harold Blooms *How to Read and Why* (2000) och antologier som *Why Literature Matters. Theories and Functions of Literature* (1996).

En förutsättning för att dessa frågor uppmärksammas i vår tid är, enligt min mening, upplevelsen av att litteraturen är på väg att förlora sin särställning bland kulturella uttryck. Ämnet litteraturvetenskap, liksom humaniora i stort, har länge betraktats som ett ämne i kris. Huvudanledningen till denna kris förklaras, åtminstone delvis, av det faktum att vi lever i en tid där information, idéer och epistemologi förmedlas via film, musik, television och internet, och inte som tidigare via skrift eller tryckt text. Litteraturen, i synnerhet skönlitteraturen, har förlorat sin självklara roll som centralt kulturellt medium.

Detta kan tyckas paradoxalt att säga i en tid då det aldrig har sålts fler böcker och uppmärksamheten kring enskilda författare snarare tycks öka än minska. Den negativa trenden för litteraturläsning låter sig emellertid beskrivas på olika vis. Läsningen som kulturell praktik förefaller vara hotad. Bibliotekskampanjen Library lovers verkar för en svensk bibliotekspolitik med anledning av att knappt hälften av skolbarnen tycker att det är roligt att läsa böcker. Enligt SCB:s senaste läsvaneundersökning håller läsning i stigande utsträckning på att bli en klassfråga. Andelen "arbetare" som aldrig läser böcker har stigit från 29 procent till 46 procent mellan åren 1983–2005.² Trots att utgivningen och försäljningen av böcker ökat under 2000-talet, läser allt färre människor böcker. Denna trend går att utläsa i en rad undersökningar kring svenska folkets läsvanor. Var sjunde svensk läser aldrig en bok. Var femte elev i nionde klass läser sällan eller aldrig en bok. I en undersökning vid Växjö universitet framkom att så många som en tiondel av de blivande svensklärarna aldrig läser skönlitteratur överhuvudtaget.³

Från politiskt håll följer man denna utveckling med oro. En statlig rapport om utbildning och skrivkunnighet slår fast att "[v]i lever i en utvecklad skrift- och mediekultur som ställer höga och delvis nya krav på människors skriftspråkighet".⁴ Riksdagsmotionen "Nationell strategi för läsning" manade till insatser med utländska exempel, som till exempel brittiska The Literacy Task Force som förebild.⁵ Den grundläggande anledningen till denna oro från politiskt håll härrör från ett kulturellt och historiskt samband mellan läsande, lit-

teratur och individ som i sin sekulariserade form etablerades i Europa under 1700-talet. Det är detta samband som jag har velat belysa i min egen forskning.

I Europa är det brukligt att datera skriftkulturens definitiva genombrott till 1700-talets andra hälft. Först då uppstår en i modern mening bred läspublik, som huvudsakligen läste litteratur för nöjes skull. Under århundradet kom läsandet att frigöras från de religiösa och akademiska sfärerna. Skriftkulturens framväxt sammanfaller med en rad teknologiska, infrastrukturella och politiska skeenden som möjliggjorde denna utveckling. Ortografi och interpunktionsregler blev i högre grad standardiserade. Skolböcker, lexikon och läroböcker i grammatik togs fram, liksom brevställare (instruktionsböcker i konsten att skriva brev) och manualer i konsten att skriva. Men som medieforskaren Friedrich Kittler betonar, härrör 1700-talets ändrade synsätt på läsning och litteratur inte minst från förändringar i synen på barn och ungdomar och i de didaktiska frågeställningar dessa synsätt gav upphov till.⁶ Denna utveckling resulterade också i en ökad utgivning av litteratur riktad till icke-professionella läsare. Mot slutet av 1700-talet och början av 1800-talet utkristalliseras exempelvis litteratur som specifikt riktar sig till barn och ungdomar, något som understryker litteraturens funktion i den moderna samhällsbildningen som ett instrument för social formering:

Litteraturen blev en viktig del av det offentliga samtalet om formandet av nya värderingar och roller för samhällsklasser och för män och kvinnor. Den togs också i bruk som ett instrument för de borgerliga skiktens bildning, för formandet av en ny kvinnoroll och för fostran av folket. Den fick ett nytt värde – inte bara ett värde som de bildade klasserna tillägnade sig utan ett värde just för att de gjorde det. Litteraturen förvandlades till ett bildningsmedel som förmedlade erfarenheter och värderingar i indirekt form till en bred läsande publik. Den blev med andra ord ett massmedium.⁷

I grunden kan man här skönja den för upplysningen centrala tanken att ”god” litteratur har en positiv inverkan på både individ och samhälle. Denna tanke är viktig inte minst eftersom den, mer eller mindre uttalad, länge utgjorde ett av fundamenten till den västerländska bildningstanken. Under denna period etableras alltså ett samband mellan den enskilde individens läsande, individens intellektuella och känslomässiga utveckling och individens sociala och nationella tillhörighet.

Detta samband mellan demokrati och samhälle respektive individ och läsande utgör en av hörnstenarna i det västerländska bildningsbegreppet. Kopplingen

mellan ”god” litteratur och ”den gode medborgaren” har bestått långt in på 1900-talet. Den har kommit att prägla vår uppfattning om litteraturens och läsandets demokratiska och medborgarfostrande funktion, även om denna funktion endast bristfälligt har utforskats av den traditionella litteraturvetenskapen. I läroplanen för det obligatoriska skolväsendet finns än i dag utbildningsmål som reflekterar denna föreställning. I läroplanen står det bland annat att undervisningen skall vara i ”överensstämmelse med den etik som förvaltats av kristen tradition och västerländsk humanism”.⁸ I utbildningsmålen för svenskämnet i den svenska gymnasieskolan heter det att ”[u]tbildningen i ämnet svenska syftar till att hos eleverna stärka den personliga och kulturella identiteten”.⁹

Det sägs att en normalbeläst tolvåring i vår tid har läst en större mängd text än Thomas av Aquino gjorde i hela sitt liv. Samtidigt instämmer jag med Magnus William-Olsson att det finns mycket som talar för att vår förmåga att läsa i djupare mening – ”reflekterande eller inlevande” – har avtagit.¹⁰ Intrycket att själva läsförståelsen förefaller ha försämrats bekräftas av aktuell forskning. Läsforskaren Ulrika Wolff har konstaterat att andelen goda eller medelgoda läsare under perioden 1991 till 2001 krympte från 75 procent till 65 procent.¹¹ Liknande resultat finns även i Per Fröjds undersökning *Att läsa och förstå svenska: läsförmågan hos elever i årskurs 9 i Borås 2000–2002*.¹²

I själva verket tycks det som om den läsande allmänheten föredrar förväntningsbekräftande texter, det vill säga strikt genrebundna texter som deckare och chick-lit. Det tycks också som om förlagsverksamheten väsentligen styrs enligt en av kulturindustrins grundlagar: ge konsumenterna vad de vill ha. Den aktiva, rörliga och prövande läsakten förefaller alltså vara i avtagande. Det finns flera skäl att oroas om denna utveckling visar sig bestående. Något som talar för den kvalificerade läsningen är till exempel den sociala funktion som den amerikanska filosofen Martha C. Nussbaum tillskriver litteraturen. Nussbaum har utvecklat betydelsen av det hon kallar ”narrativ fantasi”. För Nussbaum innebär denna att litteraturens och läsningens förmåga att bjuda in till perspektivbyten medverkar till litteraturens särställning för forordandet av demokratiska medborgare.¹³ Litteraturläsning kan även kopplas till identitetsprocesser i en mer konkret mening. Kulturforskaren John Storey uttrycker sig på följande vis om identitet och kulturkonsumtion:

Våra identiteter (hellre än identitet) skapas genom vårt vardagliga sociala umgänge, det vill säga genom handlingar och interaktion med andra människor. Det är därför viktigt att inkludera kulturkonsumtion i en diskussion om

identiter. Våra identiteter konstrueras delvis av de föremål vi konsumerar – vad vi lyssnar till, vad vi tittar på, vad vi läser, hur vi klär oss. Kulturkonsumtion är det kanske mest betydelsefulla sättet som vi kan iscensätta det egna jaget på. Det betyder inte att vi är det vi konsumerar eller att vår kulturkonsumtion är *determinerande* för oss som sociala varelser. Det betyder emellertid att det vi konsumerar förser oss med ett manus som tillåter iscensättningen och det dramatiska utförandet av våra liv.¹⁴

Beskrivningen av och frågeställningar kring den kvalificerade litteraturläsningens epistemologi, menar jag, är en av litteraturvetenskapens mest angelägna frågor i början av 2000-talet.

*

Ett sätt att närma sig frågan om litteraturstudiets syfte och funktion är givetvis att följa hur synen på litteraturen och på litteraturläsningen har förändrats under århundradenas lopp. Under de senaste decennierna har forskningen också i tilltagande grad uppmärksammat den traditionella litteraturläsningen som en historisk och kulturell konstruktion, det vill säga en historisk och kulturell praktik som går att studera och analysera. Det ökade forskningsintresset finns manifesterat i Alberto Manguels populärvetenskapliga succé *En historia om läsning*.¹⁵

Undersökandet av litteraturen, de litterära och kulturella praktikerna som kunskapsformer och som sociala formeringsinstrument har, som tidigare sagts, varit en av drivkrafterna bakom min egen forskning. Den utgör exempelvis en av grundfrågorna i min avhandling *Hjärtats skrifter: En brevkulturs uttryck i korrespondensen mellan Anna Louisa Karsch och Johann Wilhelm Ludwig Gleim* (2007). Avhandlingen är en undersökning av brevet som kommunikationsform under 1700-talet. Den ägnas frågan hur brevkulturens litterära praktiker betraktas i ljuset av det som brukar kallas den moderna tidens framväxt. Med utgångspunkt i korrespondensen mellan de tyska diktarna Anna Louisa Karsch och Johann Wilhelm Ludwig Gleim har jag granskat brevkulturens funktion och betydelse för det epistemiska skifte som äger rum under senare hälften av 1700-talet. Korrespondensen utgör i sig ett unikt källmaterial till de litterära, kulturella och sociala strömningar som förebådar den tyska litteraturens guldålder. Brevgenrens betydelse i den ovan skisserade utvecklingsprocessen härrör främst från det faktum att den utgjorde ett språkligt, kulturellt och socialt gränssnitt, som bland annat möjliggjorde en omdefiniering och ett experimenterande med kommunikationen mellan människor. Flertalet av 1700-talskorrespondensernas känslöytringar handlar nämligen i grunden om iscensättningar av en inti-

mitet som *de facto* ännu knappast var möjlig i konventionell mening att uttrycka i det verkliga livet.

Betecknande nog uppträder 1700-talsskribenterna oftast under olika namn och förklädnader som inte sällan var inspirerade av den antika eller den bukoliska diktningens kärleks- och vänskapslyrik. Något av det mest intressanta med Karschs och Gleims korrespondens är att dessa namnlekar och förklädnader så tydligt är styrda av sociala konventioner. Namnskicket var utomordentligt väl utarbetat med avseende på att namnen inte bara fungerade som ett *nom de plume* utan som roller med rolltypiska funktioner inom en relativt väl etablerad social praktik. Syftet med detta tycks vara att den mänskliga kommunikationen och interaktionen därigenom blir förutsägbar. I en grundläggande mening handlar rolltypologier om det man kallar ”psykologiska ekonomier”.¹⁶ Typologierna hjälper oss att katalogisera våra intryck och hjälper oss att skapa sociala rutiner och tolkningsmatriser som kan tas för givna. Fördelen med att modellera sig efter givna fiktionskaraktärer och etablerade roller är således att normalisera eller avdramatisera en potentiellt främmande eller hotfull situation: mötet med andra människor. Korrespondenterna kan på detta sätt träda in i relativt färdiga roller vars inbördes relationer redan är etablerade.

Detta fenomen understryker de litterära praktikernas betydelse också som sociala praktiker. Det förklarar också den relativa grad av öppenhet som präglar 1700-talets brevkorrespondenser. Karschs och Gleims rollspel kunde användas för att iscensätta utsägelsetpositioner som möjliggjorde olika psykologiska schatteringar eller aspekter av individen. Detta blev alltmer aktuellt genom det europeiska 1700-talets tilltagande sensibilitet och känslösvärmeri. Delar av denna utveckling har jag härlett till brevet som kommunikationsform. Denna slutsats går att styrka genom en historisk analogi mellan 1700-talsbrevet som kommunikationsform och medialt betingade förändringar i kommunikationen i vår egen tid.¹⁷

Den första tyska robinsonaden *Die Insel Felsenburg* (1731–43), skriven av Johann Gottfried Schnabel (1692–1750), innehåller en kärlekshistoria mellan två av romanens huvudpersoner, Albert och Concordia. Som skeppsbrutna på en ö har de under lång tid överlevt ohyggliga vedermödor och av anledningar, endast kända för dem själva, har de hemlighållit sin kärlek för varandra. De avslöjar sina känslor endast genom en tillfällighet. När Albert en dag får se ett skepp vid horisonten sjunger han en egenhändigt komponerad visa i vilken det framgår att han hoppas bli räddad eftersom han annars kommer att gå under av sin kärlek.¹⁸ Av en slump råkar Concordia höra Alberts sång och bestäm-

mer sig för att berätta att kärleken är besvarad. Denna glada förmedling sker signifikativt nog inte i samtalets form, utan genom att Concordia skriver ett brev.¹⁹

Scenen illustrerar, förutom den för romanen centrala borgerliga moralläran, också en central funktion för brevet under 1700-talet: Brev som kommunikationsform användes för att kringgå samhälleliga normer. Brevformen bidrog till en större frihet och benägenhet att diskutera och uttrycka känslor och inre liv. Om jag en stund tillåter mig att spekulera kring brevkulturens förbindelse med den ökade känslsamheten under 1700-talet, bör detta samband formuleras i termer av avstånd och närhet. Avståndet mellan två brevskrivare är ett faktum som brevskrivarna aktivt försöker överbrygga genom textuella strategier för att representera närhet. Något som däremot är mindre uppenbart är att avståndet som brevskrivarna försöker överbrygga också kan betraktas som en förutsättning för dessa iscensättningar av närhet. Det faktiska avståndet möjliggör en annan form av intimitet än vad som hade varit möjligt i verkliga livet.

Samma kommunikationsfenomen har konstaterats i samband med framväxten av internet och det stora antal diskussionsforum och så kallade communities – internetsamhällen – som utvecklats där. Analogin mellan 1700-talets brevkultur och vår tids internetrevolution är inte helt tagen ur luften. I båda fallen rör det sig om en i första hand medial utveckling som haft en stor, närmast oöverskådlig verkan på människors sociala umgänge och kommunikationsmöjligheter. Likaså har dessa medialt betingade kommunikationsförändringar tillskrivits stor betydelse för våra föreställningar om identitet, grupptillhörighet och samhälle.²⁰ I dess ideala former anses dessa kommunikationsförändringar ha befrämjat demokrati och egalitarism genom att mediet brev respektive mediet internet har givit svaga grupper möjlighet att organisera sig och tidigare utestängda grupper att göra sin röst hörd. Det är till exempel väl dokumenterat att internet har möjliggjort för fler än som tidigare var fallet att vara delaktiga i det offentliga meningsutbytet. På samma gång har det också hävdats att internet medfört ett minskat statligt och institutionellt inflytande över det sociala och intellektuella kapitalet.²¹ Inom olika former av internetforum är det vanligt att man använder sig av så kallade avatarer.²² Poängen är att man inom en definierad kontext kan vara sig själv och samtidigt någon annan. Det är ofta svårt att avgöra vem som döljer sig bakom identiteterna, vilket både för brevkulturen och för internetsamhället tycks resultera i frågeställningar kring äkthet och autenticitet.²³ Detta fenomen är tydligast utvecklat i så kallade rollspelsvärldar där man är sig själv på samma gång som man är någon annan. Det är för dessa moderna förhållanden väldokumenterat att den relativa nivån av

anonymitet – att man slipper möta den andre i verkliga livet – utgör den kanske viktigaste förutsättningen för ett intimt socialt samspel.

Konstruktionen av avатарer och ett annat ”jag” är något som har sysselsatt den moderna beteendevetenskapliga forskningen. I studien *Cultural Formations in Text-Based Virtual Realities* (1994) konstateras sambandet mellan de nya uttrycksmöjligheter som ges i virtuella världar och nya kulturella formationer. I det genom skrift förmedlade mötet med andra kunde de deltagande omvandla sig själva men också förhålla sig friare till sociala normer och regler. Den utveckling som alltså kunde följas var att det textbaserade mediet ledde till en befrielse från sociala normer. I viss utsträckning är detta determinerat av mediet självt. Fysiska, kulturella och sociala skillnader, som ålder, utseende, samhällsposition och auktoritet, låter sig inte överföras på samma sätt i ett skriftligt medium. Detta faktum tillåter också att människor kan omdefiniera och konstruera sig själva inom ramen för denna textbaserade värld genom att skapa ”unika miljöer som härbärgerar egna, specifika former för kulturell förståelse”.²⁴ Världen genereras genom de medverkandes ”symboliska strategier och kollektiva trossystem”.²⁵ Virtuella världar kan följaktligen betraktas som en kulturprodukt som möjliggör en symbolisk omtolkning av individens identitet och de handlingar som utgör denna identitet för dem som agerar inom den virtuella världen. På liknande sätt fungerar 1700-talskorrespondensernas rollspel i vid mening. Brevet förser korrespondenterna med en scen, men inte med manus.

Ett av de centrala fenomen som har observerats i samband med datorkommunikation är att människor tenderar att uppträda mindre hämmat än i andra kommunikationssituationer.²⁶ I de virtuella världarna tar det sig uttryck i att man är benägen att uttrycka känslor. De medverkande tenderar i högre grad jämfört med annan typ av kommunikation att artikulera både negativa känslor, motvilja eller aggressioner, och positiva känslor, till exempel vänskap eller kärlek. Det är signifikativt att den moderna kommunikationen via internet, sms, chat och så vidare har samma behov som brevkulturen, nämligen att kunna uttrycka känslor och sinnesstämningar. Brevens paralingvistiska signaler som tankestreck, utropstecken och aposiopesiser har fått sina moderna efterföljare i så kallade emoticons, smileys, i abbreviationer och i andra diakritiska eller paralingvistiska markörer som anger känslor som glädje, ironi eller sorg.²⁷

Jag har nämnt att en viktig förutsättning för denna sociala frihet är mediets relativa grad av anonymitet. De medverkande är inte, eller åtminstone behöver inte, vara kända under sina riktiga namn. Pseudonymerna sträcker sig från vanliga egennamn till i varierande grad fantastiska konstruktioner. I många fall väljs namn kända från litteratur, film eller andra populärkulturella yttringar.²⁸

I andra fall tenderar namnen att reflektera idéer, symboler eller känslor. Båda dessa former understryker emellertid att namnskicket är präglad av att namnet skall säga något eller symbolisera något centralt om den medverkandes virtuella identitet. Det är endast genom denna pseudonym som de medverkande är kända och kändedomens om dem är begränsad till de sätt som de själva väljer att framställa sig på. Ålder, kön, utseende, sexualitet i den virtuella världen blir på så vis möjliga att förändra och experimentera med. Kombinationen av skriftmediets begränsande men också befriande kommunikationsförutsättningar, anonymiteten, den sociala nivelleringen *et cetera*, bidrar till att de medverkande i högre grad väljer att uttrycka intima känslor. Inom rollspelets värld kan man uttrycka känslor på ett sätt som annars inte är socialt accepterat, eftersom fantasi istället för praktiska hänsyn tycks vara den primära drivkraften för dem som engagerar sig i rollspel.²⁹

Den sociala befrielsen gäller i väsentlig grad också samspelet mellan könen. Det finns möjlighet att använda andra uttrycksmoder, som annars betraktas som könsspecifika. Även om den könsrättsliga befrielsen inte är definitiv, understryker den åtminstone att gränserna mellan vem som överhuvud kan använda vilka sociala uttrycksformer suddas ut.³⁰ Det innebär också att annars marginaliserade roller kan tillåtas ta plats och utvecklas. Inte minst förefaller brevkulturens ”frihet” ha varit särskilt betydelsefull för kvinnliga brevskrivare och skribenter.

Pseudonymer med deras relativa anonymitet kan framhållas som betydelsefulla för kvinnors agerande i offentligheten. Den mediala offentligheten under 1700-talet såväl som brevkulturen präglades av pseudonymer och anonyma signaturer. Möjligheten att skydda sin identitet bakom en pseudonym har framhållits som en viktig förutsättning för kvinnors utveckling från andlig omtydighet till att verka i offentligheten. Den anonymitet som pseudonymerna gav var en förutsättning för att kvinnorna kunde uppträda i den litterära offentligheten. Det är genom masker, pseudonymer och iscensättningar, konstaterar Anne-Marie Mai, som de kvinnliga 1700-talsförfattarna framställer sig själva.³¹ Bakom maskerna kunde de kvinnliga författarna skapa och uppträda.

Det som sker i brevkulturens rollspel och självscensättningar är en lek mellan de kulturella betydelser och förväntningar som knyts till sociala roller vars funktion påminner om den som internetsamhällets avatarer har. Därför kunde man anamma stilistiska, retoriska och sociala uttryck knutna till maskulinitet, femininitet eller i teorin till vilken materialisering av rollen som helst. Brevskrivandet får *de facto* en sorts katarsisk verkan genom att man kan leva ut delar av sin person som man inte får utlopp för annars. I de psykologiska undersök-

ningar som har gjorts av rollspel på nätet har det konstaterats att fastän rollspelsvärlden är virtuell så har den en substantiell betydelse för de medverkandes sociala tillhörighet och känslomässiga välbefinnande. Fastän umgänget sker virtuellt, är de känslomässiga och psykologiska reaktioner som detta umgänge ger upphov till högst reella.³² I rollspelsvärldarna på internet kan det vara svårt att ”överföra” virtuellt etablerade känslomässiga och romantiska förväntningar till det verkliga livet. Detta beror på att känslorna i hög grad är baserade på andra typer av ”sanningar” – fiktioner, gåtor och konstruktioner exemplifierat till exempel genom det vanligt förekommande könsöverskridande rollspelet där deltagaren i rollspelet antar ett kön som inte är hennes eget eller på annat sätt lever ut fantasier eller drömmar som inte är möjliga på annat sätt.³³ I avhandlingen *Typing, Doing and Being: A Study of Men Who Have Sex with Men and Sexuality on the Internet* (2006) konstateras mediets förmåga att tillåta en blandning av fantasi och handling och en konkret möjlighet till utforskning av ens identitet som möjliggörs av det faktum att man är anonym och att gränserna mellan ”vem man är” och vad som är ”sant” och ”falskt” är flytande.³⁴ Den virtuella världen är samtidigt beroende av kommunikation och social interaktion. Båda faktorerna är konstituerande element, för utan dessa upphör den virtuella världen att fungera. Sålunda är också den sociala interaktionen och de medverkandes kontinuerliga projiceringar av tankar och fantasier en förutsättning för att upprätthålla den virtuella världen. Denna förutsättning är anledningen till att många varaktiga vänskaper, till och med kärleksrelationer, uppstår i den virtuella världen.³⁵

Det som analogin mellan 1700-talets brevkultur och vår tids internetcommunities demonstrerar är hur brevkulturen kunde fungera som ett experimentfält för det individuella uttrycket på ett liknande vis som vår tids internetkommunikation. Analogin visar hur rollspel kan innebära ett åtminstone temporärt upphävande av sociala normer. Den ökade graden av intimitet som brevkommunikationen tillät speglar brevkommunikationens grundförutsättningar – närvaro i frånvaro. Den sociala befrielsen kan också sägas vara grundförutsättningen för utvecklingen av intimitet och den våg av sentimentalitet som sköljde över Europa kring mitten av 1700-talet.

I brevkulturen såväl som på internet samspelar rollspelet med samhällsliga stereotyper och schabloner. Populärkulturella fiktionsberättelser, science fiction och fantasy i romaner, på film och i tv, utgör den moderna motsvarigheten till 1700-talets brev- och kärleksromaner, herdediktning och den klassiska litteraturen.³⁶ Det finns, som jag tidigare har berört, en sorts ekonomi i dessa iscensättningar. Brevkulturens och den moderna tidens rollspel understryker på ett

intressant vis en fundamental distinktion mellan det aktiva valet att skapa eller konstruera sig själv och de mer psykologiska eller teologiska formuleringarna ”hitta sig själv” och ”acceptera sig själv”.³⁷ Detta tangerar, som jag ser det, brevkulturens viktigaste funktion som experimentfält, nämligen skapandet av forum för skrivandet och det aktiva skapandet av identiteter som var relativt oberoende av faktorer som nationalitet, kön, språk, ålder, ras och social ställning.³⁸ Åtminstone i teorin speglar denna tanke upplysningens egalitära strävanden. Inte minst torde friheten i förhållande till strukturerande sociala faktorer som kön och social ställning varit viktigt för etablerandet av brevgenren som en företrädesvis kvinnlig domän, i vilken kvinnor i någon mån kunde agera utanför de vanliga restriktiva moraliska och sociala ramarna. 1700-talets brevkultur och dagens internetforum aktualiserar, som uttrycksformer betraktade, den moderna föreställningen om en livsberättelse, det vill säga ett mänskligt behov av att på olika sätt göra sig hörd och bland annat i berättelsens form kunna konstruera sitt liv. Ovanstående resonemang understryker att språket och de språkligt-litterära uttrycksmedlen på ett fundamentalt vis är knutna till vilka vi är och, än viktigare – inte minst apropå Gringodebatten –, till vilka vi har förmågan att bli.

Noter

- 1 Thomas Götselius, ”Den teoretiska texten” i *Tidskrift för litteraturvetenskap* 2002: 4, s. 34.
- 2 Tabell Bokläsning på fritiden 1982–2005 i ”Bokläsningen 1982–2005”, utdrag från Statistiska centralbyråns ”Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF)”. Se även Pontus Dahlman, ”Läs –men glöm de fina skälen”, *Dagens Nyheter* 5 april 2008.
- 3 *Utvärdering av ämnena litteraturvetenskap och retorik vid svenska universitet och högskolor*, Högskoleverkets rapport 2006: 13 R, s. 130.
- 4 *Att lämna skolan med rak rygg – om rätten till skriftspråket och om förskolans och skolans möjligheter att förebygga och möta läs- och skrivsvårigheter*, Utbildningsdepartementet, Statens offentliga utredningar (SOU) SOU 1997: 108, s. 17.
- 5 Motion 2005/06: Ub351 Nationell strategi för läsning.
- 6 Friedrich Kittler, *Aufschreibesysteme 1800/1900*, 2 utg. (München, 1987), s. 102ff.
- 7 Jan Thavenius, *Klassbildning och folkuppfostran. Om litteraturundervisningens traditioner* (Stockholm & Stehag, 1991), s. 344.
- 8 *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet*, Lp094, s. 3.
- 9 *Eestetiska programmet. Programmaterial för gymnasieskola. Programmål, kursplaner, betygskriterier och kommentarer*, Skolverket (Stockholm, 2000), s. 115.
- 10 Magnus William-Olsson, ”Här växer barnboken” i *Aftonbladet* 11 december, 2006.
- 11 Ulrika Wolff, *Characteristics and varieties of poor readers* (Göteborg, 2005).
- 12 Per Fröjd, *Att läsa och förstå svenska: läsförmågan hos elever i årskurs 9 i Borås 2000–2002* (Göteborg, 2005).

- 13 Dessa tankar har Nussbaum utvecklat i skrifter som *Poetic Justice. The Literary Imagination and Public Life* (Boston, 1995) och *Cultivating Humanity. A Classical Defense of Reform in Liberal Education* (Cambridge, Mass., 1997). Jfr Magnus Persson, *Varför läsa litteratur: Om litteraturundervisningen efter den kulturella vändningen* (Lund, 2007) s. 255ff.
- 14 John Storey, *Cultural Consumption and Everyday Life* (London, 1999), s. 136 [egen översättning].
- 15 Alberto Manguel, *En historia om läsning*, övers. Margareta Eklöf (Stockholm, 2005).
- 16 Peter L. Berger & Thomas Luckmann, *Kunskapssociologi: hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet*, övers. Synnöve Olsson (Stockholm, 1979), s. 73.
- 17 Nedanstående text är en omarbetad version av avsnittet ”Exkurs: Intimitet, känslsamhet och anonymitet” i Jon Helgason, *Hjärtats skrifter: En brevkulturs uttryck i korrespondensen mellan Anna Louisa Karsch och Johann Wilhelm Ludwig Gleim* (Lund, 2007), s. 205–210.
- 18 Johann Gottfried Schnabel, *Die Insel Felsenburg oder wunderliche Fata einiger Seefahrer: mit Ludwig Tiecks Vorrede zur Ausgabe von 1828*, red. Volker Meid & Ingeborg Springer-Strand (Stuttgart, 1979), s. 231–232.
- 19 Schnabel, s. 236–237.
- 20 James E. Katz & Ronald E. Rice, *Social Consequences of Internet Use. Access, Involvement, and Interaction* (Cambridge, Mass., & London, 2002), s. 225.
- 21 Katz & Rice, s. 296.
- 22 Ordet kommer ursprungligen från sanskrit och betecknar inom hinduismen den världsliga inkarnationen av en gud eller gudinna. På senare tid används begreppet också för det namn eller den gestalt som en person använder i diskussionsforum eller rollspelsvärldar på internet.
- 23 Katz & Rice, s. 207.
- 24 Elisabeth Reid, *Cultural Formations in Text-Based Virtual Realities* (1994), s. 48 [egen paginering & egen övers.]. Studien finns publicerad på internet på <http://www.aluluei.com/cult-form.htm>. Reids slutsatser är hämtade från studier av rent textbaserade så kallade MUD:s (Multiple User Dimension alternativt Multiple User Dungeon).
- 25 Reid, s. 49.
- 26 Reid, s. 20.
- 27 Aposiopos (av grek. *aposiopao*, tystnad eller förstummelse) är en retorisk figur som består av ett plötsligt avbrott i en påbörjad mening i syfte att framkalla en känsla av bävan eller oförmåga att uttrycka sig på grund av affekt.
- 28 Reid, s. 39.
- 29 Katz & Rice, s. 267.
- 30 Reid, s. 44f.
- 31 Anne-Marie Mai, ”Den förklädda sanningen: 1700-talets litterära iscensättning av kvinnor”, i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*, Del 1: *I Guds namn 1000–1800*, red. Elisabeth Møller Jensen, Eva Hættner Aurelius, Anne-Marie Mai (Höganäs, 1993), s. 351.
- 32 Katz & Rice, s. 223.
- 33 Sherry Turkle, *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet* (New York, 1997), s. 210f.
- 34 Michael W. Ross, *Typing, Doing and Being: A Study of Men Who Have Sex with Men and Sexuality on the Internet* (Malmö, 2006).
- 35 Reid, s. 21f.
- 36 Katz & Rice, s. 267.

- 37 Beth E. Kolko, "Erasing@Race: Going White in the (Inter)Face" i *Race in Cyberspace*, red. Beth E. Kolko, Lisa Nakamura & Gilbert B. Rodman (New York, 2000), s. 213f.
- 38 Detta utgör också en korrigerig av de moderna kommunikationsteoretiker som menar att roll- och identitetsspel på internet utgör något radikalt nytt som saknar historiska föregångare. Jfr Turkle, s. 180.

Referenser

- Andersson, Hanne-Lore: *Doxa och debatt: litteraturvetenskap runt sekelskiftet 2000* (Stockholm & Göteborg, 2008).
- Att lämna skolan med rak rygg – om rätten till skriftspråket och om förskolans och skolans möjligheter att förebygga och möta läs- och skrivsvårigheter*, Utbildningsdepartementet, Statens offentliga utredningar (SOU) SOU 1997: 108.
- Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas: *Kunskapssociologi: hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet*, övers. Synnöve Olsson (Stockholm, 1979).
- Bloom, Harold: *How to Read and Why* (New York, 2000).
- "Bokläsningen 1982–2005". Utdrag från Statistiska centralbyråns "Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF)". Tillgängligt via www.scb.se [2008-04-02].
- Brottman, Mikita: *The Solitary Vice: Against Reading* (Berkeley, 2008).
- Dahlman, Pontus: "Läs – men glöm de fina skälen", *Dagens Nyheter* 5 april 2008.
- Edmundson, Mark: *Why Read?* (New York, 2004).
- Eстетiska programmet. Programmaterial för gymnasieskola. Program mål, kursplaner, betygskriterier och kommentarer*, Skolverket (Stockholm, 2000).
- Forslid, Torbjörn & Ohlsson, Anders: *Hamlet eller Hamilton: Litteraturvetenskapens problem och möjligheter* (Lund, 2007).
- Fröjd, Per: *Att läsa och förstå svenska: läsförmågan hos elever i årskurs 9 i Borås 2000–2002* (Göteborg, 2005).
- Götselius, Thomas: "Den teoretiska texten" i *Tidskrift för litteraturvetenskap* 2002: 4.
- Helgason, Jon: *Hjärtats skrifter: En brevkulturs uttryck i korrespondensen mellan Anna Louisa Karsch och Johann Wilhelm Ludwig Gleim* (Lund, 2007).
- Katz, James E. & Rice, Ronald E.: *Social Consequences of Internet Use. Access, Involvement, and Interaction* (Cambridge, Mass., & London, 2002).
- Kittler, Friedrich A.: *Aufschreibesysteme 1800/1900*, 2 utg. (München, 1987).
- Kolko, Beth E.: "Erasing@Race: Going White in the (Inter)Face", i *Race in Cyberspace*, red. Beth E. Kolko, Lisa Nakamura & Gilbert B. Rodman (New York, 2000).
- Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet*, Lp094.
- Manguel, Alberto: *En historia om läsning*, övers. Margareta Eklöf (Stockholm, 2005).
- Mai, Anne-Marie: "Den förklädda sanningen: 1700-talets litterära iscensättning av kvinnor" i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*, Del 1: *I Guds namn 1000–1800*, red. Elisabeth Möller Jensen, Eva Hættner Aurelius, Anne-Marie Mai (Höganäs, 1993).
- Motion 2005/06: Ub351 Nationell strategi för läsning.
- Nussbaum, Martha C.: *Poetic Justice. The Literary Imagination and Public Life* (Boston, 1995).
- Nussbaum, Martha C.: *Cultivating Humanity. A Classical Defense of Reform in Liberal Education* (Cambridge, Mass., 1997).
- Persson, Magnus: *Varför läsa litteratur? Om litteraturundervisningen efter den kulturella vändningen* (Lund, 2007).

- Prose, Francine: *Reading Like a Writer: A Guide for People Who Love Books and for Those Who Want to Write Them* (New York, 2006).
- Reid, Elisabeth: *Cultural Formations in Text-Based Virtual Realities* (1994), Studien finns publicerad på internet på <http://www.aluluei.com/cult-form.htm> [2008-04-02].
- Ross, Michael W.: *Typing, Doing and Being: A Study of Men Who Have Sex with Men and Sexuality on the Internet* (Malmö, 2006).
- Schnabel, Johann Gottfried: *Die Insel Felsenburg oder wunderliche Fata einiger Seefahrer: mit Ludwig Tiecks Vorrede zur Ausgabe von 1828*, red. Volker Meid & Ingeborg Springer-Strand (Stuttgart, 1979).
- Storey, John: *Cultural Consumption and Everyday Life* (London, 1999).
- Thavenius, Jan: *Klassbildning och folkuppfostran. Om litteraturundervisningens traditioner* (Stockholm & Stehag, 1991).
- Turkle, Sherry: *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet* (New York, 1995).
- Utvärdering av ämnena litteraturvetenskap och retorik vid svenska universitet och högskolor*, Högskoleverkets rapport 2006: 13 R. Rapporten finns tillgänglig på Högskoleverkets hemsida: <http://www.hsv.se/download/18.539a949110f3d5914ec800095349/0613R.pdf>.
- Why Literature Matters. Theories and Functions of Literature*, red. Rüdiger Ahrens & Laurenz Volkmann (Heidelberg, 1996).
- William-Olsson, Magnus: ”Här växer barnboken”, *Aftonbladet* 11 december 2006.
- Wolff, Ulrika: *Characteristics and varieties of poor readers* (Göteborg, 2005).

Erland Lagerroth

En alternativ vetenskap

Henri Bortoft om Goethe som naturforskare

Goethe som naturforskare

I LITTERATURHISTORIEN UPPFATTAS Goethes naturvetenskapliga verksamhet gärna som en beklaglig avvikelse som drog hans uppmärksamhet från det som han egentligen borde syssla med, nämligen dikten. I den mån den här sidan alls uppmärksammas.

Men så tedde sig inte saken för Goethe själv. Han såg lika seriöst på sin verksamhet som naturforskare som på sitt skapande som diktare, och på äldre dar hoppades och förväntade han, att han skulle bli ihågkommen mer som vetenskapsman än som diktare. Så har det ju inte blivit, men han har därför ingalunda blivit lottlös i det här avseendet heller. År 1987 beräknades det ha publicerats 10 000 skrifter om honom som vetenskaplig forskare. Den uppgiften, liksom den föregående, har jag hämtat ur en av de här skrifterna, ett magnifikt samlingsverk på 450 sidor kallat *Goethe and the Sciences: A Reappraisal* (som alltså är från 1987). I det kan man också inhämta att Goethes naturvetenskapliga skrifter omfattar 13 band i den enorma Weimargutgåvan av hans verk på 133 band och 2 band i Hamburgutgåvan om 14 band (de 13 banden är för övrigt redigerade av Rudolf Steiner). Uppmärksamheten beror på att Goethe har uppfattats som ett alternativ, en motinstans till Newton och den ”nya” vetenskapen på 1600-talet överhuvud – en uppfattning som stämmer helt överens med Goethes egen syn på saken.

Henri Bortoft är en oberoende engelsk forskare i vetenskapsfilosofi. Han introducerades i helhetens problem av den kände fysikprofessorn David Bohm och har sedan undervisat i fysik och vetenskapsfilosofi. Men hans största intresse

tycks vara Goethe som naturforskare, och år 1996 publicerade han en mäktig bok *The Wholeness of Nature. Goethes Way of Science* (Floris Books). Den skall nu leda oss in i Goethes sätt att bedriva naturvetenskap.

Under resans gång skall jag själv också bidra med några erfarenheter.

Ett nyckelställe

Man kan gå in i denna bok på många sätt, och jag väljer att gå via ett långt citat från Kant på s. 239, hämtat från det andra förordet till *Kritik av det rena förnuftet* (här citeras den svenska översättningen från 2004, s. 62):

När Galilei lät klot av en viss tyngd, som han själv hade valt, rulla nedför ett sluttande plan, när Torricelli fick luften att bära en vikt som han på förhand hade tänkt ut skulle vara lika med den hos en för honom känd vattenpelare, [...] då gick det upp ett ljus för alla naturforskare. De begrep att förnuftet endast inser vad det självt frambringar enligt sitt utkast [*Entwurf*, bättre: *i enlighet med sitt eget projekt*], att det måste föregå med principer för sina omdömen [...] och att det måste tvinga naturen att svara på dess frågor, i stället för att liksom bara gå i naturens ledband. Annars hänger ju inte tillfälliga iakttagelser [...] ihop i en nödvändig lag, vilket ju är vad förnuftet söker och behöver. Förnuftet måste visserligen med sina principer i ena handen [...] och i andra handen det experiment, som det har tänkt ut i enlighet med dessa principer, närma sig naturen för att lära av den, men inte i egenskap av en elev som låter sig undervisas i allt vad läraren vill, utan i egenskap av en förordnad domare som ålägger vittnena att besvara de frågor han ställer till dem.

Här fastslås grundprincipen för den moderna vetenskapen: förnuftet ”måste föregå med principer för sina omdömen [...] det måste tvinga naturen att svara på dess frågor, i stället för att liksom bara gå i naturens ledband.” Förnuftet får inte vara naturens ”elev som låter sig undervisas i allt vad läraren vill”, utan det skall vara en ”förordnad domare som ålägger vittnena att besvara de frågor han ställer till dem”.

Kants programförklaring för vetenskapen låter kanske okontroversiell, men om man går tillbaka till en tidig version av dessa tankar, nämligen i Francis Bacons berömda *New Atlantis* från 1624, blir intrycket ett annat.

Med metaforer hämtade från teknik för förhör och tortyr av häxor i samtiden [som Bacon själv var inblandad i] förklarade han, att naturen ”visar sig tydligare under artificiella försök och retningar än om hon blir lämnad för sig själv”. När man söker sanningen skall man gå in i och genomtränga naturens hem-

liga ”hål och hörn”. Naturen skall ”åläggas tjänst” och göras till ”slav” och ”försättas i tvång”. Hon skall ”dissekteras” och [...] ”tvingas ur sitt naturliga tillstånd och pressas och knådas”, så att ”mänsklig kunskap och mänsklig makt förenas” (Jag anför här Rupert Sheldrake, *The Rebirth of Nature*, 1994, s. 43).

På alla dessa punkter lanserar Henri Bortoft alternativ till den vetenskap som Kant sålunda går i god för, den vetenskap från 1600-talet som allttjämt kallas den moderna. Och han gör det som talesman för Goethe – Galileis, Descartes och Newtons vedersakare. Bortofts bok är högst lärorik, därför att han med filosofisk ackuratess går i närkamp med alla de problem som den moderna vetenskapen fört med sig och därmed demonstrerar det berättigade i den alternativa vetenskap, som Goethe företräder. Men han gör det utan att därför förneka den moderna vetenskapen från 1600-talet. Det är fråga om två alternativa slag av vetenskap, som båda har sitt berättigande – det framhåller han både i början, mitten och slutet av boken (xi, 214, 329 f.).

”Vetenskapen tror sig själv vara objektiv”, skriver Bortoft i en tidig (s. 17) kommentar till Kants ord om domaren som ”ålägger” vittnena att svara, ”men den är i det väsentliga subjektiv, därför att vittnet tvingas svara på frågor *som forskaren själv har formulerat*. Forskare upptäcker aldrig cirkulariteten i detta, för de tror sig höra ’naturens’ röst tala och inser inte att det är det omkastade ekot av deras egen röst”.

Naturen skall alltså tvingas ”svara på de frågor *vi* ställer, vilket betyder att den blir uppdelad i enlighet med *vårt* begreppsmönster”, sammanfattar Bortoft. I Goethes fall däremot kommer den organiserande idén i kunskapsproduktionsprocessen ”från fenomenet självt i stället för från den undersökande forskarens självbekräftande tänkande. Den är inte pådyvlat naturen utan hämtad *från* naturen.” (240) Ett sådant framgångssätt ”låter saker och ting framträda som de själva visar sig utan att våra kategorier tvingas på dem” (25).

Hur känner jag inte här igen mig från den tid jag arbetade med att studera romaner! För mina kolleger var det, med en självklarhet som alltid förvånat mig, givet att man metodiskt skulle arbeta sig igenom ”analysens grundbegrepp”. Nämligen romanens fabel, motiv, tema, personer, tid, rum och miljö. Detta var ”stoffet”, och det skulle sedan kompletteras med ”formen”: författarens närvaro i verket, synvinklarna, helhet och komposition, människogestaltning, språk och stil, symboler och symbolik. Till detta kom till sist ”Bakgrunden”: tillblivelse, stoffkällor, formförebilder, tendens.¹ Och därmed var ”analysschemat” genomgånget, analysen klar – och romanen slagen i spillror. Och litteraturforskningen hade visat att den har hemortsrätt i den vetenskap, för

vilken vetenskap är detsamma som analys, den vetenskap som gör anspråk på att vara den enda.

Som universitetslärare och gymnasieinspektör såg jag många exempel på resultatet av detta tillvägagångssätt: romaner uppspaltade i analysens grundbegrepp och därmed denaturerade som romaner. Själv försökte jag genom uppmärksam och förnyad läsning komma underfund med den enskilda romanens *helhet, funktion och egenart* – vad Bortoft skulle ha kallat dess ”organiserande idé” – och sedan läsa med denna för ögonen. Resultatet blev en lång rad ”när-läsningar” – ej analyser – av romaner och därtill handboken *Romanen i din hand* 1976. Om analytiska grundbegrepp är vanskliga i naturvetenskapen, kan de vara direkt ödesdigra i humaniora.

Hur minns jag inte också när jag själv skrev en uppsats ”Om två sorters vetenskap” och fick den publicerad i HSFR:s tidskrift *Tvärsnitt* nr 2 1998. Också i den ses Goethe som det samlande namnet för alternativet till den moderna vetenskapen från 1600-talet (25). Men för detta blev jag utnämnd till ”Årets förvillare 1998”. Man ifrågasätter inte ostraffat den härskande vetenskapens ensamrätt.

Bortofts bok är sammansatt av tre separata essäer av tilltagande längd. De har skrivits vid olika tidpunkter men kör delvis samma lopp, samtidigt som författaren för fram positionerna från den ena essän till den andra. Det är alltså inte helt lätt att överskåda innehållet, men jag har försökt att samordna läsningen av de ställen som begrundar samma sak. Till detta kommer en dubbelhet i bokens uppläggning: den är på en gång en undersökning av Goethes ”way of science” och en rad filosofiska utläggningar från Bortoft själv. För att så långt möjligt få en logisk gång i framställningen har jag gjort ett antal rockader i stoffet.

Naturens helhet

De båda nyckelbegreppen i bokens titel, helhet och ”way of science”, avhandlas redan i den första och kortaste studien ”Authentic and Counterfeit Wholes”. Goethe dröjer länge fjärran, men allt har bäring på honom.

Man kunde tycka att begreppet helhet skulle vara oproblemiskt, men Bortoft visar, att det förhåller sig tvärtom. Som framgår av rubriken skiljer han nämligen mellan ”autentisk helhet” och ”kontrafaktisk” eller falsk och demonstrerar skillnaden med exempel.

Det första exemplet är hologrammet, alltså det speciella slag av fotografisk

plåt, som produceras med laserstrålar, strålar som håller samman och inte sprids, på liknande sätt som en ren ton jämfört med buller. Om man belyser denna plåt med ljuset från lasern, som producerade den, framträder det fotograferade objektet i tredimensionell form. Och det märkligaste: om man bryter sönder plåten, fungerar var och en av bitarna på samma sätt: också de ger en fullständig bild i tre dimensioner. Bilden förblir hel, fastän plåten är sönderbruten. I det här fallet kan man alltså inte säga att helheten är gjord av delar.

Än mer klarläggande är kanske ett annat fall. Det gäller läsning av en skriven text, alltså just det område som jag själv ägnat mig åt under min yrkesverksamma tid. Om läsning skall vara meningsfull är det naturligtvis inte bara fråga om att upprepa orden allt eftersom de kommer upp på sidan. Verklig läsning är en fråga om *tolkning*, men inte en tolkning som våldför texten med våra egna förutfattade meningar utan en som verkligen förmedlar textens mening.

Frågan är då vad eller var denna mening är, en fråga som sällan har ställts och än mindre besvarats. Tydligtvis kan meningen inte gripas som ett vanligt objekt. I stället måste den ha något att göra med *hela* texten. Och här står vi inför den fundamentala distinktionen mellan *helhet* och *totalitet* (en distinktion som jag själv tidigare försökt introducera i *Romanen i din hand* [s. 114], men utan större framgång). ”Meningen är textens helhet, men denna helhet är inte detsamma som textens totalitet” (7). Skillnaden framgår, visar Bortoft, av att vi inte behöver textens totalitet för att förstå dess mening. Redan vid läsningens början tycker vi oss ana meningen, men detta första uppslag justeras sedan fortlöpande genom upprepade återkopplingar under läsningens gång. Varje del innehåller på något sätt textens mening.

Likheterna är alltså stora med hologrammet. Textens totalitet kan jämföras med mönstret av tecken på hologramplåten och dess mening med hela den bild som kan fås att framträda, när plåten eller dess delar belyses. ”Helheten är närvarande genom hela texten, så att den är närvarande i varje del [...] ibland kan vi rentav finna att det just är förståelsen av en enda passage, som plötsligt lyser upp textens hela mening för oss.” (8) Ett exempel på en sådan passage är det långa citatet från Kant, som jag anfört ovan. Det är ett nyckelställe, i vars ljus Bortofts hela bok kan förstås.

Vad vi här har att göra med är ”den hermeneutiska cirkeln”, noterar Bortoft (en cirkel som dock i själva verket är [eller bör vara] en spiral). ”För att läsa en författare bör vi först förstå honom, och ändå måste vi läsa honom först för att förstå honom” (8). Detta står i motsättning till logiken, och ändå är det just den här erfarenheten vi gör varje gång vi läser en text – liksom också skriver

en. Den ömsesidiga relationen mellan del och helhet visar att förståelseakten inte är en logisk akt. Logiken är analytisk, medan meningen är holistisk. Förståelse kan alltså inte reduceras till logik.

Hologrammet hjälper oss att se att det väsentliga i helheten är att den är hel. Det tycks vara en tautologi, men den hjälper oss att se helhetens primat. Denna förblir hel, även när den, som i hologrammet, kan brytas ner i många fragment. Detta står i motsättning till vårt vanliga sätt att se helheten summativt, som en addition och integration av delar. I det fallet kommer helheten efter delarna, i en lineär följd (9 f.).

Men den autentiska helheten är inte senare än delarna, inte heller tidigare. Helheten beror av delarna för att framträda, men delarna är också avhängiga av helheten för att bli betydelsebärande och inte bara ytliga, separata enheter. ”Helheten framträder simultant med ackumuleringen av delarna, inte därför att den är summan av delarna utan därför att den är *immanent i dem*” (kurs. här). Denna dubbla rörelse upplever var och en som talar och läser, lyssnar och skriver. När vi förstår, sammanfaller de båda rörelserna. När vi inte förstår, passerar vi bara längs med delarna (11 f.).

Helheten är inte närvarande som ett ting, som något yttre. På det planet är den frånvarande. Men det är en *aktiv* frånvaro som betingar vår upplevelse av delarna. Och Bortoft exemplifierar med skådespelare, som skall framföra en pjäs. De tvingar sig inte på den, som om den skulle vara ett objekt att behärska, utan de lyssnar och lever sig in i den. I bästa fall spelar de inte pjäsen utan spelas av den. Pjäsen talar genom dem, ”inte som ett objekt men som en aktiv frånvaro” (15 f.).

Därmed har han också bäddat för att begrunda helhet i vetenskapen.² Det program för vetenskapen som Kant formulerade i det långa citatet ovan innebär att vetenskapen bara kan närma sig helheten, som om den vore ett ting bland andra ting. På grund av sin metod ”som förordnad domare” blir vetenskapen stående med ”en fragmenterad värld av ting, som den sedan måste försöka sätta samman” (17).

Striden om färgerna

Här kommer nu Bortoft för första gången in på Newtons och Goethes olika syn på färgerna, men han utvecklar saken ytterligare i den andra och tredje essän (17 ff., 38 ff., 191–246). Genom sitt prisma delade Newton upp ljuset i delar: spektrats färger från rött till blått. ”Men dessa är inte sanna delar”, menar Bortoft, ”därför att var och en inte innehåller helheten”. Mot detta experiment

invände också Goethe att ”varje färgat ljus är mörkare än färglöst ljus, och om färglöst ljus vore sammansatt av färgat ljus, skulle det ljusa vara sammansatt av det mörka, vilket är omöjligt” (23, 38).

Genom sitt experiment kunde Newton ersätta den sinnliga upplevelsen av färgerna med en uppsättning siffror, nämligen måttet på den vinkel som varje färg bildade när dess ljus bröts genom prismet. Han fullföljde därmed det program för naturvetenskapen som hade utvecklats av Galilei och andra, nämligen att omvandla sinnesupplevelser till kvantitet och matematik. Än mer och bättre gjordes detta sedan i vågmodellen för ljuset, där de olika färgerna motsvarar vågor av olika frekvens. Färgen hade ”skrivits ut ur naturen” (40, 212).

”Införandet av den kvantitativa, matematiska metoden i vetenskapen ledde oundvikligen till distinktionen mellan primära och sekundära kvaliteter”, menar Bortoft. Primära kvaliteter är de som direkt kan uttryckas matematiskt – som antal, storlek, läge och utsträckning. Kvaliteter ”som inte direkt kan uttryckas matematiskt – som färg, smak och ljud – sägs däremot vara sekundära”. Bara de primära kvaliteterna uppfattas som verkliga. De sekundära däremot ses som subjektiva upplevelser som inte är en del av den ”objektiva” naturen. (39) Den senare slutsatsen drogs ännu inte av Kepler, väl däremot av Galilei, fastän hans matematiska metod inte påfordrade detta. Uppdelningen är alltså historisk och inte något som vetenskapen ”upptäckte” (195 f.).

Resultatet är att de drag i naturen, som vi möter mest omedelbart i vår upplevelse bedöms som överkliga. Det som anses verkligt däremot är inte uppenbart för sinnena, utan man måste komma fram till det genom intellektuellt resonering. ”Den positivistiska vetenskapens syfte är att *ersätta fenomenen* med en matematisk modell, som bara kan innehålla de primära kvaliteterna.” (17 f.)

På det sättet ”elimineras färgen *som färg* från den vetenskapliga beskrivningen av världen. [...] Färgens fysik kunde nu förstås lika bra av en person som är färgblind.” (18) Idealet nås när forskaren har avlägsnat sig så långt från erfarenheten som möjligt.

För Goethe var Newtons experiment med prismet att vända saken upp och ner: att förklara något enkelt genom något mer komplext. I stället gick Goethe in för att finna det enklast möjliga färgfenomenet och göra det till sin utgångspunkt. Han gjorde det genom att uppmärksamma *seendet självt*, att aktivt se vad vi ser i stället för att bara passivt motta ett synintryck. Det var hans ”*way of science*” (41 f.).

På så sätt upptäckte han det primära färgfenomenet i himlens och solens färger. ”När vi ser på himlen över oss, ser vi [rymdens] mörker genom atmosfä-

ren, som upplyses av solen. Kvaliteten på det blå som vi ser beror på atmosfärens tjocklek, genom vilken vi ser den yttre rymdens mörker. Ju tjockare atmosfären är, desto ljusare blir det blå. [...] På det sättet är ursprunget till det blå det upplysande av det mörka, som sker när det mörka ses genom ljus.” (43 f.)

På samma sätt är det med solens ljus. När solen står över oss på en klar dag är den gul, men den mörknar mot orange och rött, när den närmar sig horisonten, och vägen genom atmosfären blir längre. (På motsvarande sätt övergår det mörka inte bara i blått utan dessförinnan i violett. Här finns alltså spektrets båda ändpunkter.) Atmosfären fungerar som ett halvgenomskinligt medium, och färgen kommer till som ett gränsfenomen mellan ljust och mörkt (20 ff, 44 f, 231 f.). Newtons prisma tycks fungera på samma sätt (45). Brytningen i prisma kan inte *orsaka* färgerna utan är bara ett *medel* för att de skall framträda (234).

Goethes sätt att bedriva vetenskap

Så lärde sig Goethe att se framväxandet [*coming into being*] av färgerna i fenomenet självt. Fenomenet blir sin egen förklaring (44 f, 224). *Komma till, uppstå, framväxa* är överhuvud nyckelbegrepp hos Goethe och Bortoft (20, 44 ff, 80, 84, 123 f, 128, 159, 162 etc.). Om man utgår från det *färdiga*, ”slutna” fenomenet, är man redan för sent ute, men om man studerar hur ett fenomen kommer till, kan man upptäcka samband, relationer och principer som annars förblir dolda, man kan få grepp om fenomenets *autentiska helhet*. På upprepade ställen jämför Bortoft det vanliga sättet att utgå från det färdiga fenomenet med ett ord från en sufimystiker: det är som att ”försöka nå mjölken utifrån osten” (48).

Goethes ”*way of science*” är alltså ett nyckelbegrepp hos Bortoft. Men det varvas med synonymer som *sätt att se*, *sätt att tänka*, *tankens stil* och *form för medvetande* (xi, 19, 33 f, 61, 138, 176 etc.), och hos Goethe själv finner Bortoft ”*Vorstellungsarten*” (120, 245). Självt har jag brukat tala om *sätt att tänka* och citera Bortofts lärare David Bohm: ”Det svåra är att ändra på vårt sätt att tänka.” Ytterligare en synonym är naturligtvis *paradigm*.

Att det finns så många ord för detta visar sakens stora vikt, fastän den under vetenskapliga normalperioder varit så svår att upptäcka. Men vetenskapen och dess resultat beror alltså inte bara på vad som undersöks utan väl så mycket på *sättet att se* och *sättet det görs på* (jfr 138).

Process, projekt, inlevelse

Allra tydligast framgår vikten av att studera hur något *kommer till* av Goethes växtlära, det vill säga hans lära om bildningen av växternas former, deras *morfologi* (ordet är hans eget). Men innan vi kommer dit skall jag belysa saken utifrån egen erfarenhet. De traditionella tankemodellerna för diktverk är mimesis (efterbildning), uttryck, struktur och symptom, men de avser just det färdiga verket, ”osten”. När jag skulle söka få grepp om en romans *helhet*, kändes de otillfredsställande: de hindrade en att se verket som ett system *i funktion* – som *rörelse, förändring, utveckling* eller som *gestaltning, skapande, förverkligande*. Om man ser verket, inte som ett statiskt system utan som en dynamisk funktion, om man begrundar, inte vad romanen *är* utan vad den *gör*, hur den *fungerar för att realisera sin innebörd*, kan man komma *in i* verket och där se dess relationer och organisation.

Tankar som dessa malde i huvudet, och plötsligt stod för mig en femte möjlighet: romanen som *process*, en *episk process*. Ett sådant betraktelsesätt fixerar omedelbart *funktions*aspekten, visar att det sker något i verket, en förändring och utveckling. Diktverket söker sig fram mot något som inte finns från början, ett jämviktstillstånd, en klarhet, en insikt, eller till äventyrs bara en resignation (*Romanen i din hand* 107 f.). Det är fråga om *romanen som växande*.

Bortofts bok sätter nu in detta i ett större, vetenskapshistoriskt och filosofiskt sammanhang. Den som studerar hur ett fenomen kommer till har möjlighet att få grepp om dess helhet genom att se det som *rörelse, förändring, utveckling* eller, med Goethes ord, som ”metamorfos”. Han ser det då inte längre utifrån, utan kan se det inifrån, som ett *projekt*, som rör sig mot ett mål, vilket dock inte är förutbestämt utan utvecklas med processen själv.

Goethes metod är alltså

att vidga och fördjupa sin upplevelse av fenomenet, tills han nådde det element i fenomenet, som inte längre är givet i det yttre som sinneserfarenhet. Detta är det samband eller den relation i fenomenet, som han kallade lagen [...]. Goethe trodde med andra ord att organisationen eller enheten i fenomenet är verkliga och kan *upplevas*, men att de inte är uppenbara för sinneserfarenheten. De förnims genom en intuitiv upplevelse – vad Goethe kallade *Anschaung*, som ”kan anses beteckna den *intuitiva kunskapen vunnen genom kontempleration av den synliga aspekten*” (21).

I bokens andra essä återkommer Bortoft till Goethes ”upptäckt”. Goethe skulle energiskt ha förnekat att det fanns en annan värld gömd bakom sinnevärlden. ”Varje sådan dualism var honom motbjudande. Vad han såg var ett djup i feno-

menet, som är en annan dimension av *samma fenomen*, som upplevs med sinena. [...] Detta är helhetens dimension, som är fenomenets enhet.” (71, ingående kritik av dualismen på s. 70; jfr 21 f, 233).

Goethe försöker alltså leva sig in i en dimension som finns i fenomenet, inte bakom eller bortom det, men som till en början inte är synlig. Den dimensionen uppfattas, skriver Bortoft, genom medvetandet (*mind*), när detta fungerar som ett organ för iakttagelse i stället för som ett medium för logiskt tänkande. Goethe kallade detta för ”*exakte sinnliche Phantasie*”. Bortoft själv talar om tillägnelse av fenomenens ”djup” genom ”intuition” (67–76). Självt skulle jag vilja kalla det för skådande med det inre ögat.

Detta kan låta svårförståeligt och ge ett lätt metafysiskt intryck. Men också här tycker jag mig känna igen mig från mina romanstudier. Det är fråga om ”att vidga och fördjupa sin upplevelse av fenomenet” genom att för sitt inre öga beskåda och begrunda det, precis som när man söker efter helhet och egenart hos en roman genom att i sitt inre (sin fantasi eller sitt medvetande) vrida och vända på den på olika sätt. Vad jag fann kallade jag inte med Goethe för ”lagen” men väl för principen – eller principer – för den episka processen. Det adekvata ordet för tillvägagångssättet borde vara ”inlevelse” (*empathy, Einfühlung*), men det tycks Bortoft inte använda.

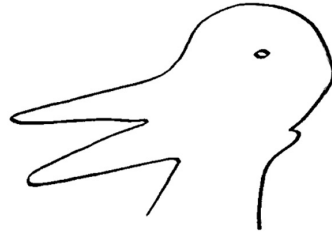
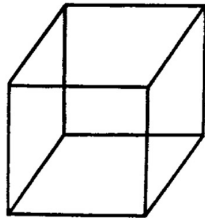
Fenomenologi och hermeneutik

Goethes ”way of science”, hans vetenskap, är alltså *fenomenologisk*: han försöker göra fenomenen synliga och förståeliga utan att tvinga på dem några subjektiva, mentala konstruktioner, något analyschema (73 f.). Och den är *hermeneutisk*: han försöker förstå och tolka fenomenen som de är. Han ”läser fenomenen i deras egna termer – det blir naturens hermeneutiska fenomenologi” (214; samma 26, 45, 48, 74 f, 80, 97, 99, 107). Den första av de tre delarna i boken slutar med ett mycket konkret exempel på detta, nämligen Wolfgang Schads försök att tillämpa Goethes metod på djur i boken *Man and Mammals* från 1977 (25 f.).

Detta utvecklas dock långt mer i bokens andra studie (93–107), och jag skall här därför nöja mig med Bortofts konstaterande att Schads arbete visar att Goethes form av vetenskap inte slutade med honom. ”Hans lärdomsstil och sätt att förstå tillhör inte det förflutna utan framtiden.” Den materiella, analytiska vetenskapen har kommit oss i Västerlandet att bli avskurna från direkt kontakt med naturen med alla de komplikationer det har fört med sig. Vad som behövs är en ny naturvetenskap, som kan återupprätta denna kontakt (26).

Sinnesintryck, organisation, mening

En huvudtanke i bokens andra del är att vi inte bara, som empirismen tänker sig det (144), lär känna världen genom sinnesintryck utan att all iakttagelse också innehåller något som går utöver sinnenas vittnesbörd. Detta demonstreras effektivt genom tre figurer:

Den övre vänstra figuren uppfattas först bara som svarta och vita fläckar, men plötsligt kan huvudet på en giraff framträda. Upplevelsen av att plötsligt se giraffen är att se mening, där det tidigare inte fanns någon. Den mening eller enhet bortom de elementära synintryck som vi ser i detta ögonblick *är* meningen "giraff". Och denna mening finns inte på sidan, fastän den tycks framträda där, utan hos iakttagaren själv. "Det är inte meningen *i* det som ses utan meningen *är* vad som ses." På samma sätt med kuben, som kan ses på två sätt, och växlingen mellan anka och kanin. Överallt tillkommer något utöver sinnesförnimmelserna; när vi ser världen är det mening vi ser (50 ff.).

Bortoft återkommer till de här tre figurerna i den sista essän, och där konstateras det att deras funktion är att bryta kunskapsprocessen, så att vi blir *medvetna* om vad som sker. Vi kan se att vi inte bara är distanserade åskådare utan *deltagare* i vad som sker, deltagare som svarar för organisationen av vad som ses, för *sättet att se*. Vi lär oss plötsligt att se ”giraffigt” eller ”kaninigt” eller ”ankigt”. Giraffen ”är *det sätt att se*, som ser giraffen”. Det är alltså fråga om *emergens* av organisation, en *aktiv* organisation av mening. Medvetandet (*mind*) medverkar alltid i kunskapsprocessen (123–137; på s. 134 finns en lärorik uppställning över hur ett aktivt respektive ett passivt medvetande fungerar).

På samma sätt var det då Galilei i teleskopet såg berg och slätter på månen. I själva verket såg han bara en samling mörkare och ljusare fläckar, precis som det mönster som blev till giraffhuvudet, tills det plötsligt gick upp för honom, att det måste vara berg och slätter. Det är detta, växlingen i sättet att se, som är hans upptäckt, inte de visuella intryck han mottog. På samma sätt med hans upptäckt av Jupiters månar: i det längsta trodde han att det var stjärnor (56, 139 ff.). Upptäckter i vetenskapen är på det sättet alltid upptäckter av en mening, som går utöver de elementära empiriska iakttagelserna (50–57).

När man har sett att fenomenens enhet inte är given i sinneserfarenheten, uppstår frågan om denna enhet helt enkelt läggs på sinnesupplevelsen av medvetandet. Och så är det helt visst ofta: medvetandet organiserar erfarenheten efter mönster, som det är bekant med sedan tidigare. Men det är inte alltid så: den enhet Goethe såg i färgfenomenet ”är *inte* en enhet som är pålagd av medvetandet. Vad Goethe såg var inte ett intellektuellt förenhetligande utan fenomenets egen helhet”, en helhet han såg genom att medvetet uppleva den. I motsats till den pålagda intellektuella enheten kan denna kallas ”enhet utan enande” (*unity without unification*). ”Upplevelsen av att se denna enhet är teorin för Goethe, för vilken termen ’teori’ var mycket närmare det ursprungliga grekiska *theoria* – som helt enkelt betyder att ’se’.” (57 ff.) Här är det fråga om boktiteln ”*The Wholeness of Nature*”, naturens egen helhet (71 f.).

Detta helhetstänkande understöds av två andra distinktioner. För det första skillnaden mellan *mångfald i enhet* och *enhet i mångfald*. Mångfald i enhet innebär att det ur en enhet kan utvecklas en mångfald av egenskaper, som i den växande växten. Det är en autentisk helhet. Denna dimension av ”självdifferens” innebär en enhets förmåga att dela upp sig själv ”på ett sådant sätt, att den, när den blir något annat, förblir sig själv” (134). Enhet i mångfald däremot innebär bara att något är gemensamt för många olika fall (85 ff, 247–261, 326).

Bortoft laborerar också, för det andra, med en distinktion från Heidegger,

men den tycks mig mindre – distinkt. På engelska skulle det gälla skillnaden mellan ”*belonging together*” och ”*belonging together*”, varvid det första skulle motsvara mångfald i enhet. (59 f.) Men det är svårt att uppleva detta med någon konkretion.

Två slags medvetande; relationer och samverkan; rörelse och förändring

Det finns två slag av medvetande, som kompletterar varandra. I vår tekniskt-vetenskapliga kultur har vi specialiserat oss på det *analytiska* medvetande som utvecklas i förbindelse med vår erfarenhet att iakttä och handskas med fasta kroppar. Det leder till ett sätt att tänka som betonar åtskillnad och yttre skiljelinjer, vad som följer efter vartannat i lineär följd, som den mekaniska kausaliteten. Henri Bergson menade att ”vår logik knappast gör mer än uttrycker de mest allmänna relationerna mellan fasta kroppar”. Detta sätt att tänka är också förbundet med språkets eftervartannat och dess subjekt-predikat-grammatik (61 f.).

Men å andra sidan har vi också det *helhetsorienterade, holistiska* medvetandet. Det utesluter alltså inte det analytiska medvetandet utan kompletterar det. Det är icke-lineärt, simultant och intuitivt och befattar sig mer med relationer än med de avskilda enheter som blir relaterade. ”Det är viktigt att inse att denna form av medvetande är ett sätt att se, och som sådant bara kan upplevas på sina egna villkor.” (63) I synnerhet kan det inte förstås av det verbalt-intellektuella tänkande, som inte rätt kan inse, att ett *relationsförhållande* kan upplevas som något verkligt. ”Upplevandet av ett relationsförhållande som sådant är möjligt bara genom en övergång från ett tänkande styckevis och delat till en simultan uppfattning av helheten. En sådan övergång innebär en omorganisation av medvetandet självt.” (63)

Kanske kan jag också här genom egen erfarenhet underlätta förståelsen. Mitt första projekt var att skriva om landskap och natur i *Gösta Berlings saga* och *Nils Holgersson*. Men hur gör man då, vad finns där att iakttä? Så småningom upptäckte jag att det intressanta var *relationer* och *samverkan* mellan människa (djur) och natur, landskap och händelser.

Och allra intressantast och mest verkningsfulla var relationerna på *likhetsplanen*: likheter – och kontraster – mellan naturen och det mänskliga, relationer som inte kan utläsas explicit ur texten, väl däremot upplevas stämnings- och känslomässigt. De blir inte medvetna för den vanliga läsaren men förnims just som intuitiv upplevelse. När brukspatron Sinclair i strålande lynne är på väg att hämta hem sin dotter Marianne från Ekeby, är det ”heller (!) ingen måtta med den glans,

som från den klara himlen strömmade ned över februaridagen”. Sådana samband kallade jag ”kontrapunktiska kompositioner” över människa och natur; de är alltså en episk motsvarighet till bilder, metaforer och symboler i lyriken. De blev – särskilt i *Gösta Berlings saga* – till ett väldigt ”bildspel”, som gjorde upplevelsen av helheten starkare. Att sådana kompositioner kräver ett helhetsorienterat medvetande är självklart: man måste ju kunna uppleva båda leden på en och samma gång och som en helhet. Därför är uppmärksammandet av sådana samband lika ovanligt som uppmärksammandet av bilder i lyriken är vanligt.

Ett vackert exempel på en helhetsorienterad upplevelse är det berömda slutet i W. B. Yeats dikt ”Among School Children”, raderna om det väldiga blommande kastanjeträdet från rot till stam till blad till blomma samt om kroppen och blicken hos dansaren i dansen:

O chestnut tree, great rooted blossom,
Are you the leaf, the blossom or the bole?
O body swayed to music, O brightening glance,
How can we know the dancer from the dance?³

För det analytiska tänkandet är *rörelse* och *förändring* en lineär följd av ögonblickliga tillstånd som man i differentialkalkylen använder sig av för kvantitativa beräkningar. Men rörelse och förändring är ju fortlöpande skeenden och kan inte *förstås* på detta sätt. De kan bara upplevas holistiskt, alltså genom en växling i medvetandets sätt att arbeta från det analytiska. En sådan holistisk inlevelse är nyckeln till Goethes form av vetenskap. Och det var ”vetenskap han bedrev och inte meditation”, understryker Bortoft. Närmare bestämt i två stadier: aktiv observation (i stället för passiv reception) och bearbetning av denna i medvetandet, i intuitionen (*”exakte sinnliche Phantasie”*) (64 ff.).

Den organiserande idén i vetenskaplig kunskap

Den tredje och största essän, ”Understanding Goethe’s Way of Science”, blir sedan en utvidgning av insikten från bilderna av giraffen, kaninen och ankan, att våra iakttagelser alltid innehåller en faktor utöver de rena sinnesintrycken. Denna faktor specificeras nu till *”den organiserande idén”*, och det blir fråga om en väldig historisk exposé över den organiserande idén i vetenskaplig kunskap, den kunskap som alltså framgår ur ”en växelverkan mellan *vad* som ses och *sättet* det ses på” (138).

Detta blir i sin tur en lärorik tillämpning av principen att inte undersöka det

färdiga fenomenet utan i stället studera hur det *kommit till*, att – i det här fallet – se det ”i ljuset av vetenskapens historiska dimension” (213). Eller som Goethe uttryckte det: ”Vetenskapens historia är vetenskapen själv” (xi, 168, jfr 190).

Närvaron av en organiserande idé gäller redan den vetenskapliga *observationen* – det är här den tidigare nämnda tanken om idéns betydelse i Galileis upptäckter av bergen på månen och Jupiters månar avhandlas. Men framför allt gäller det vetenskapliga *teorier* om världens beskaffenhet. Höjdpunkten är här det stora partiet om Kopernikus, som visar Bortoft som en på en gång djäv och gedigen forskare, en inte helt vanlig kombination. I motsats till de flesta har han läst och begrundat originaltexterna och kan därmed fullfölja sitt program att studera, inte det färdiga föremålet för undersökningen, utan hur detta *kommit till*. Här som mångenstädes går han utöver Goethe, och han framstår i sin bok också han som en betydande tänkare.

Grundtanken är den tidigare anförda, att det inte är sinnesintryck och iakttagelser vid fysikaliska experiment, som är avgörande, utan i stället föreställningar, tankar, idéuppslag, med ett ord *sättet att se*. Bortoft anser sig kunna visa att det avgörande för Kopernikus var vad han fann hos tidigare tänkare. För det första upptäckte han hänvisningar till jorden som rörlig hos tidigare astronomer (dock tycks han inte ha lagt märke till Aristarkos). För det andra framkom, menar Bortoft, den nya teorin, inte från fakta (som i stor utsträckning talade *mot* den nya teorin), utan från en bestämd tankeriktning, nämligen nyplatonismen, som fått en renässans under renässansen.

Kopernikus universum var i själva verket en ny organiserande idé, som hade sina rötter i en tankeskola och inte i nya empiriska upptäckter. Teorin är inte grundad på observation utan på ett nytt sätt att se, som är införd i vetenskapen från en utomvetenskaplig källa. Så grunderna för den kopernikanska revolutionen är historiska och inte ”vetenskapliga”. (158)

Liknande undersökningar genomförs sedan för Galilei och Bruno och till sist också för Newton. Även dennes tröghetslag visar sig gå tillbaka på kulturhistorien. Den upptäcktes inte empiriskt och kan inte heller bekräftas empiriskt (168). På så sätt beläggs Goethes redan citerade tanke att ”vetenskapens historia är vetenskapen själv”. I ljuset av vetenskapens historiska dimension kan vi se *både* Newton och Goethe annorlunda (213).

Har också den moderna, nutida vetenskapen en grund i sådana organiserande idéer? Javisst, kvantitet, mätning, matematik. För Aristoteles var kvantitet ett *sätt att se* på världen som kom den att framstå som delar utanför varann, delar som kunde mätas och därmed matematiseras. ”Naturen ses då inom

ramen för ett perspektiv, som *inte alls är en del av naturen* utan som i själva verket är en intellektuell omarrangering av naturen, som reducerar den till det rent kvantitativa.” En sådan strategi ger oss makt över naturen men skiljer oss också från den, så att vi upphör att uppleva naturen direkt. ”Vi börjar uppleva oss själva som åtskilda från och helt annorlunda än den, medan naturen i sin tur börjar tyckas livlös och tom.” (173 f.)

Atomismen introducerades explicit i fysiken av Galilei, men idén kom från de tidiga grekiska atomisterna Leukippos och Demokritos. Tanken fördes alltså *in i* den moderna vetenskapen från kulturhistorien och upptäcktes inte av vetenskapen själv (166 f.). Som så mycket annat är den inte ”en generalisering nådd genom induktion från experiment” (168). Eller som det heter mer generellt redan på s. 31:

Det har trots vida omkring att vetenskapen går framåt genom användning av dess egen interna metod för att nå sanningen, så att vetenskaplig kunskap legitimeras genom dess egen auktoritet. Det visar sig emellertid att det inte finns någon sådan metod, och vetenskap förstås bäst som en kulturellt grundad aktivitet [...]. Orsakerna för att acceptera en vetenskaplig teori har följaktligen ofta mer att göra med komplexa kulturella faktorer än med de interna förtjänsterna hos teorin i fråga.

Och så kommer den iakttagelse, som tycks mig särskilt slående: ”*Faktum är att 'natur' för längesedan ersattes av 'materia'*” (kurs. här). (175, jfr 26). Javisst, naturvetenskapen (med visst undantag för biologin) slutade för längesen att syssla med den natur som vi alla kan uppleva och glädja oss åt och som glädde inte minst Goethe, och reducerade denna till den avskalade, omänskliga abstraktion, som kallas materia. ”Föga under att den moderna vetenskapens utveckling har lett till kris för naturen.” (175)

Och inte bara det. Den värld, som vi upplever genom sinnen, är för den moderna matematiserade vetenskapen inte hela verkligheten, utan *bakom* den finns en annan icke-sinnlig värld som kan förstås med matematik. Och ”fysikens matematiska lagar uppfattas som skilda från materien, som de organiserar. Platoniserad fysik är metafysik i förklädnad” (184). Naturlagarnas matematiska principer är Platons idéer i ny form.

Ansvarig för detta är framför allt Descartes, som sökte sin säkerhet i matematiken. ”Den värld vi kan vara säkra på existerar är inte den värld vi ser utan den matematiska världen av materiella kroppar i rörelse. [...] Allt som inte kan matematiseras kan inte bli en klar idé och kan alltså inte bli en del av den verkliga världen” (186 f, jfr 112).

Det finns bara matematiska kvaliteter i naturen, och därmed reduceras naturen till materia, som är trög, passiv, mekanisk och kvalitetsmässigt neutral. Matematisk fysik är materiens fysik, inte naturens, [...] idéer är nu helt skilda från naturen (reducerad till materia) och hör enbart hemma i den mänskliga subjektivitetens sfär. (187)

”När man blir medveten om den vetenskapliga kunskapens historiska karaktär”, avslutar Bortoft detta avsnitt, ”öppnas vägen till upptäckt av andra möjligheter, som täckts över av det historiska beslutet vid den moderna vetenskapens ursprung. Goethes väg i vetenskapen är en sådan möjlighet. Att gå in på den är att uppleva ett annat sätt att se, ett annat sätt att möta naturen.” (190) Hos Goethe kommer den organiserande idén från fenomenet självt och inte från forskarens självbekräftande tänkande. ”Den påläggs inte naturen utan motas från naturen” (240). (Samma är tanken i min *Romanen i din hand* (116 ff.): principen för den episka processen framkommer genom begrundan av verket självt.)

Goethe och växterna

Växten som växande

Så långt har min framställning, i enlighet med Bortofts bok, varit ganska abstrakt och vittnat om att författaren i grunden är (vetenskaps)filosof. När han kommer till den tredje avdelningen i del II, kallad ”Goethe’s Organic Vision”, och då först till ”Växtens enhet”, väntar man sig större konkretion. Och så blir det också till att börja med. ”Den blommande växten”, konstateras det, ”beskrivs vanligen i elementära böcker i botanik, som om den vore en yttre sammansättning av olika delar [...] som är separata och oberoende av varandra. Det finns ingen antydning om någon nödvändig relation mellan dem. Detta är den analytiska växten [...]”

”I motsats till detta såg Goethe växten holistiskt. Han upptäckte en annan dimension i växten [...], i vilken dessa olika organ är intimt förbundna. Faktum är att han upptäckte att de i realiteten är ett och samma organ.” (77 f.) Och från Goethes italienska resa citerar han dennes plötsliga insikt: ”Allt är blad. Denna enkelhet möjliggör den största mångfald.” På detta sätt ”gjorde han [Goethe] växten synlig i dess egna termer, så att ’den visar sig själv i sig själv’. [...] växten blir sitt eget språk”, den ”talar för sig själv” (80 f.).

Så långt är allt väl, men sedan blir det abstrakt-filosofiskt igen på ett sätt som inte tycks mig göra Goethe rättvisa här, där han är så konkret.

Jag skall därför nu fälla in ett större parti från en uppsats jag skrivit tidigare, "Livet som växande och världen" (*Tanke och känsla* 1992, s. 12–21). För att inte splittra upp det centrala ämnet Goethe och växterna fortsätter jag sedan med fyra partier om växterna från Bortoft.

Min uppsats tar sin utgångspunkt i en liten dansk bok som heter *Organismetänkningen i dansk litteratur 1770–1870* från 1975. Den har tre författare, men den som angår oss är Aage Henriksen, pensionerad litteraturprofessor i Köpenhamn och en gång för övrigt dansk lektor i Lund. Boken är del av ett större komplex i fyra delar, som kallas *Ideologihistorie* I–IV. Aage Henriksen tycks vara mannen bakom hela projektet.

Det som sådde fröet till den här uppsatsen är dock inte vad Henriksen har att säga om dansk litteratur, utan vad han har att säga om Goethe (s. 16 ff.). För det är hos Goethe som han finner organism-tanken bäst utvecklad, och han gör det i en dikt av Goethe från 1798 som heter "Die Metamorphose der Pflanze" – alltså växternas förvandling.

Mest känd har Goethe blivit för sin färglära, som alltigenom är en protest mot Newton. Men nästan lika stor uppmärksamhet har hans *morfologi* fått. Morfologi betyder formlära. Det tycks som om det är Goethe själv som första gången har använt ordet om växternas och djurens former, eller rättare om hur dessa former *kommer till*, frambringas i växandets stund i varje enskild individ. Goethe arbetade med det här problemet i många år, och när han 1790 publicerade en skrift, som då hette *Versuch der Metamorphose der Pflanzen zu erklären* var det inte någon dilettantisk poet som hade fört pennan i en tillfällig hobbyverksamhet utan en professionell naturforskare. (Skriften, som är på 39 sidor i Hamburgutgåvan, anförs i artikeln "Botanik" i Svensk uppslagsbok 1947). Ja, studien var så professionell att Goethe fann sig föranlåten att för sina väninnor i allmänhet och sin hustru i synnerhet skapa en mer poetisk variant på elegiskt versmått. Också den heter "Die Metamorphose der Pflanze", och den är en lycklig förening av naturvetenskaplig dikt, filosofisk dikt och kärleksdikt.

Det är alltså i den dikten som Aage Henriksen finner organismtänkens grunddrag, och han gör det så skickligt att jag skall följa hans framställning i en blandning av referat och citat. Men det ska än en gång understrykas att det originella med Goethe alltså är att han här inte behandlar växten som något färdigt objekt för analys och abstrakt systematik utan i stället just som *växande*, i tillblivelsens stund. Det bör också sägas att jag inte har hittat någon översättning till svenska av dikten, utan jag översätter från originalet under beaktande av den danska översättning som Henriksen citerar.

I dikten möter vi diktaren och hans älskade i myllret av blommor i trädgården. För att den älskade inte skall bli förvirrad av mångfalden, uppmanar Goethe henne:

*Se på växten, hur den undan för undan blir till
hur den steg för steg förs fram till blomstring och frukt.*

Att på detta sätt betrakta växandet självt som ett fortskridande förlopp fordrar att man supplerar det man i ögonblicket ser med det man minns och det man föreställer sig: tidigare stadier i växtens tillkomsthistoria och senare. Så måste man tänka om man skall förhålla sig till det i det levande som lever. För man kan inte se växten växa.

Då ser man att en levande organism som växten inte formas eller präglas utifrån som stenen i havet. Och den kan inte tänkas samman led för led genom en addition. De enskilda leden betingar inte varandra, utan är i sin ömsesidiga verkan *betingade av helheten*. ”Visst är växten bunden till växtställets fysiska och kemiska villkor, men vad den upptar och bearbetar formas efter inre växtlagar, som näringsmiljön väl kan modifiera men inte bestämma.”

I växten möts alltså två storheter: miljöns fysiskt-kemiska värld och växtens egen formande kraft, ”som inordnar dessa material i ett fastlagt växtförlopp”. Genom att iaktta en art under olika näringsförhållanden ”närmade sig Goethe föreställningen om denna arts grundform”, och genom att samordna olika arters rad av förvandlingar skapade han sig en föreställning om typen, ”urväxten”, det komplex av verkande lagar, som styr växternas förvandlingar.

Om det är något människor känner till från Goethes morfologi, så är det just ”urväxten”, ”die Urpflanze”, ”the archetypal plant”. Men det är alltså inte fråga om ett darwinistiskt begrepp, någon sorts förfader långt tillbaka i historien. På trots av alla fördömanden från den sedan 1600-talet rådande vetenskapen tänker Goethe teleologiskt eller finalt, i ändamålsorsaker. Det är fråga om växtens *”Bildungstrieb”*, dess bildningsdrift, eller rättare det mönster denna drift följer. Under sina försök att tänka växten i vardande försökte Goethe ”fasthålla en bild av den verkande kraften i växten, skild från alla de element, som den i sin utveckling upptog och i sitt visnande frigav igen till omvärlden”.

Schiller förklarade att det här inte var fråga om någon erfarenhets-kunskap utan om en *idé*, något man i bästa fall kunde *tänka*. Det gjorde Goethe olycklig, och han svarade, att då har jag ”idéer utan att veta det, och kan t.o.m. se dem med mina egna ögon” (Bortoft 304). Och han kallade den här förmågan – som han själv tydligen hade i rikt mått – för det *åskådande omdömet*; han

talade också om att allting i vetenskapen beror på att man har en *aperçu*, en överblick. Och den isolerade, formande kraften kallade han efter Aristoteles för *entelekin*.

Vad Goethe i skriften och i dikten vill framställa är hur entelekin genom fröet kommer till det fysiskt-kemiska materialet och tar det i bruk. Och vad han finner är för det första, att det i växten är samma ”ansatsform” eller ”morfotyp”, som förändrar sig i en fortlöpande förvandling, nämligen det som vi i brist på bättre måste kalla *blad*. De första bladen, hjärtbladen, är hela och enkla, ja barnsliga, men sedan blir bladen alltmer avancerade och brer ut sig alltmer, ju högre upp på den växande stammen de skjuter fram.

Men så uppträder en motkraft, en koncentrerande, *sammandragande* tendens. Ådrorna på ”bladen” blir snävare, flikarna drar sig samman och formkraften samlar sig kring stjälken till den framväxande blomkalken. Det är den andra fasen. Och ur *blomkalken* sprider sig i en ny metamorfos *blombladen*. Och sedan koncentreras bildningskraften på nytt, nu i än mer omvandlad form, till *ståndare och pistill*. Och vidgas åter i den växande *frukten*. Och drar sig samman i *fröet*. Men hela tiden är det alltså bladets ”ansats”-form som varierar, förnyas.

Detta är alltså växandet som *successivt* förlopp: tre faser av utbredning och tre av sammandragning. Men det finns också ett *simultant* växande, det som via fröet försiggår som ett växande från generation till generation. Man kan också i ordets egentliga mening tala om två slag av *fort*-plantning: den enskilda plantans sätt att breda ut sig och artens sätt att utbreda sig. Det är fråga om två yttringar av entelekin, livskraften, om man så vill. Bara man inte ser denna kraft som något fysikaliskt-mekaniskt.

Både den vetenskapliga uppsatsen och dikten är genomtänkta, avklarade – inga lösa hugskott utan ett genomarbetat empiriskt material och ett genomfört, medvetet sätt att tänka. Att tänka på växtens helhet i tillblivelse och samtidigt på varje enskild del. Att se det yttre och förstå det inre. Att se fenomenen men samtidigt förstå hur de fungerar. Att förklara fysiologiskt, men samtidigt förstå helheten i en enda sammanhållen tolkning. Ja, just tolkning – likheten med tolkning av litterära verk är slående, allt i motsats till Newton och Descartes och hela 1600-talvetenskapens atomiserande, reduktionistiska, kausala, mekaniserande, determinerande sätt att tänka – det som vi alltfjämt är fångna i.

Detta är något Goethe själv alltså var högst medveten om. I en rad slagkraftiga prosastycken och dikter har han polemiserat mot Newton och hans form av vetenskap. Men han hade inga illusioner. Ställd inför 1800-talets tilltagande

”fysikalism” skriver han, åttio år gammal: ”Vi, och kanske några få andra, skall bli de sista i en era, som inte snart skall komma tillbaka” (*Goethe and the Sciences* 342). Nej, kan man tillägga, inte förrän i dag, det vill säga om dagens ansatser till ett nytt tänkande skall kunna utvecklas till en ny ”era”, det är ännu i hög grad oavgjort. Men på den saken beror, såvitt man kan förstå, mänsklighetens och Jordens framtid.

I motsats till den vetenskapliga uppsatsen fortsätter dikten utöver det rent botaniska. Vad diktaren visar sin älskade hos blommorna gäller också djuren – och dem själva:

*Men har du först dechiffrerat gudinnans heliga skrivtecken,
överallt ser du dem då, om också i annan stil.
Långsamt kryper larven, fjärilen fladdrar beskäftigt;
plastisk kan människan själv ändra sin fastlagda form!*

Det är med lagarna för bladens förvandling som med bladen själva – också lagarna kan framträda i förändrad form och ändå i princip förbli desamma. Rörelse uppåt, utveckling, är själva tillvarons riktning. Så kan diktaren till sist för sin älskade peka på hur deras egen bekantskaps grodd har spirat till djup sympati, till vänskap, ”och hur Amor till sist har utvecklat blomstring och frukt”. Och dikten slutar med att peka på själva den scen som den gestaltar:

*Se, kärleken
söker en högsta frukt, / ... /
så att ett par, förbundet i samma betraktande av världen,
i en harmonisk vision finner det högre liv.*

Rörelsen uppåt fortsätter hos människan i det andliga livet, i utvecklingen av tanke och känsla, medvetande och personlighet. Och om detta naturligt nog inte gestaltas närmare i dikten, så framställs det så mycket mer i andra verk av Goethe: *Faust* och *Wilhelm Meister*. Och i den genre som dessa verk gav upphov till: *bildningsromanen*. Bildningen av en harmonisk, mångsidigt utvecklad personlighet i ett harmoniskt förhållande till omvärlden. Ett förverkligande av den enskilda människans bildningsdrift och enteleki. Och, kan man tillägga, riktigt förstäneliga blir *Faust* och bildningsromanen först mot bakgrund av – ”Die Metamorphose der Pflanzen”.

Så långt min uppsats om ”Die Metamorphose der Pflanzen”. Nu åter till Bor-toft.

Växtens enhet

Själv minns jag att det första jag lärde mig i biologin i fjärde förberedande var att ”en växt består av rot, stam, blad och blomma”. Det är ett analytiskt-mekaniskt sätt att tänka, som stannar vid en yttre relation mellan delarna. Någon tanke på interna relationer finns inte. Det är ett betraktelsesätt, som kan passa i ett herbarium men som är inadekvat för den *levande* växten. Man kan jämföra med hur den biologisk-medicinska vetenskapen i Västerlandet utgick från obduktion av döda kroppar, medan den i Kina sägs ha varit inriktad på livskraften. För den levande växten gäller i stället att organen uppåt stammen är *internt* relaterade; först så blir det en organism.⁴ ”I växtens växande är det hela närvarande i varje del [...], och sålunda kan vi *inte* dela upp (analysera) växten i *externa* delar, som om den vore ett objekt.” (”Objekt” betyder just något som är utanför.) (277)

Från Husserl lyfts här termer som fastslår skillnaden mellan ”vad” som ses och ”hur” det ses, nämligen *noema* respektive *noesis*. Detta är en intern relation inom upplevandet som *föregår* uppdelningen mellan subjekt och objekt inom den cartesianska dualismen. ”Aker av medvetande och objekt för medvetandet är väsentligen ömsesidigt beroende: relationen mellan dem är ’intern’ och inte ’extern’”, citerar Bortoft från en bok om fenomenologi och tillägger: ”det kan inte finnas en föreställningsakt, som inte föreställer sig något. De två sidorna hör oupplösligt samman.” (280 f; 390, not 249)

Med detta kan vi bättre förstå Goethes upptäckt av växternas metamorfos. ”När vi växlar uppmärksamheten från vad som ses till hur det ses, kan vi förstå att detta inte är en empirisk upptäckt i naiv mening [...] utan en växling i hela sättet att se växten. [...] Den [upptäckten] kommer inte från tillägget av något nytt faktiskt innehåll, som tidigare inte hade observerats. [...] *Metamorfosens rörelse ligger i sättet att se*, och en växling i sättet att se *omvandlar* vad som ses utan att tillägga något till innehållet.” ”Ingenting har förändrats, men allting är annorlunda”, citerar Bortoft från en föregångare (281 f, 284).

Han riktar också uppmärksamheten på hur blad regelmässigt förändras allt eftersom de kommer högre upp på stammen och konstaterar: ”Vi ser de enskilda bladen förenade av en rörelse – som är den dynamiska formen. [...] Vi har intrycket att *rörelsen* (som inte är en fysisk rörelse) är verkligheten och att de individuella bladen [...] bara är snapshots av denna rörelse.” (Man kan associera till hur järnfilspånen kring en magnet visar kraftlinjerna från magneten.) ”För att förstå Goethes sätt att se växten måste vi därför ’växla från statisk till rörlig form’. Det var det Goethe gjorde, när han underströk behovet att växla från *Gestalt* till *Bildung*.” (283 ff.)

Om den enkla formen är rörelse, kan vi, som tidigare konstaterats (45), inte tänka på den som en serie former – ”som ju är spåren av rörelsen!” Och här knyter Bortoft an till Bergson, som just har visat på omöjligheten av detta. Att tänka på en projektills rörelse som en serie positioner – Zenons paradox – är att konstituera rörelsen från det orörliga. Men dessa positioner är i själva verket *möjliga stopp* för rörelsen, alltså härledda från den, och rörelsen kan då ej ses som konstituerad av dem. Det viktiga är i stället att se ”rörelsen *som verkligheten själv*”. Men det kan inte göras av det analytiska intellektet, utan bara av en förmåga som kan uppleva rörelse och växling som en helhet, något som Bergson kallar intuition. (286 f.)

Vad som kan göra detta svårt att förstå är att vi gärna identifierar växling med växling av position i rummet. Det kan därför vara lärorikt att jämföra med musik. Har vi inte här en klar uppfattning av rörelse, fast det inte finns en rörlig kropp?

På samma sätt är det med metamorfosen i växten, där bladens metamorfos tvingar oss att se rörelsen som det primära. Men vad vi ser i bladen är bara spåren av den metamorfosens rörelse som tillhör hela växten. Med vårt ”inre öga” kan vi se hur växtens organism producerar blad. Vi går bortom fenomenet som det först framträder, men vi går inte *bakom* det till någon *underliggande* verklighet, utan det är fråga om ett djup, en mångfald *inom* fenomenet.

”När vi försöker tänka konkret med växten”, slutar Bortoft kapitlet, ”deltar vi i växtens görande. Detta görande [...] är växtens egentliga vara, såsom vi kan upptäcka, när vi tänker *med* växten i stället för tittar *på* den och tänker *om* den. På detta sätt deltar vårt tänkandes rörelse i växtens formgivande rörelse, så att växten ’myntar sig själv i tanken’ i stället för i materiell form i den yttre naturen.” (288 f.)

Växten som mångfald i enhet

Kapitlet III:5 ”The Goethean One” fortsätter utläggningen av skillnaden mellan mångfald i enhet och enhet i mångfald (jfr ovan 43), men bringar inte mycket nytt förrän Bortoft kommer in på det tidigare försummade området Goethe och växterna. Men där blir framställningen i stället så tät att jag nära nog måste följa den ordagrant – det är fråga om en av höjdpunkterna i boken. Dimensionen mångfald i enhet, vad Bortoft nu kallar ”One” i motsats till ”one”, som betecknar enhet i mångfald, kan upplevas i hologrammet men ännu bättre just i växten (255–289).

Mångfald i enhet, det vill säga *enhet som kan bli mångfald*, finns ”helt natur-

ligt i växtens liv som själva principen för växt och vegetativ reproduktion” (255 f.). Slående är inte minst hur man kan ta en stickling från en planta och med den odla fram en ny växt. Växter som gloxinia och begonia kan till och med skapa en ny växt från vart och ett av sina blad, så att när en ny planta växer upp ur varje blad är hela växten närvarande i var och en av dem. Det är ”som ett hologram i tiden” (256).

En växt som fuchsia kan delas i hur många delar som helst, och de kommer alla att växa tills de blommar, om inget annat kommer i vägen. I själva verket ser vi här något helt extraordinärt, ett skapande av mångfald i enhet. ”När vi delar växten, är det alltid den ursprungliga plantan, men aldrig samma exemplar [...]. Växten är en och många på samma gång.” (256) På samma sätt med potatis, som ständigt delas, så att det i själva verket bara finns en planta av samma sort. ”Det Ena är de många.” Organisk enhet kan inte kartläggas på det empiriska planet, det vill säga den yttre världen av rumsligt skilda kroppar. Där tycks den organiska enheten vara omöjlig (257 f.).

Ett ytterlighetsfall är bambu. Man kan stå i en skog av bambu och inse att hela skogen är *en* planta. Därför blommar plantor från samma växt samtidigt oberoende av var i världen de befinner sig. Och det kan dröja upp till 120 år. Det är inte fråga om någon metafysik utan en högst konkret manifestation. Och denna helhet är indeterministisk, därför att den ständigt är oavslutad. ”Helheten är närvarande i alla sina delar, ingående i varje del men aldrig framträdande helt och slutligt i någon del.” (260)

Detta innebär att växtvärlden inte hör hemma i kategorin kvantitet, för den är en och många på samma gång. Men varför skulle det organiskas lagar passa in i logiken för fasta kroppar? Fasta kroppar är alltså inte en måttstock för verkligheten, som allt annat, inklusive livet, måste anpassa sig till. (260)

”Effekten av detta icke-reduktionistiska perspektiv är att vi ser in i en dimension *inom Det Ena själv*.” Nyckeln till Goethes förståelse av det organiska är att han förstod det utifrån perspektivet mångfald i enhet [...] därför att det är den idé som är adekvat för det organiska. [...] Det Ena är inte fixt och statiskt som det ena utan inneboende dynamiskt.” (261) ”När det hela ses i delen, resulterar det i att delen ses i ljuset av helheten.” (262).

Växtrikets Enhet

På sin resa genom Alperna till Italien såg Goethe många växter, som han redan var bekant med, men de var på olika sätt annorlunda: spädare, läderlika och så vidare. Men alltjämt såg han att växtens Enhet manifesterade sig i varje enskilt

exemplar, men aldrig fullständigt. Bara på så sätt kan den förbli sig själv, för om den skulle framträda i sin helhet skulle den ha fixerat sig, det vill säga vara död.

Från iakttagelser som dessa gick Goethe vidare till att begrunda hela växtriket som En växt. ”När hela växtriket ses i perspektivet ’mångfald i enhet’ [...] så finns det bara En växt.” Och den kallade han ’*Urpflanze*’, vilket Bortoft översätter med ”archetypal plant”. Men det är, som tidigare sagts, alltså inte fråga om någon historisk urform, någon darwinistisk begynnelse, vad det ofta har uppfattats som. Då *ser* man inte som Goethe. ”Det Ena är varken abstrakt eller verkligt och skilt från de många materiella växterna [...]. Det manifesterar sig *konkret* i de många [...]. I Växtens organiska värld skapar det Ena de många ut ur sig själv” (263 f.).

Allt detta kan låta krångligt, kanske metafysiskt, men när Bortoft konstaterar att Goethe på detta sätt undvek två ytterligheter, som alltid plågat det västerländska tänkandet, faller bitarna på plats. Å ena sidan undvek han nominalism/empirism, som menar att det bara finns många och att enheten blott är en abstraktion. Och å den andra den enögda platonismen, som menar att det ena (idén) är skilt från delarna och äger en verklighet oberoende av dem, medan delarna är mindre verkliga och avhängiga av idén.

”Dessa två synsätt”, kommenterar Bortoft, ”är motsatta vägar att effektivt förlora vår kunskapsteoretiska balans. Vart och ett representerar ett patologiskt fall, som kommer sig av att man lutar för mycket åt endera hållet, antingen mot de många eller mot det ena. Goethes sätt att se å andra sidan försöker hålla en kunskapsteoretisk balans [...] men utan att detta bara är en kompromiss.” (264 f.)

Kan det vara klarare? Strindbergs ”Esplanadsystemet” stiger fram för mitt inre öga:

Här rivs för att få luft och ljus;
Är kanske inte det tillräckligt?

Men Goethe gick också bortom denna intellektuella intuition ”till att *uppleva* denna växt direkt i tänkandet” (265). ”På samma sätt som han [genom att studera dess tillkomst] kunde se in i den individuella växten för att varsebli den holistiskt, såg han nu in i alla växter holistiskt. Han såg in i tillkomsten av växterna så djupt, att han såg alla växterna som en växt. Vad han såg kunde beskrivas som ’möjligheten av en växt.’” (84)

Genom citat från Goethes skrifter kan Bortoft följa hur han utvecklade

denna förmåga, så att han till sist upplevde hur ”en kaskad av blommor sprang fram ur synorganet (som här betyder fantasin fungerande som ett varseblivningsorgan), nya blommor som fortsatte [...] så länge hans uppmärksamhet varade [...] Goethe hade uppodlat hos sig själv det varseblivningsorgan, som fordrades för medveten delaktighet i urväxten.” (265 f, 83) Det är om detta den tidigare anförda replikväxlingen med Schiller 1794 handlar (304).

Men det finns ytterligare distinktioner att göra. ”Det skulle vara fel att tänka på varje individuell form, som urväxten antar, som om den [formen] skulle ha varit närvarande redan innan den framträdde. Varje särskild utveckling från urväxten kommer till, när den manifesterar sig, och är inte utbildad innan den framträder.” (267) Och vidare: ”Något som är internt dynamiskt och obestämt kan inte vara annat än självbestämmande. Urväxten, som ständigt förändrar sig, ger form till sig själv i stället för att formas av yttre påverkningar. Detta ’formande av sig själv i enlighet med sig själv’ kallade Goethe för ’enteleki’. [...] Självbestämmandet är den faktor som för urväxten bortom varje mekanisk återgivning. [...], självbestämmandet som *är* att leva. Detta *är* livet självt.” (268)

Javisst, men på vägen samordnar Bortoft detta med ett *förnekande*. Det icke-levande ”kan *alltid* förstås som bestämt av något annat än sig själv”. Vi vet därför ”att vi inte kan gå från det icke-levande till det levande, från det som bestäms av något annat till det som bestäms av sig själv. Därför vet vi att det levande inte skulle ha kunnat framgå på något sätt från det icke-levande.” (268)

Här tar Bortoft på sig en stor börda, som tycks kräva ett Gudsingripande à la första Mosebok för att skapa liv. Men bördan är alldeles för stor, därför att *självorganisation* är ett generellt fenomen, som gäller både levande och dött – självorganisation till självutformning hos virvlar i luft och vatten, snöflingor, lågor från ljuslågan till skogsbranden, kretsloppen av vatten, kol och metaller etcetera i Jordens tillvaro och solenergens oändligt komplicerade kretslopp genom jordiska system av alla slag. Om detta har jag själv skrivit ett antal böcker. Virvlarna i luft och vatten är visserligen alla virvlar, kan det sägas, men var och en är ändå olik de andra, precis som snöflingorna är – och precis som blommor är lika och olika, bestämda av inre och yttre krafter.

Det här är naturligtvis ingen lösning på livets uppkomst. Men det gör ändå skillnaden mellan icke-liv och liv något mindre, gör det kanske *något* mindre gåtfullt att det ena kunnat omvandlas till det andra. Eller för att tala goetheska: det är fråga om den oorganiska naturens metamorfos till den organiska.

Växten är görande, inte något som gör. Att blomstra i människans inre
 Vi är vana vid att tänka på vår omgivning som objektlika kroppsliga enheter. Vi talar om en växt på samma sätt utan att betänka att den växt vi ser framför oss i själva verket är ”en begränsad, temporär genomskärning av en differentierad process, som bildar en helhet i tiden”. Även bortsett från språkets indelning i substantiv och verb är det ”svårt att se ett händelseförlopp (*action*) som det primära i stället för objekt, att följa tillkomsten i stället för att börja med den färdiga produkten”. Medvetandet tycks ha en oemotståndlig tendens att förtingliga omvärlden (*solidification*). (269) (Ett annat uttryck för detta, kan det tilläggas, är den ”substantivsjuka” som Erik Wellander en gång påtalade i boken *Riktig svenska*.)

Goethes sätt att se går i motsatt riktning. Genom aktivt seende åtföljt av ”*exakte sinnliche Phantasie*” studerade Goethe växtens *göranden*.

Vad han menar är att växten själv *är* görande, inte att växten är en enhet som gör [...]. Vi måste sluta att tänka i termer av något [*beings*] som gör och i stället tänka i termer av *göranden* som är. *Göranden* som ’är’ kan kallas ’formskapande’, till skillnad från ’operativa’ sådana, som är en redan formad entitets inverkan på en annan. [...] Varandet behöver förstås dynamiskt och inte statiskt, som varande och inte som något som är. (270)

Och här understryks än en gång att vad Goethe upplever i sitt inre *är* den arketypiska växten, ”die Urpflanze”, den som inte helt kunde framträda i någon enskild växt, också därför att denna växt är beroende av de *yttre* villkoren på växtplatsen. Goethe tänkte på detta senare ”som ’en konversation’ mellan entelekin och omgivning”. Men i Goethes inre finns inte den begränsningen, och därför kan urväxten blomma där och alstra denna kaskad av blomster i hans upplevelse. Det är alltså bara genom delaktighet i den mänskliga kunskapsprocessen, i mänskligheten, som fenomenet kan nå det högsta stadiet, menar Bortoft. Hur långt är vi inte här från Francis Bacons bild av att lägga naturen på sträckbänken (271 ff.)!

Här för Bortofts tankar om Goethes tänkande som längst från vanligt tänkande. Men det är, tycks det mig, förstaeligt och inte orimligt. Märkligt nog har det faktiskt en parallell i en stor svensk roman. Det är fråga om Eyvind Johnsons *Hans nådes tid* från 1960. Huvudpersonen Johannes Lupigis blir där insatt i en av Karl den stores fängelsehålor och tillbringar där nära fyra år. Vad som frälser honom är, tycks det, en inre upplevelse, en upplevelse av en växt, nämligen den *ginst* som en gång räddade honom, när han, besegrad av Karl

den stores trupper, faller från en klipphylla till en annan. Den blir nu till räddningens och frihetens symbol. Men inte symbol på vanligt sätt, utan Johannes Lupigis förmår mana fram den i sitt inre: ”han såg doften” – så som Goethe såg sin idé. Och så småningom förmår han låta ginstbusken växa upp, blomma och vissna ner för att sedan på nytt och på nytt låta den växa upp. Den har blivit en bild för den andens frihet, själens styrka, som han ännu har kvar. Och ändå inte alls bara en bild utan en levande växt, blott att den inte växer på klipphyllan utan i Johannes inre.

Det är möjligt att Eyvind Johnson bygger på Goethe. Men det gör ingen-deras fall sämre. Eyvind Johnsons stora värtalighet – ginstscenerna är en höjdpunkt i romanen – kan göra Goethes teori och praktik lättare att förstå och acceptera. Även om det inte är ”urväxten” som Johannes låter växa inom sig utan ”bara” den ginst, som för honom blev som livet självt.⁵

Med ett *deltagande* medvetande behövs det alltså ingen metafysik. Vad som annars skulle ha projicerats bakom fenomenen som något slags idévärld upplevs av den deltagande som den intensiva dimensionen av fenomenet självt. Genom utvecklingen av detta medvetande bortfaller illusionen av den metafysik, som är en produkt av *åskådardrollen* (275).

Enheten i djurens organisation

Darwins förklaring av djurens egenskaper genom naturligt urval avsåg inte djuret i dess helhet, menar Bortoft, utan bara dess individuella drag, betraktade separat. ”Darwins organism är alltigenom en analytisk organism.” I motsats därtill förstod Goethe organismen inifrån, från dess helhetsorganisation. Och han gjorde det på ett nästan paradoxalt sätt. För Eckermann konstaterade han att lejon inte har horn och ”inte kan ha några”. Förklaringen är att Goethe iakttagit att ”inget djur hade en komplett uppsättning tänder i överkäken, om det hade horn” (92, 99), och det motsatta gäller då också. För en holistisk zoologi är varje drag betydelsefullt, därför att helheten återspeglas i varje del. Allt hör samman i en naturlig, funktionell enhet. En liknande tanke kan man möta hos en senare tänkare som Hippolyte Taine, som lanserade två suggestiva begrepp: ”caractère essentiel” och ”faculté maîtresse”, lämpligen översatta med ”väsentligt skaplynn”. Ett lejon är sålunda ett gap på fyra tassar.

Goethe kom inte så långt på detta område, men andra har gått vidare efter honom, så den tidigare nämnde Wolfgang Schad med boken *Man and Mammals* från 1977. Schad visar hur alla däggdjur kan förstås utifrån hur det hela är närvarande i delarna. Han urskiljer tre stora dynamiska system hos alla dägg-

djur: nerv-sinnes-systemet, hjärt-lungsystemet och det metaboliska-lem-systemet. Hos människan balanserar de varann, men hos olika slag av djur är ett av dem dominerande, menar han något hypotetiskt. Hos gnagarna är det nerv-sinnes-systemet, hos hovdjuren det metaboliska-lem-systemet och hos rovdjuret hjärt-lungsystemet.

Dessa system skall dock inte ses som orsaksmekanismer utan som genomträngande kvaliteter. De kan därför accentueras i högre eller lägre grad. Hela uppenbarelsen av ett djur kan förstås i form av dess genomgående organisation, så att djuret därmed blir förståeligt i sina egna termer. Till denna holistiska biologi kommer ytterligare en dimension: den organiska helheten hos djuret *och* dess omgivning. På så sätt mynnar Goethes ansats ut i en ”naturens hermeneutik” (93–99).

Men inte bara det. Det efterföljande avsnittet ”The Necessary Connection” visar att i en organism råder nödvändiga samband mellan de olika kropps-funktionerna – de har så att säga växt upp tillsammans och bildar en autentisk helhet. Därmed vederläggs Hume, som menade att det inte fanns några nödvändiga samband, bara tillfälliga, och som därmed ifrågasatte orsaksbegreppet. Men denna skeptiska slutsats är en konsekvens av en extrem identifikation med den analytiska formen av medvetande, menar Bortoft. Ett sådant medvetande kan, som tidigare konstaterats, inte se några relationer som verkliga, bara som abstraktioner, och några *nödvändiga* förbindelser blir det då inte tal om. Men det finns alltså en annan form av medvetande, det helhetsorienterade, där just den faktor, som Hume menade saknades, är själva grunden (101 ff, 145).

På det här sättet kan Goethes form av vetenskap ge en överraskande insikt i vetenskapens grundproblem. Och det gäller också Darwin. ”För det organiska perspektivet är de olika dragen hos ett djur uttryck för hela djuret och inte bara nyttiga anpassningar. Men för darwinismen är djuret en tillfällighet (*contingency*). [...] ett knippe kännetecken [...] bestämda av omgivningen, och inte av några faktorer inom organismen själv.” Inte för inte har ”Darwins djur kallats ett humeskt knippe”. (106)

Men en adekvat förståelse av biologin beror, citerar Bortoft till sist från en artikel av G. Webster och B. C. Goodwin, på ”återinsättandet av organismen som det rätta föremålet för biologisk forskning; som ett verkligt objekt, existerande i sin egen rätt och att förklara i sina egna termer” (107).

Forskaren som deltagare

Till sist begrundar Bortoft Goethes uppfattning om vad vetenskaplig kunskap innebär och kommer till den nästan chockerande slutsatsen att kunskap enligt honom inte bara är ett tillstånd hos subjektet utan att egenskapen ”att vara känd” också skall förstås som ett tillstånd hos fenomenet självt, ett tillstånd som det alltså når i människans medvetande. Det är fenomenet självt som framträder i medvetandet, när det är känt och förstått. I enlighet med detta är forskaren inte (bara) en ”betraktare” utan också ”en deltagare i naturens processer”. Vetenskapens syfte skulle, med Goethes ord, vara att vi ”genom kontemplation av en ständigt skapande natur skulle göra oss själva värdiga ett andligt deltagande i hennes skapelser” (108, jfr 272).

Detta är naturligtvis svårsmält, men det kan, menar Bortoft, ses som ett nytt fall av iakttagelsen i naturvetenskapen att fenomenet och apparaturen, med vilken det studeras, bildar en helhet – varvid apparaturen i detta fall är forskaren själv (109). Men tanken kan också gå till fenomenet i kvantfysiken att en elektron uppträder som en partikel, när den observeras, men som en våg, när den inte observeras. I båda fallen påverkar iakttagaren det iakttagna.

I stället för herravälde över naturen skulle med Goethe naturvetarens kunskap bli mänsklighetens och naturens synergi, deras samverkan, menar Bortoft. Ett helt nytt sätt att bedriva vetenskap, slutar han, för vilket Goethe, för att använda en av hans egna formuleringar, skulle bli ”ett exempel värt tusen andra, bärande allt inom sig själv” (115; jfr 22, 44, 79, 81).

Men Bortoft drar ytterligare en konsekvens av att vi är deltagare i och inte blott åskådare av naturens processer. Nämligen att vi deltar på ett dynamiskt och genetiskt sätt. Vi förändras också själva i denna process. (Jfr 244 f om utvecklingen av forskaren själv.)

Javisst, vi förblir inte oberörda av våra upplevelser. Och det gäller inte bara upplevelser av naturen utan – kanske än mer – av estetiska objekt. I slutkapitlet (321–340) i min avhandling *Landskap och natur i Gösta Berlings saga och Nils Holgersson* från 1958 konstaterar jag att upplevelsen av landskapet i de båda böckerna skapar ett emotionellt engagemang, en närvarokänsla och intensitetsupplevelse, en påverkan på läsarens eget jag. Det är inte bara det skildrade och åskådade, som är närvarande, utan också vad Hans Ruin i *Poesins mystik*, kallar ”jaget på djupet”. I närvarokänslan är på en gång ”luckan öppnad” till ”jaget på djupet” och upplevelsen av omvärlden stegrad till ”djup insikt och vid överblick”. Bådadera kan sammanfattas under en formel: diktupplevelsen ger en möjlighet att *realisera livet i dess fullhet*. Men inte bara diktupplevelsen

ger alltså denna möjlighet utan också upplevelsen av naturen själv. (Insikten om detta ligger inte nästgårds – ingen har såvitt jag vet någonsin sagt ett ord om dessa tankar i min avhandling, fastän de alltså har en bäring långt utöver denna.)

Att se sammanhållet, tvåfaldigt

Bokens näst sista kapitel heter ”Seeing Comprehensively”, också det en höjdpunkt. Nyckelordet är alltså ”comprehensively”, sammanhållet, men det är fråga om sammanhållet i två olika avseenden. För det första ligger vår största svårighet i att förstå i vår gamla vana att se ting isolerade, som enskilda objekt. Men ting är inte bara sådana objekt, inte ens primärt. Det bara tycks så, när deras kontext, det sammanhang de hör hemma i, blir bortglömt. På det sättet ser vi inte att ting redan *hör samman*, är sammanhållna. Deras interna relationer uppfattas inte för de externa relationer som etableras i efterhand. På basis av detta kommer Bortoft fram till en grundläggande distinktion:

När ting ses i sitt sammanhang, så att de interna relationerna uppenbaras, då upplever vi att vi *förstår*. Att förstå något är inte detsamma som att förklara det, fastän dessa ofta blandas samman. [...] Det senare tar formen av att ersätta en sak med något annat. [...] Förklaring tenderar att vara reduktionistisk, så till vida som diverse fenomen reduceras till (förklaras genom) en speciell uppsättning fenomen. (290 f.)

Så reduceras till exempel i den moderna fysikens klassiska fas sinneskvaliteterna till mekanisk växelverkan mellan materiella partiklar. En sådan förklaring innebär tydligtvis att säga att något i själva verket är exempel på något helt annat. Att förstå, å andra sidan, genom att se något i det sammanhang, där det hör hemma, är upplevelsen att se det mer fullständigt som sig självt. På det sättet är förståelse holistisk, medan förklaring är analytisk. (291 f.)

Och så visar Bortoft hur Goethe ser sammanhållet, både när det gäller den enskilda växten – från hjärtblad till ståndare – och växtriket – från familj till familj. I båda fallen är det fråga om en metamorfos, antingen vertikalt uppför stammen, eller ”horisontellt” mellan olika medlemmar av en familj eller mellan olika familjer (294).

Bortoft använder sedan den tidigare nämnde Wolfgang Schads tankar om djurens funktionssystem för att demonstrera detta, utmynnande i en annan teori för evolutionen än Darwins. Liksom i växten är det fråga om utvecklingen av En organism ur sig själv enligt formeln mångfald i enhet, en organism som

har den dynamiska förmågan att kunna dela upp sig själv (*self-difference*) (293, 295, 300). Men det ena utesluter inte det andra, kan man tillägga.

Men än mer klargörande är, tycks det mig, Bortofts jämförelse med att läsa en text. Det är en avgörande skillnad mellan att ta del av enskilda bokstäver och ord och att fortlöpande avläsa en texts mening. Bokstäverna och orden överskrids i läsakten, men det betyder inte att dessa har förbundits genom några externa relationer på sin egen nivå. Det är fråga om att uppleva två skilda nivåer samtidigt, alltså att på en gång se *bokstäver, ord och meningen med helheten*, att se dem *sammanhållet*. Att samtidigt se på båda sätt är den andra meningen med "comprehensively".

I Goethes vetenskap är de enskilda sinnesintrycken ekvivalenta med bokstäverna och de interna förbindelserna (växtens metamorfos!) med meningen. Det fordras alltså en *stegring* i synförmågan för att se dem sammanhållet, och Goethes sätt att bedriva vetenskap är en praktisk träning för en sådan stegring (293, 295).

I ett sista långt avsnitt av kap. 6, "The Twofold", tvåfaldigheten, överraskar Bortoft genom att på Goethes och sin egen sida mobilisera den sene Wittgenstein (varvid han hänvisar till [399 f.] en "exceptionell biografi" av Ray Monk, *Ludwig Wittgenstein*, 1991). Wittgenstein följde Goethe, menar han, i att se sammanhållet och på så sätt uppmärksamma sambanden, det vill säga se hur ting redan står i förbindelse med varandra utan att behöva förenas genom något tredje. "Wittgenstein säger att hans sätt att gå till väga – som är Goethes – är motsatsen till det traditionella i filosofin [...] det exakt motsatta mot Sokrates" (301, Monk 338).

Wittgenstein frågar sig vad som fattas för den som inte kan se förbindelser sådana som dem som får giraffhuvudet att framträda i bilden här ovan och svarar: "Det är inte absurt att svara: fantasins makt." (304) Varvid man skall observera, att fantasi (*imagination*) här betyder ett slags förståelse eller tänkande, där "att se och förstå är ett" (304) (men ligger på olika nivå).⁶ Vi ser både med sinna och med fantasin tillsammans, både med det yttre ögat och det inre.

Synsinnet ser åtskillnaden mellan bestämda delar och fantasinsynen (*imaginative vision*) ser samtidigt deras förbindelse och helhet. [...] Det är utvecklingen av denna tvåfaldiga syn Goethes sätt att se arbetar med, inte med att ersätta ett slags seende med ett annat. Det handlar inte om att framställa en alternativ förklaring av fenomenen, utan om *ett alternativ till förklaring*. (306)

Detta har kallats "dubbelsyn", men Bortoft föredrar "tvåfaldighet" (*twofold*), en term han hämtat från William Blake:

Twofold always. May God us keep,
From single vision, and Newton's sleep! (401)

Och tvåfaldigheten är *inte* dualism. Goethes sätt att bedriva vetenskap är icke-metafysiskt. ”Nu kan vi börja se vad som ersätter metafysiken: tvåfaldigheten” (307 f.).

Här återupptas parallelliteten med språket från bokens början (se avsnittet ”Naturens helhet” ovan). ”När vi ser [växtens] metamorfos, försvinner inte de individuella organen – precis som bokstäverna i ett ord inte försvinner, när vi läser ordets mening” (306). ”Goethe förstod detta, när han talade om sitt sätt att se som att *läsa* naturens fenomen. [...] ’Den fundamentala skillnaden [gentemot huvudfåran i vetenskapen] är hans försök att lära *läsa* i *Naturens bok* i stället för att *analysera* dess konstituerande delar” (309). (Men inte på det sättet, bör man kanske tillägga, som i dramatiska naturförlopp läser tecken på Guds vrede etcetera.)

Parallellen med språket och därmed avståndstagandet från kausaltänkandets mekanismer leder fram till finalen i kapitel 6:

Naturens helhet skall inte förstås som något slags fält, vilket skulle reducera den till en kausal agent, utan som besläktad med mening i språket. På det sättet blir språket modell i stället för mekanismen. Det drar med sig en fundamentalt annorlunda ontologi för naturen: tvåfaldens ontologi. Det är det radikala steg Goethe tog i vetenskapen. [...] Att förstå naturen som språk bildar grunden för Goethes vetenskap, liksom metafysiken bildar basen för huvudfårans vetenskapliga företag [’Platoniserad fysik är metafysik i förklädnad’, 184]. (319 f.)

”Men”, slutar Bortoft, ”medan det senare nu är väl utvecklat, är Goethes naturvetenskap vid jämförelse inte mycket mer än en möjlighet – just som huvudfårans vetenskap själv en gång var.”

Möjligheten för en ny naturvetenskap

Men det är just detta som är det stora. Goethes vetenskap *är* verkligen en möjlighet, ett alternativ. Bortoft återvänder här till tanken på betydelsen av *den organiserande idén* i vetenskapen. Och han pekar än en gång på hur enligt honom centrala idéer i kulturhistorien blivit avgörande för vetenskapens utveckling: Kopernikus’ avhängighet av renässansens ideal av symmetri och harmoni och Darwins beroende av samhällsförhållandena i hans samtids England med konkurrens och utslagning. Kopernikus projicierade symmetriens och harmonins

ideal inte bara på kosmos utan också på vetenskapen själv. Vetenskapen skulle bedrivas som ett sökande efter matematiska harmonier, som är dolda för sinna. När detta överfördes från astronomi till fysik av Galilei, blev det receptet för den matematiska fysik vi alltjämt lever med.

Men denna ”stil” i fysiken framkommer alltså inte från vetenskapen själv utan är enligt Bortoft av kulturhistoriskt ursprung. Det är därför ingenting absolut med den, ingenting som tvingar oss att acceptera den med uteslutande av andra möjligheter. Det kan därför också finnas möjligheter för andra slag av vetenskap.

Det är detta steg som Goethe tog. Han gick genom en annan dörr till naturen än den som hade tagits i den vetenskapliga revolutionen. Han utvecklade ett nytt slags vetenskap, [...] som kan kallas vetenskapen om naturens helhet. [...] Det viktiga här är att naturen *kan* framträda matematiskt – och vad som framkommer *är* den matematiska aspekten av naturen. Men denna utesluter inte andra, och naturen kan framträda i andra aspekter, om man nalkas den på rätt sätt. (323 f.)

Den matematiska vetenskapens sanning är också något som måste *förverkligas*, det vill säga uppnås, den kan inte bara ”upptäckas”. På samma sätt med Goethes vetenskap om naturens helhet, den väntar ännu på sin fullbordan (324 f.).

Kvantitetens vetenskap och helhetens är jämförbara, men det är ingen orsak till pessimism. ”Vart och ett av dessa perspektiv uppenbarar naturen som den är i sig själv [...] men inte exklusivt.” Båda är sanna, kompletta i sig själv, men ingen är heltäckande. Det är som med ankan och kaninen. Var och en är hela figuren och inte en del av den, men inte exklusivt (326).

Än en gång behöver vi här perspektivet ”mångfald i enhet”,⁷ menar Bortoft. Olika slag av vetenskap uppenbarar olika aspekter av naturen, men inte olika delar. Det finns en annan möjlighet bortom en och många. Sanningen kan vara varken en eller många utan En sanning som är mångfaldig. Det är ett högre perspektiv, som vänder ut och in på en och många. Det finns inte längre ett val mellan objektivism och relativism, utan det finns ett nytt sätt att förstå, som överskrider denna dikotomi genom att se en och många på nytt sätt (326 f.).

Naturens kvantitativa aspekt visar oss naturen som kvantitet; den kausala aspekten naturen som orsak. Men det finns också naturen som helhet, och vetenskapen om den kompletterar de båda andra (327).

Kännetecknet för den moderna vetenskapen är att den är *analytisk*, fortsätter Bortoft. Det är fråga om att dela upp i element, som är yttre i förhållande till varandra. Det speciella innehållet är inte så viktigt, vad som betyder något

är sättet att se. ”Budskapet vi får är att allt är sammansatt av delar, som är oberoende och utanför varandra och som därför kan förbindas med externa relationer. Men vi är inte medvetna om detta, därför att vår uppmärksamhet är koncentrerad på vad som råkar vara det speciella innehållet och inte på det sätt att se som det innebär.” (329)

Men Goethe visade oss på ett annat slags vetenskap, som inte är analytisk. Den skall inte ersätta analytisk vetenskap utan komplettera den. Poängen är att analytisk vetenskap är en ensidig utveckling, och det är denna ensidighet, som inte ligger i naturen själv utan är historiskt grundad, som behöver övervinnas.

Den nya vetenskapen är holistisk i stället för analytisk, och den skulle kunna fylla samma kulturella funktion som den analytiska, det vill säga att vara ett medel för att uppodla ett medvetande, men i detta fallet ett helhetsorienterat sådant. Oberoende av det speciella innehållet skulle innehållet på en högre nivå, som denna vetenskap bär med sig, vara det holistiska sättet att se. Detta skulle kunna vara den kulturhistoriska betydelsen av den vetenskap som Goethe var föregångsman för (330).

I det föregående har jag tillåtit mig att fälla in ett antal egna erfarenheter i tanke att de skulle kunna sidobelysa Bortofts tankar om Goethes tankar. Det är möjligt att detta kan irritera någon, men kanske kan det också lätta upp Bortofts stundom ganska abstrakta filosofiska resonemang.

Därtill kommer att jag under läsningen av boken gång på gång gladdes åt att se mina egna tankar och erfarenheter bekräftade, något som var ett viktigt incitament till att skriva om den (jämför min hemsida www.lagerroth.com). Men kanske kan bekräftelsen eller i varje fall belysningen också gå åt andra hållet. Mina erfarenheter kommer från studiet av de fiktiva världar som kallas romaner, och det är nog lite originellt i sammanhanget. *Tillsammans* kan kanske Goethes, Bortofts och mina egna erfarenheter verka starkare än var och en för sig.

Noter

- 1 Hämtat från Bertil Romberg, *Att läsa epik*, 1970, s. 7. Liknande uppställning i Göran Lindström, *Att läsa dramatik*, 1969, s. 7.
- 2 En forskare som tidigare gjort just detta är Stig Lindholm i boken *Kunskap – från fragment till helhetssyn* från 1985; se särskilt kap. 2 och 6–7. Det är en beundransvärd prestation, särskilt med tanke på att den utförts inom det svenska forskarsamhället, där sådant

- annars lyst med sin frånvaro. Lindholm fokuserar dock inte den distinktion, som är central hos Goethe och Bortoft, nämligen mellan autentisk och kontrafaktisk helhet.
- 3 Texten finns t.ex. i Cleanth Brooks, *The Well Wrought Urn*, 1949, s. 264 ff. Överlägsen kommentar på s. 163–175.
 - 4 I Joachim Israels viktiga bok *Språkets dialektik och dialektikens språk* från 1980 ses *helhet, process, relationer* och *relationer mellan relationer* som de fyra grundläggande kategorierna i dialektiskt tänkande, varvid relationerna inom ramen för en helhet med nödvändighet är *interna*.
 - 5 Se vidare min bok *Den klarnade erfarenhetens förvärv*, 1996, s. 130 och 136 f.
 - 6 I en sen not (292 på s. 402) konstaterar Bortoft, att termen ”imagination” i hans bok används på ett annat sätt än det vanliga. Det är fråga om ett sätt att varsebliva och inte om lös fantasi, om en förmåga, som utvecklats genom ”disciplinerat arbete” och som inte har med dagdrömmeri att göra.
 - 7 Fråga är om inte begreppet mångfald i enhet är ännu mer användbart. Kan inte universums utveckling, livets blomstring och individens bildning också ses på detta sätt? Hade inte universum, livet och individen från början förmåga till *självskillnad*, som fick dem att blomma ut i denna oerhörda mångfald? Men då inte på något deterministiskt sätt. ”Varje särskild utveckling [...] kommer till, när den manifesterar sig, och är inte utbildad innan den framträder” (267). Och utvecklingen är oavslutad (260). Ken Wilber talar här om ”Kosmos självtranscenderande drivkraft” (*En kortfattad historia om allting*, 2003, s. 42 ff.). Men möjligheten mångfald i enhet tycks ligga latent. Fråga är om man behöver tänka sig någon särskild ”kraft” bakom förloppet?

Martin Nordin

Varierar avkastningen på utbildning med personens begåvningsnivå?

Inledning

Antalet studenter vid svenska universitet och högskolor har fördubblats sedan början av 1990-talet. Denna massiva expansion av det högre utbildningsväsendet medför att individer som tidigare inte skulle ha valt att investera i högre utbildning idag i allt större utsträckning genomför en sådan investering. Detta innebär att dagens studentgrupp är mer heterogen än tidigare. När studentgruppen växer bör detta betyda att fler individer med sämre förutsättningar för högskolestudier lockas till de högre utbildningarna och att den genomsnittliga begåvningsnivån¹ hos studentgruppen därmed sjunker.

Situationen blir problematisk om individer med sämre förutsättningar för akademiska studier får en lägre inkomstpremie (eller så kallad avkastning) från utbildning än individer med bättre förutsättningar. Om detta är fallet och om det samtidigt är så att individens utbildningsval baseras på den genomsnittliga avkastningen på utbildning så kommer lågpresterande att basera sitt utbildningsval på felaktiga grunder.

Trots att man i humankapitalteorin (som förklarar individens utbildningsinvestering) ända sedan Becker² (1975) har antagit att begåvning påverkar avkastningen på utbildning så är det först på senare år som den empiriska forskningen har börjat uppmärksamma att det finns stor heterogenitet i den skattade avkastningen på utbildning (Carneiro, Hansen och Heckman 2001, 2003). Tidigare forskning har främst varit inriktad på att skatta den kausala avkastningen på utbildning.³

För att avgöra om avkastningen på utbildning faktiskt varierar med individens begåvningsnivå har jag genomfört en studie som skattar avkastningen på

utbildning för individer som hör till olika delar av begåvningsfördelningen. Som mått på begåvning använder jag resultatet från det svenska mönstringstestet, vilket antas mäta kognitiv förmåga. Tidigare har (i stort sett) samtliga svenska manliga medborgare gjort detta test när de vid 18 års ålder mönstrat till det militära.

Det finns tecken på att begåvning och *skills* blivit viktigare egenskaper för att nå arbetsmarknadsframgångar idag än tidigare (Ingram och Neumann, 2006; Juhn, Murphy och Pierce, 1993; Gould, 2005). Detta medför att betydelsen av att analysera huruvida det finns ett samband mellan individens begåvningsnivå och avkastningen på utbildning också har ökat.

Data

Studien baseras på data som konstruerats genom att samköra SCB:s register för totalbefolkningen (RTB) med data från Pliktverket. Det aktuella urvalet innefattar samtliga individer i åldersgruppen 22–36 som har skrivit mönstringstestet och som bodde i Sverige 2001. Eftersom (i princip) endast män mönstrar, är studien begränsad till män. För att undvika problem med diskriminering, begränsas urvalet till svenskfödda individer med svenskfödda föräldrar, vilket betyder att både första- och andragenerationens invandrare exkluderas från urvalet.

När man skattar inkomstekvationer vill man att individerna skall ha etablerat sig på arbetsmarknaden och därför exkluderas individer under 30 år. Urvalet begränsas dessutom till individer som är anställda, ej studerande och som har en årsinkomst över 80 000 kr. Detta ger oss ett urval på 228 840 individer.

Inkomstvariabeln mäter årlig arbetsinkomst för året 2001. Utbildningsvariabeln mäter utbildningsår.

Det svenska mönstringstestet

Det svenska mönstringstestet avser att mäta kognitiv förmåga.⁴ Individerna i urvalet har tagit mönstringstest 80. Detta innehåller fyra deltest: Instruktioner, Synonymer, Metallvikning och Teknisk förståelse. Instruktionstestet och Synonymtestet mäter verbal förmåga. Instruktionstestet avser också att mäta förmågan att göra induktioner. Metallvikning är ett spatialt test under det att det fjärde testet mäter teknisk förståelse i allmänhet. Utifrån resultatet på varje deltest konstrueras en variabel över kognitiv förmåga som är normalfördelad och indelad i nio olika testresultatgrupper.⁵

I tabell 1 presenteras andelen individer med en viss utbildningsnivå för var och en av testresultatgrupperna. Tabellen visar att det finns ett tydligt samband mellan resultatet på mönstringstestet och individens utbildningsnivå. Notera att för de tre lägsta testgrupperna finns det endast en liten andel individer med mer än elva år av utbildning.

Tabell 1. Andelen individer med ett visst antal utbildningsår för varje testgrupp, procent.

Testresultat	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Totalt antal
9	39,7	28,9	19,1	11,2	6,3	3,3	1,5	0,8	0,5	18 305
10	6,7	5,4	4,0	2,5	1,5	0,8	0,4	0,2	0,1	4 024
11	49,0	60,6	67,2	65,9	53,8	33,8	15,7	5,0	1,3	101 032
12	3,0	3,6	6,2	10,9	15,8	17,9	14,5	9,5	6,3	29 862
13	0,5	0,5	1,1	3,2	7,8	16,2	24,0	25,1	21,4	25 798
14	0,4	0,8	1,3	2,9	5,5	8,4	10,1	9,6	8,2	13 569
15	0,4	0,3	0,9	2,4	6,2	11,2	14,2	14,2	11,7	17 030
16	0,2	0,1	0,2	0,9	2,7	7,4	16,3	28,1	38,3	16 030
17	0,1	-	>0,0	>0,0	0,2	0,5	1,4	3,1	3,7	1 411
18	-	-	>0,0	>0,0	>0,0	0,1	0,3	0,8	1,7	360
20	-	-	>0,0	>0,0	0,1	0,4	1,4	3,5	6,8	1 419
Totalt antal	1 779	9 979	23 661	40 854	54 153	48 278	32 411	15 000	2 725	228 840

Metod

I enlighet med de flesta andra studier som skattar avkastning på utbildning så utgår vi från den så kallade Mincer-ekvationen (1974). Skattningen av avkastningen på utbildning ger oss den genomsnittliga procentuella inkomstpremien för ytterligare ett år av utbildning, vilket är det etablerade avkastningsmålet i dessa sammanhang.

I Beckers humankapitalmodell antas individens begåvningsnivå påverka sambandet mellan utbildning och inkomster. Mincerekvationen omspecificeras i enlighet med detta antagande. Genom att använda mig av nio interaktionsvariabler (för att beskriva individens resultat på mönstringstestet) kan jag skatta avkastningen på utbildning för var och en av testresultatgrupperna. Dessa nio estimat utgör tillsammans den s.k. begåvnings-specifika avkastningen på utbildning.

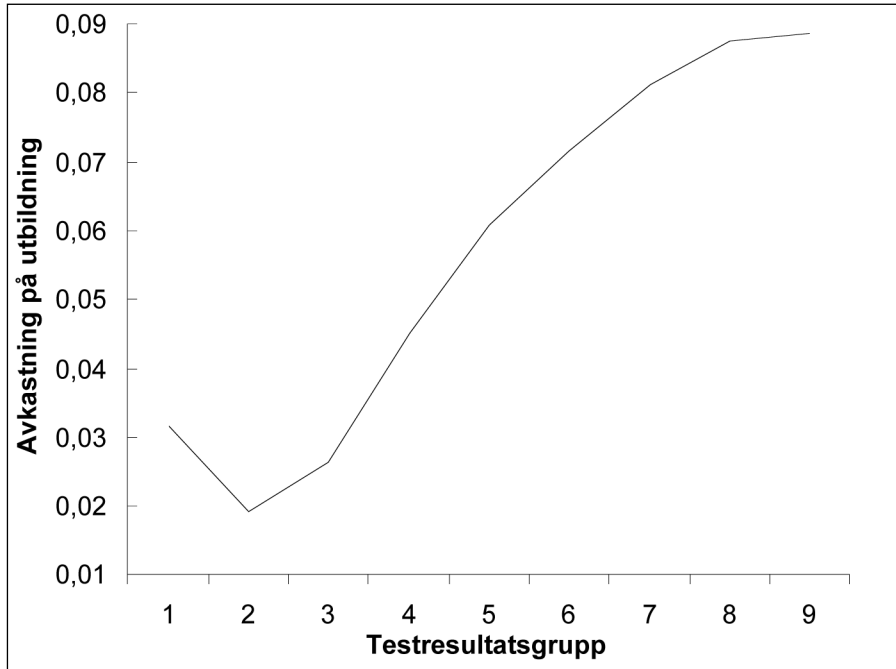
Men det måste noteras att även om mönstringstestet är tänkt att mäta kognitiv förmåga (en egenskap som i viss bemärkelse kan antas vara fix) påverkar faktorer som utbildning och ålder resultatet på denna typ av prestationstest. Exempelvis visar studier att resultatet på det amerikanska AFQT-testet (den amerikanska motsvarigheten till det svenska mönstringstestet) ökar med utbildning och ålder (Hansen, Heckman och Mullen, 2004; Neal och Johnson, 1996; Winship och Korenman, 1997). Eftersom det svenska mönstringstestet (i allmänhet) görs när man är 18 år är variationen i ålder inget problem. Vidare är skillnaderna i utbildningsnivå när man skriver testet relativt små.⁶ Till skillnad från många andra prestationstest tycks därför skillnader i ålder och utbildningsnivå inte utgöra ett stort problem när man använder sig av det svenska mönstringstestet.

Resultat

Figur 1 illustrerar den begåvningspecifika avkastningen på utbildning. Från figuren ser vi att sambandet mellan avkastning på utbildning och resultatet på mönstringstestet är positivt, det vill säga att individer som presterar bättre på mönstringstestet har en högre avkastning på utbildning än individer som presterar sämre på mönstringstestet. Vidare finner vi att ökningen tycks vara avtagande.⁷

Den relativt sett höga avkastningen för den minst (och delvis för den näst minst) begåvade gruppen beror sannolikt på att det finns individer som medvetet underpresterar på mönstringstestet. Givet att det finns individer som medvetet underpresterar på testet är den "sanna" genomsnittliga begåvningsnivån för den lägsta testresultatgruppen högre än vad testresultatet visar. Således blir avkastningen på utbildning för denna grupp högre än vad som vore fallet om det inte hade funnits underpresterare. Skillnaderna i avkastning på utbildning mellan de tre lägsta testresultatgrupperna är emellertid inte signifikanta.

Figur 1. Begåvnings-specifik avkastning på utbildning.

Tar man hänsyn till att det förmodligen finns individer som underpresterar på testet, finner vi att avkastningen på utbildning för de lägre testresultatgrupperna är högst 2,5 procent. Avkastningen på utbildning är ca 6 procent för individer som tillhör mitten av begåvningsfördelningen och över 8 procent för högpresterande på testet. Den största ökningen i avkastning på utbildning sker när vi går från den tredje till den fjärde testgruppen. Tidigare forskning finner att den genomsnittliga avkastningen på utbildning har stigit under 1990-talet i Sverige och att den tycks vara omkring 6 procent år 2000 (Björklund m.fl., 2004).

Avslutande diskussion

Resultaten visar att avkastningen på utbildning ökar med individens resultat på mönstringstestet. Men eftersom ökningen är avtagande med testresultatet är det främst avkastningen på utbildning för lågpresterande som avviker från den genomsnittliga avkastningen på utbildning och för vilka måttet därför är otillfredsställande. Att de lägre testresultatgrupperna inte tycks erhålla någon påtaglig avkastning på högre utbildning förklarar till stor del resultatet.

Förutom att individer riskerar att fatta felaktiga investeringsbeslut om de utgår från den genomsnittliga avkastningen på utbildning skulle man utifrån resultaten även kunna ifrågasätta den massiva expansionen av det högre utbildningsväsendet. Men i och med att avkastningen på utbildning är god för de allra flesta, innebär resultaten inte att det finns anledning att ifrågasätta målet på att 50 procent skall påbörja en universitets- eller högskoleutbildning. Vi står snarare inför ett allokeringproblem, det vill säga att få de mest lämpade individerna att investera i utbildning, än inför att andelen som investerar i högre utbildning är för stor.

Resultaten i Nordin (2008)⁸ visar dessutom att för vissa grupper är en teoretisk gymnasieutbildning avkastningsmässigt inte att föredra framför en yrkesinriktad gymnasieutbildning. I och med detta bör det finnas större möjligheter att välja en mer renodlad yrkesinriktad utbildning.

Ytterligare en implikation av resultaten är att den genomsnittliga akademiska inkomstpremien kan förväntas sjunka om fler lågpresterande individer beslutar sig för att investera i en akademisk utbildning.

Avslutningsvis bör det emellertid påpekas att för den enskilde individen kan det finnas mycket mer än endast inkomstkäl till att man väljer att investera i utbildning. En utbildningsinvestering kan motiveras utifrån skäl som exempelvis ämnesintresse, mer intressant arbete och personlig utveckling. Det har dessutom kunnat påvisas att en god hälsa är relaterad till en hög utbildningsnivå.

Noter

- 1 Begåvning är en svensk översättning av det vedertagna engelska begreppet *ability* som ofta används för att beskriva en individs mer svårsmätbara färdigheter, som t.ex. IQ eller kognitiv förmåga.
- 2 Gary Becker är 1992 års nobelpristagare i ekonomi.
- 3 För mer information om den kausala avkastningen på utbildning se Card (1999).
- 4 Måttet på kognitiv förmåga är G, dvs. den generella intelligensfaktorn. För mer information om G och kognitiva test se Caroll (1993).
- 5 Med hjälp av faktoranalys konstrueras en stanineskala, dvs. en variabel med medelvärde 5 och standardavvikelse 1,96. Men för resultaten i studien är det inte avgörande om man använder sig av stanineskalan eller de faktiska testresultaten.
- 6 I Nordin (2008), där detta problem diskuteras och undersöks i detalj, visas det att resultaten inte påverkas av att individer som väljer att studera på en gymnasieutbildning presterar bättre på mönstringstestet än individer som avslutar sina studier efter grundskolan.
- 7 Vi tar hänsyn till individens arbetsmarknadsregion, arbetslivserfarenhet, familjeinkomst, studieinriktning och om individen har tagit en examen.
- 8 Detta är en sammanfattning av min artikel *Ability and Rates of Return to Schooling – making use of the Swedish Enlistment Battery Test* som kommer att publiceras i tidskriften *Journal of Population Economics*.

Referenser

- Becker, G. (1975), *Human Capital, 2nd ed.*, University of Chicago Press, Chicago.
- Björklund, A., P.-A. Edin, P. Fredriksson och A. Krueger (2004), "Education, Equality and Efficiency – An Analysis of Swedish School Reforms During the 1990s", IFAU Rapport 2004:1, IFAU, Uppsala.
- Card, D. (1999), "The Causal Effect of Education on Earnings", i Ashenfelter, O. och D. Card (red.), *Handbook of Labor Economics*, vol. 3, Elsevier Science B.V., Amsterdam, s. 1801–1863.
- Carneiro, P., K. Hansen och J. Heckman (2001), "Removing the Veil of Ignorance in Assessing The Distributional Impacts of Social Policies", *Swedish Economic Policy Review*, vol. 8, s. 273–301.
- Carneiro, P., K. Hansen och J. Heckman (2003), "Estimating Distributions of Treatment Effects with an Application to the Returns to Schooling and Measurement of the Effects of Uncertainty on Schooling Choice", *International Economic Review*, vol. 44, s. 361–442.
- Carroll, J. (1993), *Human Cognitive Abilities. A Survey of Factor-analytic Studies*, University Press, Cambridge.
- Gould, E. (2005), "Inequality and Ability", *Labour Economics*, vol. 12, s. 169–189.
- Hansen, T., J. Heckman och K. Mullen (2004), "The effect of Schooling and Ability on Achievement Test Scores", *Journal of Econometrics*, vol. 121, s. 39–98.
- Ingram, B. och G. Neumann (2006), "The Returns to Skill", *Labour Economics*, vol. 13, s. 35–59.
- Juhn, C., K. Murphy och B. Pierce (1993), "Wage Inequality and the Rise in Returns to Skill", *Journal of Political Economy*, vol. 101, s. 410–442.
- Mincer, J. (1974), *Schooling, Experience and Earnings*, Colombia University Press, New York.
- Neal, D. och W. Johnson (1996), "The role of Premarket Factors in Black-White Wage Differences", *Journal of Political Economy*, vol. 104, s. 869–895.
- Nordin, M. (2008), "Ability and Rates of Return to Schooling – Making Use of the Swedish Enlistment Battery Test", kommande i *Journal of Population Economics*.
- Winship, C. och S. Korenman (1997), "Does Staying in School Make You Smarter? The Effect of Education on IQ in The Bell Curve", i Devlin, B., S. Fienberg, D. Resnick och K. Roeder (red.), *Intelligence, Genes and Success: Scientists Respond to the Bell Curve*, Copernicus Press, New York, s. 215–234.

Susanne Schötz

Faktorer som påverkar vår bedömning av kvinnliga och manliga talares ålder

Inledning

ÅLDERANDET ÄR EN komplex process som påverkar alla levande varelser på en mängd olika vis. Hos oss människor gäller detta även sättet vi talar på. Våra röster och hur vi talar förändras från tidig barndom till hög ålder, och följaktligen avspeglas vår ålder i talet. De flesta människor är ganska bra på att höra hur gammal en okänd – och icke synlig – person är (Shipp och Hollien, 1969; Linville, 2001). Men hur nära kan vi med gissningar komma en okänd talares faktiska, kronologiska, ålder enbart genom att lyssna på ett talprov, till exempel en ljudinspelning med någon som läser en mening? Vilka ledtrådar använder vi och kan vi använda samma slags ledtrådar vid bedömning av alla slags talare eller finns det skillnader mellan olika talares talmönster när de åldras? Den här artikeln handlar om hur mycket och vilken slags information i tal vi behöver för att kunna göra en så bra åldersbedömning som möjligt av talare.

Bakgrund och tidigare forskning

När vi bedömer en talares ålder beror vår noggrannhet bland annat på vilka precisionskrav vi har, det vill säga hur nära talarens exakta ålder vi vill komma, och även på talprovets längd och typ, till exempel en utdragen vokal, en läst mening eller en spontan monolog. Ju mindre information det finns i talprovet, desto svårare blir uppgiften. Men även om informationen är mycket knapp är lyssnaren inte helt utlämnad åt gissningar. Noggrannheten kan även påverkas av karaktärsdrag hos både talaren och lyssnaren (Ramig och Ringel, 1983; Linville, 2001), såsom kön, åldersgrupp, talarens fysiska och fysiologiska till-

stånd samt lyssnarens förtrogenhet med liknande talare (exempelvis dialekt, åldersgrupp). Följaktligen kan en del talare vara svårare att bedöma än andra.

Det har bedrivits en hel del forskning om hur mänskliga lyssnare uppfattar talares ålder (Ptacek och Sander, 1966; Huntley m.fl., 1987; Braun och Cerrato, 1999; Linville, 2001; Brückl och Sendlmeier, 2003). Tyvärr är dessa studier ofta svåra att jämföra på grund av skillnader både i talprover (stimuli) och metod. Skillnaderna finns i:

1. talarnas språk
2. talprovernans längd (stimulusduration)
3. talets typ (utdragna vokaler, viskade vokaler, enstaka ord, läst tal (uppspelat rätt eller baklänges) spontantal osv.)
4. ljudkvalitet (HiFi, telefonöverfört tal osv.)
5. talarnas kön och ålder
6. lyssnarnas kön och ålder
7. bedömningsuppgiften (klassificering i 2/3/7 åldersgrupper, exakt i antal år osv.)
8. mått för resultaten (korrelation, absolut medelfel, procent rätt osv.)

Det finns ytterligare faktorer att ta i beaktande: tydliga fonetiska skillnader mellan kvinnliga och manliga talare, och mellan äldre och yngre, i såväl struphuvudet och svalget som näs- och munhålorna (Hollien, 1987; Klatt & Klatt, 1990; Biemans & Van Bezooijen, 1999; Linville, 2001). Dessa skillnader kan härledas till fysiska och fysiologiska faktorer, dvs. talorganens storlek och form. Kvinnor och män utvecklas dessutom olika (Higgins & Saxman, 1991). Ett exempel är i puberteten, under vilken pojkars röstlägen sjunker markant, medan flickors påverkas i mer måttlig grad (Lindblad, 1992). Det finns även en mängd sociala faktorer (kultur, miljö, vanor) att beakta. Därför använder kanske lyssnare olika strategier när de bedömer olika talargrupperns ålder. I en studie av automatisk (dator-) bedömning av äldre talares ålder, lyckades Müller m.fl. (2003) framgångsrikt bygga automatiska könsspecifika ålders-klassificerare. Författaren (2005) fann skillnader hos både mänsklig och automatisk bedömning av kvinnors och mäns åldrar i en studie med enbart enstaka ord som stimuli. Medan röstläget (grundtonsfrekvens, F_0) utgjorde en bättre ledtråd för kvinnlig ålder, var spektrala akustiska mönster som beror på talrörets längd och form (främst formantfrekvenser) bättre ledtrådar för bedömning av manlig ålder. En möjlig förklaring till detta är att kvinnliga röster verkar uppfattas som mer komplexa än manliga (Murry och Singh, 1980). Detta skulle innebära att lyssnare

behöver en delvis annorlunda och kanske även större uppsättning ledtrådar när de ska bedöma kvinnlig talarålder.

För att få svar på några av de återstående frågorna rörande perception av såväl kvinnlig som manlig talarålder genomfördes en perceptionsstudie som jämförde lyssnares åldersbedömningar från tal av olika typ och längd uttalat av både kvinnliga och manliga talare. Studien ingår även som en del av kapitel 2 i Schötz (2006).

Studiens syfte, mål, frågor och hypoteser

Syftet med undersökningen var att bestämma i vilken utsträckning lyssnares bedömning av såväl kvinnlig som manlig talarålder påverkas av 1) olika typer av stimuli (talprover bestående av enstaka ord samt spontantal) och 2) olika stimulusduration. Målet var att ytterligare belysa hur mycket information i tal som behövs för noggranna åldersbedömningar.

Följande forskningsfrågor ställdes:

1. Hur påverkar stimulustyp och -duration precisionen i lyssnares bedömningar av ålder?
2. Finns det skillnader i hur vi skattar kvinnlig och manlig talarålder vad avser stimulusduration och -typ?

Hypoteserna var att stimuli med spontantal och längre duration skulle leda till högre bedömningsprecision och att det skulle finnas skillnader i åldersbedömning av kvinnliga och manliga talare.

Material och metod

Talproverna till studien hämtades från den taldatabas som samlades in för det svenska dialektprojektet SweDia 2000 (Bruce m.fl., 1999). Den innehåller talprover (bl.a. ordlistor med enstaka ord och spontana intervjuer) av över 600 talare från drygt 100 orter i Sverige och de svensktalande delarna av Finland. Sex talare från vardera fyra olika grupper – äldre kvinnor (63–82 år), äldre män (60–75 år), yngre kvinnor (24–32 år) och yngre män (63–82 år) valdes slumpartat ut bland talarna från Götaland. För var och en av de 24 utvalda talarna valdes fyra talprover ut. Dessa signalbehandlades först för att utjämna eventuella ljudnivåskillnader mellan talproven (intensitetsnormalisering) och användes sedan som stimuli i fyra olika perceptionstester, där lyssnare ombads bedöma talarnas ålder:

Test 1: ca 10 sekunder spontan monolog

Test 2: ca 3 sekunder spontan monolog

Test 3: 6 enstaka ord spelade efter varandra: *käke, saker, själen, sot, typ* och *tack*; ca 4 sek.

Test 4: ett enstaka ord: *rasa*; ca 0.65 sek.

De fyra perceptionstesterna – ett för varje uppsättning stimuli – genomfördes med olika lyssnargrupper. Två lyssnargrupper deltog i var sitt test, medan en tredje grupp utsattes för två av testerna. Köns- och åldersfördelningen för de tre lyssnargrupperna samt vilken grupp som deltog i vilket test visas i Tabell 1. Samtliga försökspersoner var fonetikstudenter vid Lunds universitet. Uppgiften bestod i att lyssna på 24 stimuli som spelades upp från en dator (Apple PowerBook G4 med Harman Kardon SoundSticks högtalare) i slumpmässig ordning och därvid göra så exakta åldersbedömningar av talarna som möjligt. Lyssnarna fick höra på varje stimulus bara en gång och bedömningen skulle baseras på deras första intryck av talarens ålder. Efter själva bedömningsuppgiften ombads de att skriva ner ledtrådar som skulle kunna ha påverkat deras bedömningar.

Tabell 1. De fyra testernas stimulustyp, antal försökspersoner samt köns- och åldersfördelning (N = antal, K = kvinnor, M = män).

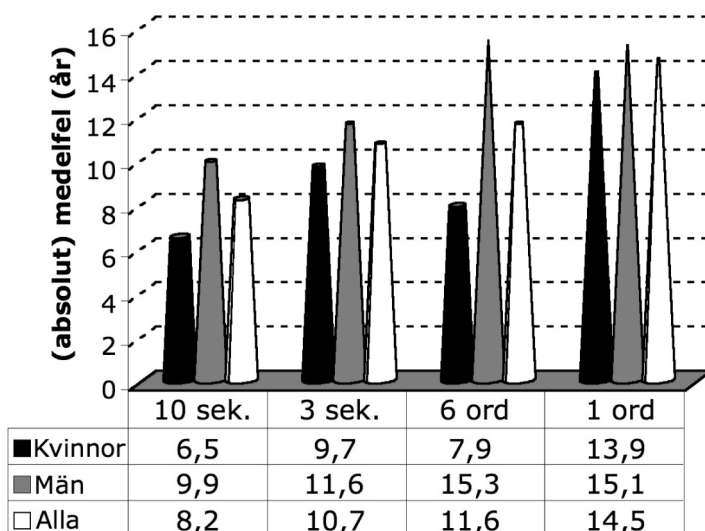
Test (stimuli)	N	K	M	Åldersfördelning (medelvärde/median)
1 (10 sek. spontantal)	31	18	11	19–65 (27/23)
2 (3 sek. spontantal)	33	22	11	19–57 (25/23)
3 (6 ord)	37	33	4	19–55 (26/24)
4 (1 ord)	37	33	4	19–55 (26/24)

Resultat

Precision

Figur 1 visar det absoluta medelfelet, det vill säga medelvärdet på den absoluta skillnaden mellan lyssnarnas åldersbedömningar och talarnas egentliga kronologiska ålder i antal år, för kvinnliga, manliga samt för alla talare (båda könen) i de fyra testerna. I de tre första var lyssnarnas bedömningar mer än dubbelt så exakta som bedömningarna från en så kallad baslinje, där samtliga 24 stimuli skattades till 47,5 år (= talarnas medelålder, se Tabell 2). Resultaten för Test 4 med de kortaste talproverna nådde bara halvvägs mellan baslinjen och de övriga testerna.

Figur 1. Absolut medelfel för de fyra stimultyperna för kvinnliga, manliga och alla talare.

I samtliga fyra tester var lyssnarnas bedömningar av kvinnor bättre än av män. Det allra lägsta absoluta medelfelet – och alltså det bästa resultatet – uppmättes för kvinnliga stimuli med 10-sekunders spontantal (6,5 år), medan det högsta felet uppmättes för manliga 6-ords-stimuli (15,3 år). Summan, medelvärden och medianvärden för samtliga 24 talare i de fyra perceptionstesterna och även för baslinjen visas i Tabell 2.

Tabell 2: Summa, medelvärde och medianvärde av det absoluta medelfelet för samtliga talare i de fyra testerna samt för baslinjen (beräknad till att alltid gissa på 47,5 år, dvs. medelvärdet för samtliga talars ålder).

Test	1 (10 sek.)	2 (3 sek.)	3 (6 ord)	4 (1 ord)	Baslinje
summa	196,5	256,1	277,6	348,7	497,0
medelvärde	8,2	10,7	11,6	14,5	20,7
median	7,2	10,0	10,0	16,7	19,5

Köns- och stimuluseffekter

För att testa den statistiska signifikansen utsattes testresultaten (medelvärdet av lyssnarnas absoluta medelfel) för två olika variansanalyser (ANOVA). Talarernas *kön* utgjorde ”within-subject factor” i båda, medan ”between-subjects factor” i den första analysen var *stimulusduration* (kort (1 ord), medium (6 ord och 3 sek.) eller lång (10 sek.) och i den andra *stimulustyp* (spontantal eller ord).

Stimulusduration

Längre stimulusduration resulterade generellt i signifikant högre åldersbedömningsprecision ($F(2,100) = 71.059, p < 0.05$). Resultaten för kvinnliga och manliga talare skiljde sig dock åt. Precisionen förbättrades mer med längre stimulusdurationer för kvinnliga talare än för manliga. För kvinnorna observerades ett lägre medelfel för 10-sekundersstimuli (6,5) jämfört med 3-sekundersstimuli (9,7). Dessutom var felet för 6-ordsstimuli (7,9) lägre än för 1-ordsstimuli (13,9). En betydligt mindre precisionsskillnad mellan längre och kortare stimulusdurationer observerades för de manliga talarna. Det absoluta medelfelet var 9,9 för de längsta talproverna (10 sek.), ett högre medelfel uppmättes för de två medellånga (3-sekunder: 11,6 och 6-ord: 15,3), och för de kortaste 1-ordstalproverna låg medelfelet (15,1) mellan medelfelen för de båda medellånga. Den statistiska så kallade interaktionen mellan talarnas kön och stimulusduration var dock generellt inte signifikant ($F(2,100) = 2.171, ns$).

Stimulustyp

I den andra analysen var interaktionen mellan talarnas kön och stimulustyp signifikant ($F(1,68) = 39.296, p < 0.05$). Lyssnarnas bedömningar för manliga talare var bättre för spontana stimuli (medelfel: 9,9 och 11,6) än för ordstimuli (medelfel: 15,3 och 15,1). För de kvinnliga talarna var däremot medelfelet för sexordsstimuli (7,9) lägre än för spontana tressekundersstimuli (9,7), men något högre jämfört med spontana tiosekundersstimuli (6,5).

Lyssnarledtrådar

Många av lyssnarna uppgav flera ledtrådar som de ansåg hade påverkat deras åldersbedömningar. De vanligaste redovisas i Tabell 3. Talarnas dialekt, röstläge och röstkvalitet verkar ha påverkat lyssnarnas bedömningar i samtliga lyssnartester, medan talprovernas lingvistiska (semantiska) innehåll endast gäller testerna med spontantal. En vanlig kommentar från lyssnare som bedömt spontana stimuli rörde talare som pratar om något som hänt tidigare – vare sig det var för fem eller femtio år sedan. Dessa talare bedömdes ofta som äldre, oavsett övriga ledtrådar som taltempo och dialekt.

Tabell 3: Ledtrådar, som enligt lyssnarna påverkat deras bedömningar (totalt antal lyssnare).

Test (stimuli)	Dialekt	Röstläge	Röstkvalitet	Semantiskt innehåll
1 (10 sek. spontantal)	24	23	25	22
2 (3 sek. spontantal)	25	26	32	17
3 & 4 (6 resp. 1 ord)	33	31	34	0

Diskussion

Även om endast ett begränsat antal stimulustyper och -durationer undersöktes i denna studie, observerades flera intressanta resultat. Dessa diskuteras nedan tillsammans med några förslag på vidare undersökningar.

Precision

Lyssnarna visade sig vara avsevärt bättre (ungefär dubbelt så bra) på att bedöma talarålder jämfört med baslinjen i tre av testerna, vilket stämmer bra överens med tidigare studier. Frågan kvarstår dock hur hög precision vi bör kunna förvänta oss. När vi har att göra med precision för bedömd ålder, måste även skillnader i talarnas kronologiska ålder tas med i beräkningen. Ett absolut medelfel på 10 år kan uppfattas som mindre precist om talarens kronologiska ålder är 30 år (en bedömning på 20 år kan beräknas som $20/30 = 66,7$ procent korrekt) än om den är 80 (en bedömning på 70 år kan beräknas som $70/80 = 87,5$ procent korrekt). Vi behöver uppenbarligen ett bättre mått på precision för den här typen av bedömningar.

Då det inte gjordes någon kontroll av lyssnargruppernas samstämmighet, kan man inte veta om det faktum att tre olika lyssnargrupper deltog i studiens fyra tester kan ha påverkat resultaten. I samtliga fyra tester var lyssnarnas åldersbedömningar av kvinnor mer precisa än av män, kanske för att majoriteten av lyssnarna själva var kvinnor. Det är dock fortfarande oklart hur lyssnarnas kön påverkar precisionen i åldersbedömningsuppgifter, något som måste undersökas vidare. Även om de flesta studier inte rapporterat några precisionsskillnader mellan kvinnliga och manliga lyssnare, har en del forskare rapporterat att kvinnor är bättre än män på att bedöma talarålder, medan andra menar att män är något bättre än kvinnor (Braun och Cerrato, 1999). En annan möjlig förklaring till den här studiens resultat är att den manliga talargruppen bestod av fler svårbedömda talare än den kvinnliga. Shipp och Hollien (1969) fann att talare vars ålder var svår att bedöma ledde till stor spridning i perceptionstesternas bedömningsresultat – med standardavvikelser på nio år eller högre. Even-

tuellt skulle ett sådant mått kunna användas för att bedöma om talare är representativa för sin kronologiska ålder eller ej.

Stimuluseffekter

I den här studien ledde längre stimulusdurationer oftast till högre precision i lyssnarnas åldersbedömningar. Detta väcker frågan om vilken som är den optimala talprovslängden i åldersperceptionstester. När leder en ytterligare durationsökning inte längre till en högre precision i bedömningarna? Fler experiment med större och mer systematiska variationer i stimulusdurationer behövs för att besvara denna fråga.

Signifikanta effekter observerades både för precision och kön i de två stimulustyperna i denna undersökning. Enstaka ord och spontantal kan dock vara svåra att jämföra i en studie av talarålder. Flera av lyssnarna angav att de påverkades av det lingvistiska (semantiska) innehållet i spontana stimuli, vilket skulle kunna förklara varför manliga spontana stimuli uppnådde högre precision än motsvarande ordstimuli. Spontantal ger inte bara mer information om talaren (dialekt, ordval med mera), utan innehåller dessutom mer prosodisk och spektral variation än enstaka ord. Den lägre precisionen för tresekundersstimuli jämfört med sexordsstimuli för kvinnliga talare kan dock inte förklaras enbart som en effekt av stimulustyp. Det skulle vara intressant att jämföra ett större antal stimulustyper för att identifiera de lämpligaste typerna för bedömning av såväl kvinnlig som manlig talarålder. Framtida studier inkluderar undersökningar där ett flertal olika stimulustyper jämförs och varieras mer systematiskt med avseende på fonetiskt innehåll och kvalitet såväl som fonetisk variation och dynamik.

Könseffekter

Skillnaderna mellan kvinnor och män när det gällde vilken typ av stimulus som resulterade i en högre åldersbedömningsprecision har redan nämnts. En möjlig förklaring till dessa skillnader är att lyssnare använder olika ledtrådar och strategier när de uppskattar kvinnlig och manlig ålder. Författaren (2005) föreslår att vi som lyssnare möjligen använder mer prosodiska ledtrådar (framför allt röstläge) när vi ska bedöma kvinnliga talare, men att vi föredrar spektrala ledtrådar (formanter, spektral balans med mera) när vi ska bedöma manliga. Resultaten från studien som beskrivs i denna artikel pekar i samma riktning: manligt spontantal verkar förse lyssnare med mer spektral information – och

därmed bättre manliga åldersledtrådar – medan längre stimulus-durationer innehåller mer prosodisk information, som verkar behövas för att bättre kunna bedöma kvinnlig ålder. Det krävs dock fler studier för att belysa skillnaderna mellan perception av kvinnlig och manlig ålder, och talarnas kön måste beaktas i framtida undersökningar av perceptoriska ledtrådar såväl som akustiska korrelerat till talarålder.

Slutsatser

Även om det behövs mer forskning för att verifiera och bygga på resultaten från denna studie, går det att dra två försiktiga slutsatser:

1. Stimuli med längre durationer och med spontantal verkar förbättra lyssnarens precision vid bedömning av talarålder.
2. Det finns skillnader mellan perception av kvinnlig och manlig ålder, vilka kan förklaras med motsvarande skillnader i lyssnarstrategier och val av perceptoriska ledtrådar.

Sammanfattning

Flera tidigare undersökningar har visat att mänskliga lyssnare är ganska bra på att gissa en okänd (och icke synlig) talares ålder. Studien som beskrivits i denna artikel tar upp några av de frågor om mänsklig åldersbedömning som ännu inte besvarats av tidigare forskning. Perception av talarålder undersöktes i fyra lyssningstester med stimuli av olika längd (0,65, 3, 4 och 10 sekunder) och typ (enstaka ord och spontantal). Resultaten pekar på att lyssnare använder olika ledtrådar och strategier vid bedömning av kvinnlig och manlig talarålder. Längre stimulusduration (oavsett typ) innehåller mer prosodisk information som verkar vara viktig vid kvinnlig åldersbedömning, medan stimulustypen spontantal (oavsett längd) ger mer spektral information som förefaller viktigare när vi bedömer manlig talarålder. Den här studiens resultat kommer att användas som utgångspunkt i ytterligare perceptionsstudier av talarålder med mer systematisk variation av stimulusduration och -typ.

Referenser

- Biemans, M. & Van Bezooijen. (1999) *Biological gender and social gender in relation to voice quality*. Proceedings of ICPhS 99 (San Francisco), 1249–1252.
- Braun, A. & Cerrato L. (1999) *Estimating speaker age across languages*. Proceedings of ICPhS 99 (San Francisco), 1369–1372.
- Bruce, G., Elert, C.-C., Engstrand, O. & Eriksson, A. (1999) *Phonetics and phonology of the Swedish dialects – a project presentation and a database demonstrator*. Proceedings of ICPhS 99 (San Francisco), 321–324.
- Brückl, M. och Sendlmeier, W. (2003) *Aging female voices: An acoustic and perceptive analysis*. Proceedings of VOQUAL' 03 (Geneva), 163–168.
- Cerrato, L., Falcone, M. & Paoloni, A. (1998) *Age estimation of telephonic voices*. Proceedings of the RLA2C conference (Avignon), 20–24.
- Higgins, M. B. & Saxman, J. H. (1991) *A comparison of selected phonatory behaviours of healthy aged and young adults*. *Journal of Speech and Hearing Research* 13, 1000–1010.
- Hollien, H. (1987) "Old Voices": *What Do We Really Know About Them?* *Journal of Voice* 1(1), 2–13.
- Huntley, R., Hollien, H & Shipp, T. (1987) Influences of listener characteristics on perceived age estimations. *Journal of Voice* 1, 49–52.
- Klatt, D. & Klatt, L. (1990) *Analysis, Synthesis, and Perception of Voice Quality Variations Among Female and Male Listeners*. *JASA*. 87(2): 820–857.
- Lindblad, P. (1992) *Rösten*. Lund: Studentlitteratur.
- Linville, S. E. (2001) *Vocal Aging*. San Diego: Singular Thomson Learning.
- Müller, C., Wittig, F. & Baus, J. (2003) *Exploiting speech for recognizing elderly users to respond to their special needs*. Proceedings of Eurospeech 2003 (Geneva), 1305–1308.
- Murry, T. & Singh, S. (1980) *Multidimensional analysis of male and female voices*. *JASA* 68 (5), 1294–1300.
- Ptacek, P. H. & Sander, E. K. (1966) "Age recognition from voice". *Journal of Speech and Hearing Research* 9, 273–277.
- Ramig, L. A. & Ringel, R. L. (1983) "Effects of physiological aging on selected acoustic features". *Journal of Speech and Hearing Research* 26. 22–30.
- Schötz, S. (2005) *Prosodic cues in human and machine estimation of female and male speaker age*, i G. Bruce & M. Horne (red.) *Nordic Prosody*: Proceedings of the IXth Conference, Lund, 2004. Frankfurt am Main: P. Lang, 215–223.
- Schötz, S. (2006) *Perception, Analysis and Synthesis of Speaker Age*. PhD thesis, Travaux de l'Institut de linguistique de Lund 47. Lund: Dept. of Linguistics and Phonetics, Lund University.
- Shipp, T. & Hollien, H. (1969) "Perception of the aging male voice". *Journal of Speech and Hearing Research* 12, 703–710.

Anna Wärnsby

Modala yttranden och universella tolkningsmönster

Modalitet är ett av de äldsta och mest utforskade ämnena inom filosofi och språkvetenskap. Det verkar dock svårt, kanske rent av omöjligt, att avgränsa modalitet och modalitetsforskning till enbart några få områden. Nuyts (2005: 5) har uttryckt den aktuella problematiken på följande sätt:

”Modalitet” är ett av de ”gamla örhängena” bland de basala begreppen inom den semantiska analysen av språk. Dock, trots detta, är modalitet fortfarande ett av de mest problemtygda och kontroversiella begreppen: det finns ingen samstämmighet bland forskarna vad gäller definitionen av modalitet och dess beskrivning, än mindre vad gäller tillämpningen av dessa definitioner på analysen av empiriska data. (Min översättning.)

Å andra sidan verkar modala uttryck generellt sett inte vålla särskilt allvarliga problem för språkanvändarna. När en mottagare konfronteras med modala yttranden på sitt modersmål, särskilt de yttranden som innehåller modala verb, kan mottagaren oftast tolka dessa yttranden i enlighet med talarens avsikt. Vad är det då som hjälper mottagarna att tolka dessa yttranden på korrekt sätt? Klinge (1996: 35) påpekar att

[i] en verklig kommunikativ situation förstås de betydelser som traditionellt sett förknippas med modala verb med hjälp av hela det modala systemet och kontexten i vilket de modala verben används, både inom meningen och i den kommunikativa situationen. Dock har betydelsen av kontexten för modala betydelser sällan undersökts på ett explicit och systematiskt sätt inom tidigare forskning. (Min översättning.)

Eftersom jag uppfattar det ovan anförda som ett välgrundat påstående vilket kan beskriva många modala studier, fokuserar jag i min forskning på att förklara hur och varför tolkningen av modala yttranden påverkas av ett antal kontextuella särdrag. Min databas består av autentiska engelska och svenska meningar innehållande ett av följande fyra modala verb: *may* och *must* (engelska); *måste* och *kan* (svenska).

I min avhandling hävdade jag att olika kontextuella särdrag inte bara bör tas hänsyn till i tolkningen av modala yttranden, utan också att dessa särdrag i många fall är relaterade till varandra genom det kompositionella begreppet Kontrollerbarhet (*Controllability*). Kontrollerbarhet definierades som agentens förmåga att kontrollera situationen som beskrivs i ett (modalt) yttrandes proposition. Detta begrepp påvisades vara kodat på ett systematiskt sätt av ett antal särdrag, exempelvis subjektstyp och tidsreferens. Inget av dessa särdrag är i sig tillräckligt för att påverka tolkningen, men kombinationen av dem kan förse mottagaren med tillräckliga kontextuella ledtrådar för tolkningen. Slutligen relaterade jag dessa särdrag till det universella begreppet Transitivitet i Hopper och Thompsons (1980) användning.

Låt oss komma tillbaka till den fråga som jag ställde i början av denna artikel – vad det är som tillåter språkanvändarna att koda modala yttranden så att dessa kan avkodas på ett korrekt sätt. Det uppenbara svaret, i ljuset av diskussionen ovan, är att kontexten, genom vissa framträdande semantiska särdrag, i de flesta fall förmår oss att komma fram till en relevant tolkning. Många av de särdrag som diskuterades i min avhandling påvisades gång på gång, och på ett systematiskt sätt, vara associerade, genom begreppet Kontrollerbarhet, med antingen en epistemisk eller en deontisk tolkning. Detta är mer än bara en tillfällighet. I nuläget kan jag inte ge något slutgiltigt svar. Jag skulle likväl som en hypotes vilja ange att det sker ett slags avsökning av bland annat kontextuella särdrag relaterade till Kontrollerbarhet hos en språkanvändare när ett modalt yttrande skall (av)kodas.

Denna hypotes är naturligtvis inte invändningsfri. Eftersom Kontrollerbarhet är ett sammansatt begrepp, och de särdrag som uttrycker det är semantiskt sett komplexa, kan det vara för ”ansträngande” för en språkanvändare att gå igenom en sådan procedur för tolkningen. Indirekt stöd för hypotesen i fråga kan, å andra sidan, hittas i Coates (1988), som upptäckte att det modala betydelsystemet hos åttaåringar enbart är rudimentärt och att inte heller tolvåringar har ett modalt system som är fullt kompatibelt med det hos vuxna talare. Det förhållande att modalitet, och särskilt epistemisk modalitet, tillägnas på ett senare stadium av språkutvecklingen antyder att fullt utvecklad förståelse

av (epistemisk) modalitet kräver att språkanvändaren uppvisar betydande kognitiv förmåga och omvärldskunskap samt en djup förståelse för de för tolkningen relevanta semantiska och pragmatiska mekanismerna.¹ Vidare kan man observera en betydande överlappning mellan särdrag relaterade till Transitivitet och särdrag relaterade till Kontrollerbarhet. Detta kan ses som ett ytterligare stöd för den hypotes som framfördes ovan om att språkanvändare är hänvisade till dessa kontextuella särdrag också för (av)kodningen av modala yttranden. Dessa särdrag är redan framträdande, eftersom de används för att strukturera diskursen (se Hopper och Thompson 1980).

Det bör också tilläggas att den funktion som språkanvändare anvisar modala uttryck, nämligen att påverka sin miljö på ett eller annat sätt, kan vara allmängiltig ur ett tvärspråkligt perspektiv. Nuyts (2005: 19) påstår till exempel att kategorier såsom modalitet ”verkar[...] ha en grundläggande funktion i vårt system för konceptualiseringen av verkligheten, och, förmodligen är de grundläggande elementen i detta system samma hos alla människor oavsett deras modersmål, eftersom de är biologiskt betingade” (min översättning). Därför verkar det troligt att en biologiskt betingad förmåga att konceptualisera världen kan få samma funktion; det vill säga de sätt vi tolkar modalitet på återges i de olika språken genom liknande mekanismer, såsom kodningen av Kontrollerbarhet. Nuyts påstående är också en utveckling av det i Lyons (1977) som fokuserar på att förklara ett möjligt ursprung till deontisk modalitet:

Det har ofta föreslagits att den deontiska modalitetens ursprung bör sökas i de desiderativa och instrumentella språkfunktionerna, det vill säga i den språkanvändning som, å ena sidan, strävar att uttrycka [talarens] behov och önskemål, och, å andra sidan, strävar att få saker och ting att hända genom att tvinga [talarens] vilja på andra agenter. Det verkar tydligt att dessa två funktioner är ontogenetiskt sett grundläggande, i den meningen att de associeras med språket från det tidigaste stadiet av dess utveckling hos ett barn. Det verkar lika klart att [dessa funktioner] är nära besläktade. (Min översättning.) (Lyons 1977: 826)

Om man följer Huddleston and Pullum (2002), är det möjligt att ”se deontisk användning [av modala verb] som mer grundläggande, medan de epistemiska användningarna uppkommer genom en förlängning in i domäner av tankegångar och koncept som primärt gäller inom mänsklig kommunikation [...]” (min översättning) (Huddleston and Pullum 2002: 178). I den deontiska modaliteten är därför talarens inblandning direkt, eftersom talaren strävar efter att förändra verkligheten i enlighet med sina egna utgångspunkter, genom att, till exempel, ge eller be om tillåtelse. I dessa fall är talaren själv källan till den deon-

tiska kraften i ett modalt yttrande. Det måste finnas en viss obalans mellan talaren och mottagaren så att en av dessa har möjlighet att tillåta eller förplikta den andre att utföra den handling som specificeras i propositionen. Naturligtvis förutsätter detta att den som förväntas att utföra handlingen är en ansvarsfull och duglig agent. Detta gäller uttryck av den direkta deontiska modaliteten (se Eide 2002: 20 och Wærnsby 2006: 9–11). I de yttranden som uttrycker indirekt deontisk modalitet återger talaren däremot oftast endast de omständigheter som indikerar nödvändigheten att utföra en handling. Den deontiska kraften som uttrycks i ett sådant yttrande härstammar inte från talaren, och talaren och/eller mottagaren kan, men behöver inte, vara den som är nödgad att utföra handlingen i propositionen.

Driften att modifiera sin omgivning på detta sätt torde ha varit kännetecknande för människan sedan urminnes tid (se Lyons 1977). Det är, som olika studier påvisar, därför inte förvånande att deontisk modalitet, särskilt den uttryckt med hjälp av modala verb, tillägnas först (alltså före epistemisk modalitet) inom både första- och andraspråksinläringen (se exempelvis Perkins 1983, Stephany 1986, 1993, Smoczynska 1993, Dittmar och Terborg 1991, Terborg 1993, Ramat 1992, Noveck, Ho, och Sera 1996). Detta fenomen har sin motsvarighet i den diakroniska utvecklingen av modala verb i till exempel engelskan, där de deontiska användningarna etablerades före de epistemiska (se, till exempel, Bybee, Perkins och Pagliuca 1994, Hopper och Traugott 1993, Traugott och Dasher 2002).

Epistemiska uttryck kan likväl ha många olika funktioner. Talaren kan för det första vilja modifiera sitt påstående så att mottagaren inte uppfattar det som sägs som ett faktum, det vill säga talaren undviker att ta ställning vad gäller sanningshalten i propositionen i ett modalt yttrande. Epistemiska yttranden kan också användas inte bara för att signalera talarens omdöme av sannolikheten av att en handling händer eller har hänt, utan också för att indikera att detta omdöme baseras på en viss evidens som är tillgänglig för talaren (se Palmer 2001: 8–9 om distinktionen mellan epistemisk och evidentiell modalitet). Den övergripande funktionen hos epistemiska yttranden är därför att skapa en gemensam konceptuell grund mellan talaren och mottagaren och förändra deras uppfattning av verkligheten. Detta medför bland annat sådana komplexa begrepp som förmågan att känna igen den andre som en individ med egna erfarenheter och kunskaper eller en annan modell av verkligheten än den hos talaren, samt insikten om att det behövs en gemensam konceptuell grund för överlevnaden av ett mänskligt samhälle. Detta medför också en uppfattning av tidskonceptet, eftersom talaren inte bara kan vilja uppnå konsensus om vissa

samtida eller framtida händelser, utan också kan vilja omvärdera uppfattningen om dåtida händelser. Det är därför inte förvånande att epistemisk modalitet, särskilt när den uttrycks av modala verb, tillägnas på ett senare stadium inom både första- och andraspråksinläringen (se i första hand Perkins 1983, Stephany 1986, men också Dittmar och Terborg 1991, Ramat 1992, och Terborg 1993), eftersom denna modalitet förutsätter förmåga att behärska komplexa begrepp och komplexa språkliga uttryck.

Trots att epistemisk modalitet bemästras på ett senare stadium inom språkinläringen, är epistemiska uttryck oerhört viktiga för en lyckad kommunikation. Ochs (1996) påstår till exempel att epistemiska och affektiva attityder² är ”centrala betydelsekomponenter i sociala handlingar och identiteter och att språkliga strukturer som indikerar epistemiska och affektiva attityder är grundläggande språkliga tillgångar för konstruktion/realisering av sociala handlingar och identiteter” (min översättning) (Ochs 1996: 419–420). På det sättet riktar Ochs vår uppmärksamhet inte bara mot det centrala i dessa attityduttryck för vad hon kallar för ”mänsklighetens socialisering”, utan hon poängterar också signifikansen hos det språkliga materialet med vilket dessa attityder kan (av)kodas.

Förekomsten av denna gemensamma funktion för modala uttryck anvisar att det finns allmängiltiga eller universella mönster för tolkningen av dessa, det vill säga att en gemensam funktion kan (av)kodas på ett liknande sätt i enlighet med ikonicitetsprincipen. Det är därför inte på grund av någon tillfällighet som ett samband upprättades i min avhandling mellan, å ena sidan, många av de kontextuella särdrag som diskuterats i litteraturen och begreppet Kontrollerbarhet, och, å andra sidan, olika modala uttryck. Det är möjligt att spekulera i att en tvärspråklig studie utförd i större skala än den i avhandlingen (där endast engelska och svenska jämfördes), kommer att stödja idén om att tolkningsmönster för modala yttranden inbegriper begreppet Kontrollerbarhet och de särdrag som uttrycker detta begrepp i olika språk. Det är omöjligt att med säkerhet påvisa att den analys som genererades av ett datorprogram för data mining (beskrivet i min avhandling) kan sägas efterlikna de processer som kan aktiveras i en mänsklig hjärna när den konfronteras med modala uttryck. Likväl finns det ingen orsak att påstå att det är enbart Kontrollerbarhet och de för begreppet relevanta särdragen, utan inblandning av andra faktorer, som ger upphov till de olika tolkningarna av olika modala yttranden. Av vikt är däremot erkännandet av de semantiska särdrag som diskuterats i detalj i avhandlingen som grundläggande för vår uppfattning och manipulation av verkligheten, samt för strukturering och planering av diskursen.

Genom att ha undersökt kontextens inverkan på tolkningen av yttranden innehållande de nämnda fyra modala verben i engelska och svenska, hoppas jag att ha bidragit till vår kunskap om modalitet som en universell konceptuell kategori, samt att i viss mån ha belyst interaktionen mellan semantik och pragmatik.

Noter

- 1 Se också Papafragou (1998) och (2002), som, genom att förankra sina förslag i den allmänna teorin om medvetandet (*theory of mind*), kommer fram till att inlärningssekvenserna för modalitet löper parallellt med de olika stadierna i den kognitiva utvecklingen.
- 2 Ochs (1996: 410) ger oss följande definitioner:
 "[E]pistemisk attityd hänvisar till kunskaper eller övertygelser gentemot ett visst uppmärksamhetsfokus, inklusive kunskapens olika grad av säkerhet, i hur hög grad talaren är bunden till propositionernas sanningshalt, samt källor till denna kunskap, bland andra epistemiska kvalifikationer."
 [A]ffektiv attityd hänvisar till en sinnestämning, attityd, känsla och disposition, liksom till grader av känslomässig intensitet gentemot ett visst uppmärksamhetsfokus." (Mina översättningar.)

Referenser

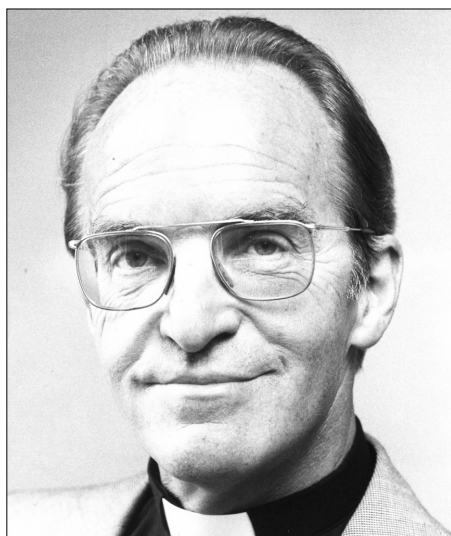
- Bybee J., R. Perkins och W. Pagliuca. 1994. *The evolution of grammar: tense, aspect and modality*. Chicago: University of Chicago Press.
- Coates, J. 1988. "The acquisition of the meanings of modality in children aged eight and twelve". *Journal of Child Language* 15:2, 425–434.
- Dittmar, N. och H. Terborg. 1991. "Modality and second language learning: a challenge for linguistic theory", i Huebner, T. och C. Fergusson (red.), *Linguistic theory and second language acquisition*, 347–384. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Eide, K. M. 2002. *Norwegian modals*. PhD Dissertation. Department of linguistics. Norwegian University of Science and Technology (NTNU). Trondheim.
- Hopper, P. och S. Thompson. 1980. "Transitivity in grammar and discourse". *Language* 56:2, 251–299.
- Hopper, P. och E. Traugott. 1993. *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huddleston, R., och G. K. Pullum. 2002. *The Cambridge grammar of the English language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Klinge, A. 1996. "The impact of context on modal meaning in English and Danish". *Nordic journal of linguistics* 19, 35–54.
- Noveck, I., Ho, S. och M. Sera. 1996. "Children's understanding of epistemic modals". *Journal of child language* 23, 621–643.
- Nuyts, J. 2005. "The modal confusion: on terminology and the concepts behind it", i A. Klinge och H. Høeg Müller (red.), *Modality: studies in form and function*, 5–38. London och Oakville: Equinox.

- Ochs, E. 1996. "Linguistic resources for socializing humanity", i Gumperz, S. och S. Levinson (red.), *Rethinking linguistic relativity*, 407–437. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer, F. 2001. *Mood and modality*. 2:a uppl. Cambridge: Cambridge University Press.
- Papafragou, A. 1998. "The acquisition of modality: implication for theories of semantic representations". *Mind and Language* 13:3, 370–399.
- Papafragou, A. 2002. "Mindreading and verbal communication". *Mind and Language* 17:1–2, 55–67.
- Perkins, M. 1983. *Modal expressions in English*. London: Frances Pinter.
- Ramat, G. 1992. "Grammaticalization processes in the area of temporal and modal relations". *Studies in second language acquisition* 14, 297–322.
- Smoczynska, M. 1993. "The acquisition of Polish modal verbs", i Dittmar, N. och A. Reich (red.), *Modality in language acquisition/Modalité et acquisition des langues*, 145–169. Berlin: Walter de Gruyter.
- Stephany, U. 1986. "Modality", i Fletcher, P. och M. Garman (red.), *Language acquisition*, 375–400. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stephany, U. 1993. "Modality in first language acquisition: the state of the art", i Dittmar, N. och A. Reich (red.), *Modality in language acquisition/Modalité et acquisition des langues*, 133–144. Berlin: Walter de Gruyter.
- Terborg, H. 1993. "Elaboration of the modal lexicon in German as a second language", i Dittmar, N. och A. Reich (red.), *Modality in language acquisition/Modalité et acquisition des langues*, 235–246. Berlin: Walter de Gruyter.
- Traugott, E. och R. Dasher. 2002. *Regularity in semantic change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wärnsby, A. 2006. *(De)coding modality: The case of must, may, måste and kan*. Lund studies in English 113, Thormählen, M. och B. Warren (red.). Lund: Department of English, Centre for Languages and Literature, Lund University.

MINNESOTA

Anders Jarlert
Lars Österlin

LARS ÖSTERLIN TILLHÖRDE sedan 1971 Vetenskapssocieteten. I Lund växte han upp, här tog han studenten knappt arton år gammal, och här disputerade han 1960. Om Lund forskade han, och här har han sin grav. Han var i hög grad lundabo, men vistades och verkade under stora delar av sitt liv på helt andra platser. Han föddes 1923 i Taohwalun i Hunanprovinsen i mellersta Kina, var 1956–57 sjömanspräst i Philadelphia, 1964–65 Visiting professor vid Gurukul Lutheran College i Madras i Indien och 1967–71 docent i Köpenhamn. Från 1978 var han adjungerad professor i missionsvetenskap med

Lars Österlin, 1923–2006.

ekumenik inom teologiska fakulteten vid Lunds universitet och samtidigt kyrkoherde i Hyby och 1982–88 domprost i Linköping.

Österlins gärning uppvisar en kontinuerlig spänning eller snarare växelverkan mellan lundensiskt och internationellt, lundensiskt och nordiskt, lundensiskt och svenskt. Det lundensiska och det internationella knöts samman i Lunds missionssällskap. 1961 blev han redaktör för sällskapets tidning *Den evangeliska missionen*, som snart bytte namn och moderniserades till *Missionsorientering*. Senare blev han missionssällskapets ordförande. I sitt sista arbete, *Korsstågen till Kina* (2005), återvände han till Svenska kyrkans missions engagemang i Kina, där hans far, Gustaf Österlin, 1920–31 och 1937–39 ansvarade för verk-

samheten. Vad som börjat som ett ”storsvenskt” projekt under Nathan Söderbloms ledning, blev ett framsynt och särpräglat missionskoncept, med självstyre och anknytning till den lokala kulturen som viktiga delar i ett nytt mönster.

Såväl hans svenska som internationella engagemang låg på flera plan, i både kyrka och akademi. Efter ett flertal prästerliga förordnanden studerade han under ett år vid Columbia University och Union Theological Seminary i New York, där hans missionsvetenskapliga kompetens grundlades. Österlin hade ett särskilt intresse för anglikanskt kyrkoliv och var under flera decennier sekreterare i den anglo-skandinaviska teologkonferensen. När kyrkoledningarna i England och Sverige införde Borgå-överenskommelsen mellan anglikanska och lutherska kyrkor uttryckte önskemål om en historisk framställning om relationerna mellan Church of England och Svenska kyrkan, skrev Österlin 1994 boken *Svenska kyrkan i profil. Ur engelskt och nordiskt perspektiv* (2. uppl. 1997). Den engelska upplagan 1995 har den mera träffande titeln *Churches of northern Europe in profile. A thousand years of Anglo-Nordic relations*. Intresset för engelskt kyrkoliv förenas här med nordiska perspektiv. Österlin var starkt engagerad i det nordiska forskarsamarbetet. Medan han 1967–71 tjänstgjorde vid Köpenhamns universitet blev han den förste sekreteraren i Nordiskt institut för kyrkohistorisk forskning. Han redigerade volymen *Nordisk lutherdom över gränserna* (1972) och medverkade senast mycket aktivt i *Nationalism och skandinavism i de nordiska folkkyrkorna* (1998). Hans sista arbete blev en festskriftsartikel till en kollega i Norge: ”Brödrafolk och systerkyrkor i ett delat Norden. Reflexioner kring unionen mellan Sverige och Norge” (2006).

Redan två år före sin teol. kand.-examen hade Österlin publicerat boken *Stockholmsväckelsen kring Lord Radstock* (1947). Den tillägnades morföräldrarna, fängelsedirektören Gerhard Reutercrona och hans hustru Henny. Boken utgår från och ingår i ett släktsammanhang som han satte stort värde på, dock inte utan distans.

Den 477 sidor stora doktorsavhandlingen *Thomanders kyrkogärning* (1960) gav honom docentkompetens. Det är ett märkligt arbete, som än idag pekar framåt. Österlin bryter här med den biografiska schablonen. Efter ett inledande bakgrundskapitel får de båda huvudkapitlen rubrikerna ”Strävanden för kyrkans förnyelse och självständighet” respektive ”Kampen för frihet och enhet inom kyrkan”. Medan en tidigare avhandling om lundabiskopen Thomander börjat närmast med ett stycke predikan i 1920-talets stil, skriver Österlin: ”J. H. Thomanders kyrkogärning bör ses mot bakgrunden av det begynnande 1800-talets olika strömningar inom kultur- och samhällsliv: idealismen och roman-

tiken, den religiösa nyorienteringen och väckelsen samt slutligen det nya samhällstänkande, som framträdde i den politiska liberalismen.” Han predikar alltså inte, men just genom att låta bli att förkunna säger han i själva verket mer om 1800-talets religiösa liv än föregångaren. Mest pregnant fångar han Thomanders insats i sin engelska sammanfattning: ”His proposals were a powerful attempt to prevent the great evangelical movements from seceding from the Church of Sweden.” Avhandlingen skrevs i Hilding Pleijels seminarium, men inspiration hade Österlin fått särskilt från professorn och lundabiskopen Edvard Rodhe, och i en artikel i *Dansk Teologisk Tidsskrift* 1962 lyfte han särskilt fram Rodhes historiografiska betydelse. En frukt av Österlins långa vetenskapliga umgänge med Thomander var att han med ett kritiskt leende kunde betrakta en odistanserad beundran för biografiska föremål, antingen den förekom hos lundsiska doktorander eller det gällde den i Uppsala vanliga beundran för Nathan Söderblom.

Österlin återvände till Lunds universitet som uppskattad universitetslektor på 1970-talet och byggde upp en avdelning för missionsvetenskap. Kompetensen för detta hade han grundlagt under studieåret i New York. 1978 sökte han professuren i kyrkohistoria. Utgången av ärendet blev att han istället förordnades som adjungerad professor i missionsvetenskap med ekumenik. Han samlade sina doktorander till intensiva seminariedagar och grundade därmed något av en forskarskola innan detta ord ännu var uppfunnet. Arbetet blev mycket framgångsrikt. Om det berodde på den ovanliga organisationsformen eller på Österlins pedagogiska förmåga och inspirerande skärpa må vara osagt.

Biskop Thomanders Lund hade en särskild plats i Lars Österlins hjärta. Till Thomanders person och insats återvände han i ett antal artiklar i olika sammanhang, till exempel i *Kulturens årsbok* 1978, *Lunds stifts herdaminne II:1* (1980) och i *Sveriges kyrkohistoria* band 6 (2001). I *Vetenskapssocietetens årsbok* 1976 publicerade han ”Lundsiska kulturperspektiv. Ur J. H. Thomanders brev till J. U. Winberg 1817–1832”, som bygger på ny grundforskning. För Thomanderska studenthemmet lade han i många år ner ett omfattande arbete. På slutet återgäldade ”husiterna” mycket av hjälpen.

Lars Österlin var en av dessa människor som lyckas förena omtanke och ironi, vänskap och distans. Som lärare presenterade han gärna stoffet i spänningsfyllda motsatser. Detta avspeglade sig också i hans författarskap. Thomanderbiografen i *Lunds stifts herdaminne* börjar inte med Thomanders uppväxt, utan med hans biskopsvigning i Lunds domkyrka, förrättad av ärkebiskopen Henrik Reuterdaahl, och konstaterar att ”det var ett märkligt ögonblick --- då de båda, Reuterdaahl och Johan Henrik Thomander, nu möttes vid altaret i

Lunds domkyrka. De två var den tidens främsta kyrkoledare i vårt land, men de representerade var sin linje i kyrkdebatten.” Utifrån vänskapen, den historiska motsatsställningen, och den förnyade vänskapen mellan dem, rullas sedan Thomanders hela biografi upp, med avsiktlig koncentration på kyrkotänkandet och biskopsgärningen. Motsatserna och spänningarna – inte i personligheten, utan i den historiska situationen – blir nyckeln till den vetenskapliga och kyrkliga biografien.

Vetenskapssocieteten i Lund 2008

Styrelse

Praeses: *Erik Hedling*

Vice praeses: *Eva Helen Ulvros*

Sekreterare: *Victoria Höög*

Vice sekreterare: *Jesper Svartvik*

Skattmästare: *Christer Denrell*

Ledamöter: *Lena Ambjörn, Christina von Leithner, Mats Roslund, Olof Åshuvud*

Suppleanter: *Lars Gustaf Andersson, Karl Johan Lundkvist*

Redaktionskommitté för Skånsk senmedeltid och renässans

Ordförande: *Mats Roslund*

Sekreterare: *Göte Paulsson*

Medlemmar: *Hans Andersson, Jan Dahlin, Siegrun Fernlund, Mats Riddersporre, Sten Skansjö*

Årsboksredaktör

Bibi Jonsson

Revisorer

Magnus Lagnevik, Kjell Josefsson

Suppleanter: *Lars Söderström, Mikael Ottosson*

Hedersledamöter

Andrén, Carl-Gustaf, f. 22, 61, professor, f.d. universitetskansler

Bringéus, Nils-Arvid, f. 26, 65, professor, f.d. praeses

Fehrman, Carl, f. 15, 50, professor, f.d. praeses

Stjernquist, Berta, f. 18, 58, professor

Nyinvalda ledamöter

Vid vårmötet 2008 invaldes följande inländska arbetande ledamöter

Berglund, Birgitta, fil. dr

Dunér, David, docent

Holsanova, Jana, docent

Kander, Astrid, docent

Petersson, Björn, docent

Resic, Sanimir, docent

Skjutare, Lars-Erik, bankdirektör

Zetterholm, Karin, docent

Zetterholm, Magnus, docent

Zlatev, Jordan, docent

Stiftande ledamöter

Alfredson, Ulf, f. 23, 89, advokat
 Althin, Anders, f. 44, 83, direktör
 Arnold, Otto von, f. 50, 02, civilekonom
 Asklund, Lars, f. 42, 03, arkitekt SAR
 Burgman, Torsten, f. 25, 90, fil. dr
 Cavalli-Björkman, Hans, f. 28, 83, bankdirektör
 Denrell, Christer, f. 40, 03, direktör
 Ehrensvärd, Jörgen, f. 32, 84, greve
 Fernström, Elisabeth, f. 51, 02, med. dr h c
 Grönvall, Anders, fil. lic., f. 37, 82, förste bibliotekarie
 Gyllenkrok, Nils, f. 48, 88, friherre
 Gyllenkrok, Thure-Gabriel, f. 22, 57, friherre
 Janson, Rolf G., f. 25, 87, direktör
 Jrenäs, Hans, f. 38, 03, grosshandlare
 Johansson, Carl Gustav, f. 37, 86, direktör
 Johnson, Sten K., f. 45, 97, direktör
 Kamprad, Ingvar, f. 26, 69, direktör
 Larsén, Carlhåkan, f. 38, 02, fil. mag.
 Larsson, Inger, f. 37, 99, inf. konsult
 Leithner, Christina von, f. 41, 95, friherrinna
 Lilliehöök, Lennart, f. 24, 75, verkst. direktör
 Lindblad, Per, f. 29, 81, direktör
 Lindh, Sten, f. 22, 69, ambassadör
 Lindskog, Bengt I., f. 29, 95, professor
 Lundström, Åge, f. 44, 94, bankdirektör
 Luthersson, Peter, f. 54, 03, docent
 Marklund, Kari, f. 38, 92, landshövding
 Palm, Göran, f. 33, 83, bankdirektör
 Palmstierna, Jacob, f. 34, 03, friherre
 Ramel, Gustaf, f. 56, 02, friherre
 Rasmusson, Eric, f. 16, 72, direktör
 Rausing, Birgit, f. 24, 85, fru
 Rausing, Hans, f. 26, 63, direktör
 Sahlberg, Karl-Erik, f. 28, 95, direktör
 Silfverschiöld, Irma, f. 37, 83, friherrinna
 Thulin, Lars, f. 40, 99, direktör
 Tornberg, Hans, f. 41, 83, advokat
 Trolle-Bonde, Gustaf, f. 43, 77, greve
 Wachtmeister, Carl Gustaf, f. 49, 03 greve
 Wessman, Gunnar, f. 28, 75, verkst. direktör
 Wrangel von Brehmer, Margit, f. 16, 81, friherrinna

Wrede, Ulrika, f. 55, 04, friherrinna
 Åshuvud, Olof, f. 31, 94, direktör

Arbetande ledamöter

A. INLÄNDSKA

Aggestam, Karin, f. 65, 06, professor
 Ambjörn, Lena, f. 58, 04, docent
 Andersson, Fredrik, f. 68, 06, professor
 Andersson, Helen, f. 59, 01, teol. dr
 Andersson, Lars Gustaf, f. 60, 05, docent
 Andersson, Lars M., f. 61, 02, universitetslektor
 Appelros, Erica, f. 64, 06, teol. dr
 Bauhn, Per, f. 60, 04, professor
 Berggren, Lars, 05, docent
 Blomqvist, Karin, f. 54, 97, professor
 Borgehammar, Stephan, f. 58, 05, docent
 Brinck, Ingar, f. 64, 06, docent
 Cederlund, Johan, f. 63, 98, fil. dr
 Christensson, Jakob, f. 65, 02, docent
 Collin, Sven-Olof, f. 57, 98, docent
 Delsing, Lars-Olof, f. 59, 98, professor
 Edgren, Lars, f. 53, 95, docent
 Egerland, Verner, f. 66, 01, professor
 Egonsson, Dan, f. 56, 00, professor
 Ekberg, Lena, f. 54, 96, professor
 Elleström, Lars, f. 60, 96, professor
 Eneroth, Kristina, f. 62, 98, universitetslektor
 Falk, Cecilia, f. 60, 98, professor
 Germundsson, Tomas, f. 54, 02, docent
 Gustafsson, Harald, f. 53, 96, professor
 Harrison, Dick, f. 66, 01, professor
 Hedling, Erik, f. 55, 99, professor
 Holmberg, Bo, f. 57, 95, professor
 Holmberg, Gustav, f. 67, 06, fil. dr
 Holmer, Arthur, f. 66, 02, docent
 Hornborg, Alf, f. 54, 94, professor
 Häthén, Christian, f. 54, 97, universitetslektor
 Höög, Victoria, f. 55, 01, t.f. professor
 Jarlbro, Gunilla, f. 53, 07, professor
 Jeanrond, Werner, f. 55, 95, professor
 Johansson, Ella, f. 58, 02, docent
 Johansson, Mats, f. 58, 04, fil. dr

Jonnergård, Karin, f. 57, 99, docent
 Jonsson, Bibi, f. 60, 06, docent
 Josefsson, Gunlög, f. 57, 98, professor
 Julien, Marit, f. 58, 06, docent
 Jönsson, Håkan, f. 71, 07, fil. dr
 Karlsson, Klas Göran, f. 55, 91, professor
 Källkvist, Marie, f. 67, 07, fil. dr
 Landén, Barbro, f. 54, 99, universitetslektor
 Larsson, Björn, f. 53, 96, professor
 Lindahl, Anders, f. 53, 97, universitetslektor
 Lindberg, Christer, f. 56, 97, universitetslektor
 Lindström, Fredrik, f. 53, 95, professor
 Lundin, Susanne, f. 55, 00, professor
 Lundquist, Karl-Johan, f. 59, 05, docent
 Mansén, Elisabeth, f. 54, 97, professor
 Mortensen, Anders, f. 59, 03, fil. dr
 Nergelius, Joakim, f. 62, 00, professor
 Nilsson, Jan Olof, f. 54, 97, universitetslektor
 Norberg, Claes, f. 60, 99, professor
 Nyberg, Lennart, f. 56, 00, universitetslektor
 Ohlsson, Anders, f. 56, 99, professor
 Olsson, Erik J, f. 64, 07, professor
 Paradis, Carita, f. 53, 03, professor
 Persson, Anders, f. 56, 00, professor
 Persson, Johannes, f. 68, 06, docent
 Petersson, Bo, f. 60, 00, docent
 Prasad, Pushkala, f. 57, 99, professor
 Qvarnström, Olle, f. 53, 00, professor
 Raudvere, Catharina, f. 60, 96, professor
 Riddersporre, Mats, f. 54, 98 docent
 Roslund, Mats, f. 57, 04, docent
 Rubenson, Samuel, f. 55, 95, professor
 Röcklingsberg, Helena, f. 69, 07, teol. dr
 Rønnow-Rasmussen, Toni, f. 56, 07, docent
 Sabatakakis, Vassilios, f. 54, 06, fil. dr
 Sahlin, Nils-Eric, f. 54, 88, professor
 Salomonsson, Karin, f. 59, 05, fil. dr
 Schönström, Rikard, f. 55, 07, professor
 Stenberg, Leif, f. 59, 03, docent
 Strömqvist, Sven, f. 54, 00, professor
 Svartvik, Jesper, f. 65, 04, professor
 Törnquist-Plewa, Barbara, f. 60, 00, professor

Ulvros, Eva Helen, f. 54, 98, docent
 Vandkilde, Helle, f. 55, 00, docent
 Wallengren, Ann-Kristin, f. 59, 07, docent
 Wengelin, Åsa, 05, fil. dr
 Werner, Yvonne, f. 54, 97, docent
 Wiberg, Eva, f. 58, 02, docent
 Wienberg, Jes, f. 56, 97, professor
 Wikdahl, Magnus, f. 54, 97, universitetslektor
 Zander, Ulf, f. 65, 03, docent
 Zillén, Erik, f. 60, 03, fil. dr

B. UTLÄNDSKA

Baldwin, Peter, 04, professor
 Duvall-Hargroe, Nancy, 92, professor
 Geisler, Ursula, f. 64, 04 Dr Phil
 Gibert, Teresa, f. 54, 94, professor
 Kaszinska, Maria, 91, professor
 Leiss, Elisabeth, f. 57, 03 professor
 Liepe, Lena, f. 62, 03, professor
 Salomon, Patrick, 04, professor
 Sundholm, Göran, f. 53, 93, professor

Seniorer

Aarnio, Aulis, f. 37, 83, professor
 Albertz, Rainer, f. 43, 93, professor
 Andersson, Greger, f. 52, 91, professor
 Andersson, Hans, f. 36, 87, professor
 Andersson, Sven, f. 22, 62, docent, universitetslektor
 Andrén, Anders, f. 52, 91, professor
 Arwidi, Olof, f. 42, 94, professor
 Arvidsson, Rolf, f. 20, 73, docent
 Banton, Michael, f. 26, 72, professor
 Battail, Jean François, f. 39, 93, professor
 Benson, Sven, f. 19, 54, professor
 Berggren, Lars, f. 51, 96, professor
 Bergholtz, Gunnar, f. 43, 89, professor
 Beskow, Per, f. 26, 80, docent
 Bexell, Göran, f. 43, 89, professor, f.d. praeses
 Bjerke, Björn, f. 41, 80, professor
 Bjerstedt, Åke, f. 30, 68, professor
 Björling, Fiona, f. 44, 81, professor
 Blomqvist, Göran, f. 51, 94, fil. dr

Blomqvist, Jerker, f. 38, 75, professor
 Bogdan, Michael, f. 46, 84, professor
 Bohlin, Folke, f. 31, 74, professor
 Bondeson, Ulla, f. 37, 79, professor
 Bornäs, Göran, f. 35, 74, docent
 Bosson, James, f. 33, 74, professor
 Boyer, Régis, f. 32, 75, professor
 Bramstång, Gunnar, f. 32, 75, professor
 Broberg, Gunnar, f. 42, 91, professor, f.d. praeses
 Brohed, Ingmar, f. 40, 81, professor, f.d. praeses
 Bruce, Gösta, f. 47, 84, professor
 Brückner, Wolfgang, f. 30, 79, professor
 Bäckman, Sven, f. 30, 76, professor
 Callmer, Johan, f. 45, 84, professor
 Capelle, Torsten, f. 39, 88, professor
 Carlsson, Gösta, f. 19, 59, professor
 Carlsson Wetterberg, Christina, f. 50, 95, professor
 Christensen, Johnny, f. 30, 68, professor
 Christie, Nils, f. 28, 74, professor
 Cinthio, Erik, f. 21, 61, professor
 Clarke, Helen, f. 39, 88, Senior lecturer
 Durovic, Lubomír, f. 25, 74, professor
 Eckerdal, Lars, f. 38, 76, biskop
 Ek, Sven, f. 31, 71, professor
 Ekerot, Lars-Johan, f. 42, 95, docent
 Ekholm-Friedman, Kajsa, f. 39, 87, professor
 Elmroth, Ingvar, f. 28, 80, docent
 Engman, Max, f. 45, 94, professor
 Enkvist, Nils Erik, f. 25, 59, professor
 Ersgård, Lars, f. 47, 95, professor
 Eyben, Bo von, f. 46, 90, professor
 Fernlund, Siegrun, f. 37, 85, docent
 Fischer-Jørgensen, Eli, f. 11, 60, universitetslektor
 Fisiak, Jacek, f. 36, 81, professor
 Florby, Gunilla, f. 43, 86, professor
 Fogelmark, Staffan, f. 39, 80, professor
 Folkestad, Göran, f. 52, 99, professor
 Foote, Peter, f. 24, 73, professor
 Friedman, Jonathan, f. 46, 97, professor
 Frykman, Jonas, f. 42, 89, professor
 Gabrieli, Mario, f. 15, 63, professor
 Geels, Antoon, f. 46, 96, professor

Gellerstam, Göran, f. 40, 92, universitetslektor
Gerhardsson, Birger, f. 26, 72, professor
Gerle, Elisabeth, f. 51, 03, docent
Gerner, Kristian, f. 42, 86, professor
Glamann, Kristof, f. 23, 63, professor
Guillet de Monthoux, Pierre, f. 46, 83, professor
Gustavsson, Anders, f. 40, 78, professor
Gärdenfors, Peter, f. 49, 85, professor
Haettner Aurelius, Eva, f. 48, 93, professor
Hagberg, Bo, f. 39, 94, professor
Haikola, Lars, f. 47, 95, docent. rektor
Halldén, Sören, f. 23, 65, professor
Hallonsten, Gösta, f. 49, 99, professor
Halvorsen, Eyvind, f. 22, 62, professor
Hansson, Bengt, f. 43, 80, professor, f.d. praeses
Hansson, Göte, f. 50, 98, professor
Hansson, Karin, f. 37, 92, professor
Haskå, Inger, f. 41, 80, docent
Hasselmo, Nils, f. 31, 79, professor
Hast, Sture, f. 24, 76, ordboksredaktör
Henriksen, Aage, f. 21, 74, professor
Hermerén, Göran, f. 39, 76, professor
Hetzler, Antoinette, f. 43, 87, professor
Hidal, Sten, f. 46, 83, professor
Hjärpe, Jan, f. 42, 93, professor
Holm, Gösta, f. 16, 63, professor
Holm, Ingvar, f. 23, 62, professor
Holmberg, Claes-Göran, f. 46, 96, docent
Hopt, Klaus J., f. 40, 83, professor
Horne, Merle, f. 50, 96, professor
Huldén, Lars, f. 26, 63, professor
Hårdh, Birgitta, f. 45, 83, professor, f.d. praeses
Iregren, Elisabeth, f. 44, 94, professor
Jacobsen, Eric, f. 23, 61, professor
Jain, Kulbushan, f. 40, 87, professor
Jarlert, Anders, f. 52, 96, professor
Jennbert, Kristina, f. 50, 95, docent
Jerneck, Magnus, f. 51, 93, professor
Johannesson, Eric, f. 23, 71, professor
Johansson, Stig, f. 39, 80, professor
Johnsen, Erik, f. 28, 73, professor
Jonsson, Hans, f. 28, 74, professor

Jonung, Lars, f. 44, 89, professor
 Jungar, Sune, f. 36, 88, professor
 Jönsson, Arne, f. 50, 98, professor
 Kapsomenos, Stylianos, f. 07, 50, professor
 Kieffer, René, f. 30, 75, professor
 Kittang, Atle, f. 41, 75, professor
 Kjellman, Nils, f. 11, 60, docent, rektor
 Klinge, Matti, f. 36, 76, professor
 Knutsson, Bengt, f. 36, 78, docent
 Koblik, Steven, f. 41, 77, professor
 Koch, Ludovica, f. 41, 83, professor
 Koch, Wolfgang, f. 47, 93, docent
 Korlén, Gustav, f. 15, 50, professor
 Kornhall, David, f. 28, 68, docent, universitetslektor
 Kostecki, Marian, Jan, f. 49, 83, professor
 Kristensson, Gillis, f. 28, 73, docent
 Krummacher, Friedhelm, f. 36, 75, professor
 Kvist, Hans-Olof, f. 41, 94, professor
 Ladefoged, Peter, f. 25, 70, professor
 Lagerroth, Erland, f. 25, 66, docent
 Lagerroth, Ulla-Britta, f. 27, 70, professor
 Lagnevik, Claes-Magnus, f. 49, 98, professor
 Larsson, Edvin, f. 25, 76, professor
 Larsson, Lars, f. 47, 84, professor
 Larsson, Lars-Olof, f. 34, 72, professor
 Larsson, Lars-Olof, f. 38, 85, professor
 Larsson, Lisbeth, f. 49, 99, professor
 Lárusson, Magnus Már, f. 17, 66, professor
 Lauha, Aila, f. 51, 02, professor
 Leech, Geoffrey, f. 36, 83, professor
 Lewan, Bengt, f. 32, 80, docent
 Lewan, Nils, f. 29, 77, docent
 Lidin, Olof, f. 26, 73, professor
 Lilius, Henrik, f. 39, 85, professor
 Lindahl, Lars, f. 36, 89, professor
 Lindberg, Bo, f. 37, 80, professor
 Lindborg, Rolf, f. 31, 73, professor
 Lindell, Ebbe, f. 25, 75, professor
 Lindström, Caj-Gunnar, f. 42, 80, professor
 Lindwall, Lars, f. 35, 85, professor
 Ljung, Per-Erik, f. 43, 95, docent
 Lund, Jørn, f. 46, 92, professor

Lundquist, Lennart, f. 38, 77, professor
 Lyttkens, Hampus, f. 16, 67, professor
 Löfgren, Anna Brita, f. 33, 85, docent
 Löfgren, Orvar, f. 43, 81, professor
 Löwendahl, Gösta, f. 20, 59, docent, universitetslektor
 Malm, Allan, f. 45, 87, professor
 Malmer, Mats, f. 21, 70, professor
 Mangelsdorf, Günter, f. 47, 93, professor
 Massengale, James, f. 39, 85, professor
 Melander, Göran, f. 38, 83, professor
 Mettinger, Tryggve, f. 40, 86, professor
 Modéer, Kjell Åke, f. 39, 81, professor
 Moëll, Christina, f. 50, 02, professor
 Molnár, Valéria, f. 52, 95, professor
 Müller-Wille, Michael, f. 38, 85, professor
 Mårtensson, Anders, f. 27, 82, museichef
 Nalepa, Jerzy, f. 26, 75, docent
 Nielsen, Kirsten, f. 43, 93, professor
 Nilsson, Carl-Axel, f. 31, 78, docent
 Nilsson, Sten Åke, f. 36, 73, professor, f.d. praeses
 Nilsson, Stig, f. 28, 77, docent
 Nordin, Svante, f. 46, 93, professor
 Nordström, Olof, f. 21, 64, docent, universitetslektor
 Norlin, Kjell, f. 43, 96, universitetslektor
 Nyberg, Tore, f. 31, 80, lektor
 Näsman, Ulf, f. 44, 94, docent
 Nøjgaard, Morten, f. 34, 78, professor
 Odén, Birgitta, f. 21, 58, professor
 Olander, Birgitta, f. 47, 96, phil. dr
 Olausson, Deborah, f. 51, 99, professor
 Ollén, Gunnar, f. 13, 58, professor
 Olsen, Olaf, f. 28, 74, riksantikvarie
 Olsson, Bernt, f. 29, 71, professor
 Palm, Anders, f. 42, 86, professor
 Paulsson, Göte, f. 45, 78, docent
 Petersson, Hans, f. 24, 69, professor
 Piltz, Anders, f. 43, 82, professor
 Platzack, Christer, f. 43, 87, professor
 Pålsson, Anne-Marie, f. 51, 95, docent
 Pålsson, Lennart, f. 33, 77, professor
 Rabinowicz, Włodzimierz, f. 47, 96, professor
 Radler, Aleksander, f. 44, 87, professor

Ragvald, Lars, f. 42, 95, professor
 Randsborg, Klavs, f. 44, 87, professor
 Register, Cheri, f. 45, 78, professor
 Riis, Poul Jørgen, f. 10, 62, professor
 Ritte, Hans, f. 30, 77, Universitetslektor, Dr Phil
 Roelandts, Karel, f. 19, 60, professor
 Roos, Carl Martin, f. 41, 76, professor
 Roos, Paavo, f. 37, 90, universitetslektor
 Rosengren, Inger, f. 34, 71, professor
 Rudberg, Stig, f. 20, 66, professor
 Rudebeck, Elisabeth, f. 52, 01, fil. dr
 Rundquist, Franz-Michael, f. 48, 98, professor
 Rydén, Per, f. 37, 82, professor
 Rystad, Göran, f. 25, 58, professor
 Rystedt, Eva, f. 45, 96, professor
 Rømhild, Lars Peter, f. 34, 83, lektor
 Røstvig, Maren-Sofie, f. 20, 65, professor
 Salomon, Kim, f. 48, 89, professor
 Salomonsen, Per, f. 28, 74, afdelingsleder
 Sanders, Hanne, f. 52, 01, docent
 Sandqvist, Sven, f. 39, 86, docent
 Sandström, Sven, f. 27, 59, professor
 Schaar, Claes, f. 20, 53, professor
 Schlyter, Suzanne, f. 44, 91, professor
 Sellerberg, Ann-Mari, f. 43, 93, professor
 Sen, Amartaya, f. 33, 81, professor
 Sigurd, Bengt, f. 28, 80, professor
 Simonsson, Tord, f. 26, 74, docent, biskop
 Sjöberg, Birthe, f. 46, 98, docent
 Sjöblad, Christina, f. 39, 93, professor
 Sjöblom, Gunnar, f. 33, 73, professor
 Sjölin, Jan-Gunnar, f. 39, 84, professor
 Skansjö, Sten, f. 42, 88, professor
 Skogh, Göran, f. 43, 90, docent
 Smidt, Kristian, f. 16, 66, professor
 Smith, Gudmund, f. 20, 60, professor
 Steene, Birgitta, f. 28, 80, professor
 Steensland, Lars, f. 41, 94, professor
 Stenelo, Lars-Göran, f. 39, 88, professor
 Stenqvist, Catharina, f. 50, 96, professor
 Stenström, Johan, f. 51, 01, docent
 Stoklund, Bjarne, f. 28, 72, professor

Stolleis, Michael, f. 41, 92, professor
Strömberg, Märta, f. 21, 67, professor
Ståhl, Ingemar, f. 38, 74, professor
Sundberg, Kerstin, f. 51, 98, docent
Swahn, Jan-Öjvind, f. 25, 61, professor
Swahn, Sigbrit, f. 33, 82, professor
Svantesson, Jan-Olof, f. 44, 95, professor
Svartvik, Jan, f. 31, 70, professor
Svenbro, Jesper, f. 44, 92, professor
Svensson, Birgitta, f. 48, 96, docent
Svensson, Christina, f. 45, 98, fil. dr
Svensson, Jan, f. 50, 02, professor
Svensson, Lars Håkan, f. 44, 85, professor
Svensson, Lars, f. 38, 86, docent
Söderpalm, Sven Anders, f. 33, 76, professor
Söderström, Lars, f. 40, 89, professor
Sørensen, Knud, f. 28, 71, professor
Tamm, Ditlef, f. 46, 85, professor
Teleman, Ulf, f. 34, 85, professor
Thalberg, Björn, f. 24, 73, professor
Thavenius, Jan, f. 34, 81, docent
Thormählen, Marianne, f. 49, 83, professor
Thorsen, Nina G., f. 45, 88, lektor
Touati, Paul, f. 50, 95, professor
Trautner Kromann, Hanne, f. 45, 95, professor
Tägil, Sven, f. 30, 68, professor
Törnqvist, Gunnar, f. 33, 68, professor
Ulfsparre, Anna Christina, f. 33, 83, professor
Vallinder, Torbjörn, f. 25, 70, docent, universitetslektor
Wallner, Björn, f. 19, 69, docent, universitetslektor
Weimarck, Torsten, f. 43, 95, professor
Werbart, Bozena, f. 48, 95, professor
Westerhult, Bo, f. 29, 72, docent
Westerhäll, Lotta, f. 44, 93, professor
Westin, Gunnar, f. 11, 52, professor
Westman, Rolf, f. 27, 74, professor
Viberg, Åke, f. 45, 95, professor
Widebäck, Göran, f. 30, 76, docent
Wiegelmann, Günter, f. 28, 70, professor
Wieslander, Hans, f. 29, 74, docent, universitetslektor
Wikander, Charlotte, f. 50, 04, docent
Wikander, Örjan, f. 43, 92, professor

Vilkuna, Asko, f. 29, 69, professor
 Wilson, David, f. 30, 72, professor
 Vinge, Louise, f. 31, 72, professor
 Wirmark, Margareta, f. 36, 90, professor
 Wrede, Gösta, f. 28, 82, pastor primarius, docent
 Wrede, Johan, f. 35, 72, professor
 Wärneryd, Olof, f. 31, 76, professor
 Yard, Stefan, f. 49, 99, docent
 Zettersten, Arne, f. 34, 72, professor
 Åkesson, Lynn, f. 51, 97, professor
 Åsdahl Holmberg, Märta, f. 19, 58, professor
 Åström, Paul, f. 29, 64, professor
 Österberg, Eva, f. 42, 75, professor

Bortgångna hedersledamöter

Croce, Benedetto, 1866–1952, senator
 Ekwall, Bror Oskar Eilert, 1877–1964, professor
 Evans, Sir Arthur John, 1851–1941, professor
 Gjerstad, Erik Einar, 1897–1988, professor
 Heckscher, Eli, 1879–1952, professor
 Hirn, Yrjö, 1870–1942, professor
 Josephson, Ragnar, 1893–1966, professor, f.d. praeses
 Kock, Karl Axel Lichnowsky, 1851–1935, professor
 Löfstedt, Einar, 1880–1955, professor, f.d. praeses
 Lönnroth, Erik, 1910–2002, professor
 Meillet, Antoine, 1866–1936, professor
 Montelius, Oscar, 1843–1921, riksantikvarie
 Müller, Sophus, 1846–1934, museumsdirektör
 Nilsson, Martin P:sson, 1874–1967, professor
 Tegnér, Esaias, 1843–1928, professor
 Thomsen, Vilhelm Ludvig Peter, 1842–1927, excellens, professor
 Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich von, 1848–1931, excellens, professor
 Weibull, Lauritz, 1873–1960, professor, f.d. praeses
 Werin, Algot, 1892–1975, professor
 Wölfflin, Heinrich, 1864–1945, professor

Bortgångna stiftande ledamöter

Acking, Carl-Axel, 1910–2001, professor
 Bendz, Maj, 1909–2006, fru
 Bendz, Olof Gregor Mortimer, 1904–1973, godsägare
 Bergengren, Axel Göran Magnus, 1921–1972, civilekonom
 Berger, Svante Edwin Larsson, 1871–1962, direktör

Berger, Carl Magnus, 1915–1964, direktör
 Berger, Dagmar Linnea Charlotta, f. Boon, 1915–1989, fru
 Bergh, Thorsten Christian Howard, 1901–1965, jur. o. fil. kand., konsul
 Borelius, Sven 1928–2004, direktör
 Bratt, Bertil, 1932–1997, direktör
 Coyet, Hilda Eleonore Henriette Dorotée Amelie, f. friherrinnan Cederström,
 1859–1941
 Crafoord, Holger Alf Erik, 1908–1982, direktör
 Dahlgren, Sture Hjalmar Thorild, 1888–1968, fil. dr, assuransdirektör
 Dunker, Henry Christian Louis, 1870–1962, fabriksdisponent
 Edstrand, Karin Thekla Eleonora, 1880–1959, fröken
 Edstrand, Reinhold Theodor Werner, 1882–1923, direktör
 Ehrnberg, Gösta Theodor, 1895–1981, direktör
 Ekblom, Ingemar, 1903–1987, direktör
 Engeström, Max Emil Leopold, 1867–1930, konsul
 Faxe, Jörgen, 1902–2002, direktör
 Geijer, Fredrik Wilhelm Gustaf von, 1865–1930, ryttmästare, godsägare
 Gierow, Karl Ragnar Knut, 1904–1982, fil. dr, författare
 Græbe, Ejler Otto, 1892–1977, domkyrkoarkitekt
 Gyllenkrok, Nils Johan Malcolm, 1887–1941, friherre, hovstallmästare
 Haffner, Johan, 1876–1931, stadsläkare
 Hallström, Hadar Erik H:son, 1900–1988, direktör
 Hallwyl Anna Fredrika Wilhelmina von, f. Kempe, 1844–1930, grevinna
 Hallwyl, Walter von, 1839–1921, greve
 Hammarskiöld, Sven Ludvig, 1901–1983, direktör, f.d. hovrättsråd
 Hansen, Einar Anton, 1902–1994, direktör
 Hansen, Jozzi Ella, f. Jensen, 1912–2000, verkst. direktör
 Hjelme-Lundberg, John, 1902–1970, konsul
 Holmberg, Hans Åke, 1919–2001, tekn. dr
 Holmström, Nils Gunnar Teodor, 1904–1987, direktör
 Jacobsen, Helge, 1882–1946, direktör
 Jensen, Arthur Marinus, 1891–1968, direktör
 Kennedy, Douglas, 1912–2007, godsägare
 Larsson, Sven Gunnar, 1911–2003, direktör
 Lundberg, Sven Emil, 1889–1947, bergsingenjör, direktör
 Lundblad, Nils Waldemar, 1888–1947, hovrättsassessor, direktör
 Lundeqvist, Gösta Evald Andreas, 1892–1962, civilingenjör, direktör
 Lundström, Margit, f. von Geijer, 1907–2002, generalska
 Modin, Alvar, 1920–2007, direktör
 Malmros, Frans, 1925–2003, konsul
 Montelin, Adolf Fredrik, 1871–1941, apotekare
 Munksgaard, Ejnar Johannes, 1890–1948, forlagsboghandler, dr phil

Mårtensson, Folke, 1922–1996, direktör
 Möller, Frans Ballieu, 1897–1995, direktör
 Mörck, Einar Walter, 1914–1982, direktör
 Nevsten, Andreas Edvard, 1885–1962, byggmästare
 Nordqvist, Gunhild Theresia Elvira, f. Edstrand, 1883–1951, doktorinna
 Ohlsson, Sven Håkan, 1920–1997, bokförläggare
 Olofsson, Johan Sigfrid Mattias, 1899–1981, leg. läkare
 Palmstierna, Anne-Marie Aurore, 1907–1995, friherrinna
 Palmstierna, Carl Otto, 1900–1966, friherre, hovjägmästare
 Penser, Per Wilhelm Julius, 1901–1993, advokat
 Petrán, Karl Anders, 1868–1927, professor
 Rausing, Gad Anders, 1922–2000, docent, direktör, f.d. praeses
 Roos, Axel, 1922–2007, bankdirektör
 Roos, Axel Bernhard, 1886–1957, jur. dr, advokat
 Sager, Olof, 1920–2008, universitetslektor
 Sahlin, Bo Carl Henrik, 1901–1949, med. lic., direktör
 Sahlin, Carl Andreas, 1861–1943, fil. dr
 Sahlin, Johan Albert, 1868–1936, fabriksägare
 Sahlin, Stig Erik Gunnar, 1899–1963, ambassadör
 Samuelson, Sten Olov, 1926–2002, professor
 Sandberg, Ivar Nils Gotthard, 1881–1961, direktör
 Sandblom, Grace, f. Schaefer, 1907–2006, fru
 Schmiterlów, Adelheid Emma Otburgis von, 1875–1959, godsägare
 Strömbom, Nils Alfred Ragnar, 1898–1983, kapten, fil. lic
 Ståhlbrandt, Åke, 1914–1995, direktör
 Swartz, Carl Johan Gustaf, 1858–1926, universitetskansler
 Swartz, Pehr Johan Jacob, 1860–1939, direktör
 Thomasson, Tage Emanuel, 1894–1974, civilingenjör, direktör
 Thott, Greta, 1908–2003, grevinna
 Thott, Gustaf Otto Tage Stig, 1885–1948, greve, hovjägmästare
 Trolle-Bonde, Anna Ingeborg Blenda, f. von Essen, 1908–1973, grevinna
 Trolle-Bonde, Carl, 1907–1969, greve
 Tunhammar, Elam, 1903–1995, direktör
 Wachtmeister, Axel Wilhelm, 1869–1929, greve, kammarherre
 Wehtje, Ernst Jonas, 1891–1972, tekn. dr, direktör
 Weibull, Märta Maria (Mary) Sofia, f. Fahlbeck, 1897–1968, fru
 Westerberg, Gunnar, 1920–2001, civilingenjör
 Westrup, Johan Wilhelm Magnus, 1862–1939, v. konsul
 Wetterlundh, Sune Charles Gustaf, 1904–2000, verkst. direktör
 Wiberg, John Åke Truli, 1902–1963, överintendent
 Wigstrand, Gunnar, 1903–1965, disponent
 Wijkander, Klara Severina, f. Kock, 1888–1977, fru

Stadgar för Vetenskaps societeten i Lund

Av den 6 maj 1920 med ändringar av den 8 dec. 1944, den 27 nov. 1948, den 4 dec. 1953, den 31 nov. 1964, den 25 nov. 1967, den 21 nov. 1970, den 20 nov. 1971, den 19 nov. 1982, den 25 nov. 1994 och den 30 nov. 2001.

SOCIETETENS UPPGIFT OCH SAMMANSÄTTNING

§ 1

Vetenskaps societeten i Lund har till uppgift att främja humanistisk vetenskaplig forskning, däri inbegripet religions-, rätts- och samhällsvetenskap. Societeten skall i sin verksamhet särskilt beakta yngre forskares behov.

§ 2

Societeten består av stiftande samt inländska och utländska arbetande ledamöter jämte hedersledamöter och seniores. Till arbetande ledamot kan endast vetenskapsidkare som inte fyllt 55 år utses. Vid 55 års ålder övergår arbetande ledamot till gruppen seniores.

I Societetens styrelse och nämnder kan endast stiftande och inländska arbetande ledamöter inväljas.

Endast stiftande och inländska arbetande ledamöter äger delta i val och i sådana överläggningar och beslut som rör ekonomiska och administrativa frågor.

§ 3

De inländska arbetande ledamöternas antal får vara högst 100, de utländska arbetande ledamöternas högst 35, de stiftande ledamöternas högst 50.

§ 4

Till stiftande ledamot kan utses person, som visat synnerligt engagemang för humanistisk vetenskap och kultur, eller person, som Societeten finner kunna bidra till Societetens verksamhet och utveckling. Stiftande ledamot äger samma rättigheter som inländsk arbetande ledamot.

§ 5

Till Societetens hedersledamöter kan väljas personer av utmärkt förtjänst om humanistisk vetenskap. Deras antal må ej överstiga sju.

STYRELSER OCH NÄMNDER

§ 6

Societetens angelägenheter handhas av en styrelse, bestående av nio ledamöter, av vilka en är praeses, en vice praeses, en sekreterare, en vice sekreterare och en skattmästare. Av styrelsens medlemmar skall minst tre vara stiftande ledamöter. För styrelsemedlemmarna väljs tre ersättare.

§ 7

Vid varje högtidssammanträde väljs för en tid av 3 år tre styrelsemedlemmar och en ersättare.

§ 8

Styrelsen, som har sitt säte i Lund och till vars sammanträden samtliga dess medlemmar och ersättare kallas, är beslutförför då minst fem av dessa är närvarande. Vid lika röstetal har praeses utslagsröst.

§ 9

Arbetande ledamöter och hedersledamöter väljs av Societeten. Det åligger styrelsen att, genom utsedd valkommitté, bereda och för Societeten framlägga förslag till inval. Envar ledamot äger lämna förslag till inval. Sådant förslag skall vara styrelsen tillhanda senast den 1 februari året för inval.

Stiftande ledamöter väljs av styrelsen.

§ 10

Till tryckning i Societetens skriftserier inlämnade skrifter bedöms av styrelsen eller en av styrelsen utsedd kommitté, efter inhämtande av utlåtande från facksakkunnig.

ÄMBETSMÄN

§ 11

Societetens ämbetsmän är sekreteraren, vice sekreteraren och skattmästaren.

§ 12

Sekreteraren skall hålla förteckning över Societetens ledamöter, föra protokoll vid Societetens sammanträden samt förbereda och föredraga de ärenden som där skall förekomma, verkställa de vid sammanträdena fattade besluten, till varje högtidssammanträde avge styrelsens berättelse om Societetens verksamhet under föregående år samt omhänderha Societetens publikationsverksamhet.

VETENSKAPSSOCIETETEN

§ 13

Skattmästaren handhar Societetens ekonomiska angelägenheter, för Societetens räkenskaper samt avlämnar före den 15 maj föregående års räkenskaper till revisorerna.

SAMMANTRÄDEN OCH VAL

§ 14

Societeten sammanträder i Lund efter kallelse av praeses. Begär tio ledamöter i skrivelse till praeses sammanträde, är denne skyldig att omedelbart utlysa sådant.

Högtidssammanträde hålls årligen i november månad, för så vitt ej styrelsen av särskild anledning bestämmer annorlunda.

§ 15

Societeten är beslutför, om minst tio av dess ledamöter jämte praeses och sekreteraren eller deras ersättare är närvarande. Endast närvarande ledamot äger delta i omröstning.

§ 16

Val av arbetande ledamöter, hedersledamöter och styrelse förrättas öppet, såvida inte röstberättigad ledamot begär sluten omröstning. Vid lika röstetal avgörs valet genom lottning.

§ 17

Beslut i ärende, som inte angivits i kallelse till sammanträde, får inte fattas, såvida inte stadgarna föreskriver att det skall behandlas.

EKONOMI

§ 18

Societetens räkenskapsår är kalenderår.

§ 19

Societetens verksamhet finansieras genom en dispositionsfond samt genom för ändamålet donerade fonder. Av Societetens grundfond får endast avkastningen disponeras.

§ 20

För granskning av årets räkenskaper och inventering av Societetens tillhörigheter utses vid högtidssammanträdet för en tid av 1 år två revisorer med två ersättare. Revisorerna

äger tillgång till samtliga protokoll och handlingar samt Societetens övriga tillhörigheter.

Revisionsberättelsen, som skall innehålla till- eller avstyrkan om ansvarsfrihet åt styrelsen, överlämnas till Societeten senast den 2 september och framlägges för beslut om godkännande på högtidssammanträdet.

ALLMÄNNA BESTÄMMELSER

§ 21

Societetens årsbok utdelas kostnadsfritt till samtliga ledamöter. I Societetens ordinarie skriftserie ("Skrifter") ingående skrifter utsänds kostnadsfritt efter rekvisition.

§ 22

Om Societetens verksamhet i övrigt gäller den arbetsordning Societeten finner skäl att antaga.

§ 23

För ändring av dessa stadgar erfordras samstämmiga beslut med minst 2/3 majoritet på två omedelbart efter varandra följande högtidssammanträden. Dock får beslut om ändring av Societetens uppgift att främja humanistisk forskning, av § 2 första stycket tredje meningen eller av bestämmelserna i § 19 angående grundfonden inte fattas.

VETENSKAPSSOCIETETEN I LUND

Skriftförteckning

Skrifter utgivna av Vetenskapssocieteten i Lund

1. *Herbert Petersson*. Studien über die indogermanische Heteroklasie. 1921.
2. *Alf Nyman*. Kring antinomierna. 1920.
3. *Axel W. Persson*. Staat und Manufaktur im römischen Reiche. 1923.
4. James Harrington's Oceana, edited with notes by *S. B. Liljegren*. 1924.
5. *John Frödin*. Siljansområdets fåbodbygd. 1925.
6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. 1927.
7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. 1927.
8. *Alf Nyman*. Schema och slutsats. 1928.
9. *Fredrik Lagerroth*. Platons stats- och rättsbegrepp. 1928.
10. *Sigurd Agrell*. Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. 1928.
11. Stockholms stads tänkebok 1524–1529 av M:r Olauus Petri Phase, utg. genom *Ludvig Larsson*, häft. 1–2. 1929. Häfte 3: Register av *Sven Ljung*. 1940.
12. Gudmundi Olai Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ, utg. av *G. Kallstenius*. 1930.
13. *Torsten Wennström*. Studier över böter och myntvärden i Västgötagarna. 1931.
14. *Heinrich Hoppe*. Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians. 1932.
15. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. I. Sigtuna-galdern. 1932.
16. *Albert Wifstrand*. Von Kallimachos zu Nonnos. 1933.
17. *Ingvar Andersson*. Erik XIV:s engelska underhandlingar. 1935.
18. *Anders Gagnér*. Florilegium Gallicum. 1936.
19. *Gunnar Carlsson*. Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. 1936.
20. Smärre dikter av Lejonkulans dramatiker utgivna av *Erik Noreen*. 1937.
21. *Johan Åkerman*. Das Problem der sozialökonomischen Synthese. 1938.
22. *Erik Noreen*. Författarfrågor i Lejonkulans dramatik. 1938.
23. *Walter Åkerlund*. Studier över Ynglingatal. 1939.
24. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. II. Sparlösastenen. 1940.
25. Jesper Swedbergs Lefwernes Beskrifning utg. av *Gunnar Wetterberg*. I. Text. 1941.
26. *Ivar Lindquist*. Västgötagalagens litterära bilagor. 1941.
27. *Bertil Axelson*. Das Prioritätsproblem Tertullian – Minucius Felix. 1941.
28. *K. G. Ljunggren*. Almanackorna och det svenska ordförrådet. 1944.
29. *Bertil Axelson*. Unpoetische Wörter. Ein Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Dichtersprache. 1945.
30. *Per Wieselgren*. Neli Suecani. Ett bröllopsbesvär från sjuttonhundratalet. 1946.
31. *Torsten Dahlberg*. Zwei unberücksichtigte mittelhochdeutsche Laurin-Versionen. 1948.
32. *Fredrik Arfwidsson*. Erik Johan Mecks dagbok 1644–1699. 1948.
33. *Thede Palm*. Trädkult. Studier i germansk religionshistoria. With a summary in English. (Treeworship. Studies in Teutonic History of Religion.) 1948.

34. *Carl-Martin Edsman*. Ignis divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes, légendes, mythes et rites. 1949.
35. *Sven Svensson*. Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomsthistoria. With a summary in English. (The commercial background of the Russian attack on the Livonian state in 1558. A study on the origins of Russian imperialism.) 1951.
36. *Erik Rooth*. Viktor Rydbergs Faustöversättning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die Faustübersetzung Viktor Rydbergs.) 1951.
37. *Sture M. Waller*. Åbomötet 1812 och de svenska krigsrustningarnas inställande. Avec un résumé en français. (La conférence à Åbo en 1812 et la cessation de l'armement suédois.) 1951.
38. *Hugo Yrwing*. Maktkampen mellan Valdemar och Magnus Birgersson 1275–1281. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Machtkampf zwischen Valdemar und Magnus Birgersson 1275–1281.) 1952.
39. *A. Thomson*, Studier i frihetstidens prästvalslagstiftning. 1951.
40. *Sam. Cavallin*. Vitae Sanctorum Honorati et Hilaru episcoporum Arelatensium. Editio critica cum indice verborum completo. 1952.
41. *Sven A. Nilsson*. Kampen om de adliga privilegierna 1526–1594. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Kampf um die Adelsprivilegien 1526–1594.) 1952.
42. *Arthur Peetre*. Sko klostrets medeltida jordeböcker. Med kommentarer. 1953.
43. *Carl Fehrman*. Kyrkogårdsromantik. Studier i engelsk och svensk 1700-talsdiktning. With a summary in English. (Romantic churchyard poetry. Studies in 18th century English and Swedish literature.) 1954.
44. *Gerhard Bendz*. Emendationen zu Caelius Aurelianus. 1954.
45. *Hugo Yrwing*. Kungamordet i Finderup. Nordiska förvecklingar under senare delen av Erik Klippings regering. With a summary in English. (The regicide at Finderup. Politic complications in Scandinavia during the later part of the reign of Erik Klipping.) 1954.
46. *Nils Gösta Sandblad*. Manet. Three Studies in Artistic Conception. 1954.
47. *Sven Edlund*. Undersökningar rörande Kalmarprovets prognosvärde beträffande underåriga elevers skolmognad. With a summary in English. (On the prognostic value of the Kalmar readiness test.) 1955.
48. *Sixten Belfrage*. Carl Carlsson Gyllenhielms litterära verksamhet. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die literarische Tätigkeit Carl Carlsson Gyllenhielms.) 1955.
49. *Hugo Yrwing*. Gustav Vasa, kröningsfrågan och Västerås riksdag 1527. Mit deutscher Zusammenfassung. (Gustav Wasa, die Krönungsfrage und der Reichstag zu Västerås 1527.) 1956.
50. *Pietro Belloni e Hans Nilsson-Ehle*. Voci romanesche. Aggiunte e commenti al vocabolario romanesco Chiappini-Rolandi. 1957.
51. *Sven Edlund*. Studier rörande ordförrådsutvecklingen hos barn i skolåldern. 1957.
52. *Gunnar Westin*. Riksföreståndaren och makten. Politiska utvecklingslinjer i Sverige 1512–1517. 1957.
53. *Carl Fehrman*. Liemannen, Thanatos och Dödens ängel. Studier i 1700- och 1800-talens litterära ikonologi. 1957.

54. *Göran Rystad*. Kriegsnachrichten und Propaganda während des Dreissigjährigen Krieges. 1960.
55. *Gerhard Bendz*. Studien zu Caelius Aurelianus und Cassius Felix. 1964.
56. *Birgitta Odén*. Kronohandel och finanspolitik 1560–1596. 1966.
57. *Erland Lagerroth*. Selma Lagerlöfs Jerusalem, Revolutionär sektarism mot fäderneärvd bondeordning. With a summary in English. (Selma Lagerlöf's Jerusalem. Revolutionary secterianism versus the traditional peasant heritage.) 1966.
58. *Gösta Svenaesus*. Edvard Munch. Das Universum der Melancholie. 1968.
59. *Alf Önnersfors*. Die Hauptfassungen des Sigfridoffiziums. 1968.
60. *Per Wieselgren* (utgivning och kommentar). Brev till Georg Stiernhielm. 1968.
61. *Erland Lagerroth*. Svensk berättarkonst. Röda rummet, Karolinerna, Onda sagor och Sibyllan. With a translation of the last chapter concerning a method of studying works of fiction. 1968.
62. *Bernt Olsson*. Bröllops besvärshugkommelse. Del I (utgivning och kommentar) 1970.
63. *Bernt Olsson*. Bröllops besvärshugkommelse. Del II (en monografi). 1970.
64. *Johannes Th. Kakridis*. Homer Revisited. 1971.
65. *Jan Mogren*. Tegnérs översättningsverksamhet. 1971.
66. *Gösta Svenaesus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del I (textband). 1973.
67. *Gösta Svenaesus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del II (bildband). 1973.
68. *Fredrik Lagerroth*. Sverige och Eidsvollsförfattningen. 1973.
69. *Bernt Olsson*. Den svenska skaldekonstens fader och andra Stiernhielmsstudier. 1974.
70. *Arthur Thomson*. Fortsatta studier i frihetstidens prästvalslagstiftning 1731–1739. 1974.
71. *Rolf Lindborg*. Giovanni Pico della Mirandola, Om människans värdighet. Med några kapitler om humanism och mystik och naturfilosofi under renässansen. 1974.
72. *Ulf Sjödel*. Infödda svenska män av ridderskapet och adeln. Kring ett tema i Sveriges inre historia under 1500- och 1600-talen. 1976.
73. *Louise Vinge*. Morgonrodnadens stridsmän. Epokbildningen som motiv i svensk romantik 1807–1821. 1978.
74. *Hans Jonsson*. The Laryngeal Theory. 1978.
75. *Ulf Sjödel*. Historiker inför Kalmarunionen. 1981.
76. *Alf Lombard & Constantin Gâde*. Dictionnaire morphologique de la langue roumaine. 1982.
77. *Gunnar Sjögren*. Hamlet the Dane. 1983.
78. *Gillis Kristensson*. A Survey of Middle English Dialects 1290–1350: The West Midland Counties. 1987.
79. *Ivar Lindquist*. Religjös runtexter III. Kvinneby-amuletten. Ett tydningförslag efter författarens efterlämnade manuskript utgivet av *Gösta Holm*. 1987.
80. The Middle English Translation of Guy de Chauliac's Treatise on "Apostemes", Part 1. Text. Book II of the Great Surgery. Edited from MS. New York Academy of Medicine 12 and related MSS by *Björn Wallner*. 1988.

81. *Maturin Cordier*. De corrupti sermonis emendatione. Rédaction Anvers 1540. Texte et commentaire linguistique par *Leena Löfstedt et Bengt Löfstedt*. 1989.
82. The Middle English Translation of Guy de Chauliac's treatise on "Apostemes". Part II. Introduction, Notes, Glossary, Marginalia, and Latin Appendix. Book II of the Great Surgery. Edited from MS. New York Academy of Medicine 12 and related MSS by *Björn Wallner*. 1989.
83. *Sture Hast*. Samuel Schultze och hans Svenskt Lexicon. 1990.
84. *Johan Cederlund*. Ritmästarna vid Lunds universitet. 1990.
85. A Danish Teacher's Manual of the Mid-Fifteenth Century. Vol. 1. Ed. by Sigurd Kroon et al. 1993.
86. *Waldemar Sundberg*. KUSHTA. A Monograph on a Principal Word in Mandaeen Texts. II. The Ascending Soul. 1994.
87. An Interpolated Middle English Version of the Anatomy of Guy de Chauliac. Part 1. Text. Edited from Glasgow University Library, Hunter MS 95 by *Björn Wallner*. 1995.
88. *Gillis Kristensson*. A Survey of Middle English Dialects 1290–1350: the East Midland Counties. 1995.
89. An Interpolated Middle English Version of the Anatomy of Guy de Chauliac. Part II. Introduction, Notes, Glossary. Edited from Glasgow University Library, Hunter MS 95 by *Björn Wallner*. 1996.
90. Diego Valadés, Catholicae Assertiones von *Bengt Löfstedt* und *Scott Talkovic*. 1998.
91. *Thomas Rydén*, Det anglosaxiska köpenhamnsevangeliet. Det Kongelige bibliotek. Gl. Kongl. Saml. 102 o. 2001.
92. *Mats Roslund*, Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300. 2001.
93. *Gillis Kristensson*, A survey of Middle English dialects 1290–1350. I Vowels (except diphthongs). 2001.
94. *Gillis Kristensson*, A survey of Middle English dialects 1290–1350: the Southern Counties. Diphthongs and Consonants. 2002.
95. *Hans Jonsson*, Metaforen som semantisk händelse. 2003.

Skånsk senmedeltid och renässans

Skriftserie utgiven av Vetenskaps societeten i Lund

1. *Gösta Johannesson*. Den skånska kyrkan och reformationen. With a summary in English. (The Scanian church and the reformation.) 1947. Kan erhållas inb. i hfr bd.
2. *Nils Gösta Sandblad*. Skånsk stadsplanekunst och stadsarkitektur intill 1658. With a summary in English. (Scanian town planning and town architecture prior to 1658.) 1949. Kan erhållas inb. i hfr bd.
3. *Karl E. Hansson*. Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658. With a summary in English. (Peder Winstrup, Bishop of Lund, up to 1658.) Med ett tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658–1679. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd.
4. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Första delen: Nuvarande Malmöhus län. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd.

5. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Andra delen: Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm. 1952. Kan erhållas inb. i hfr bd.
6. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Tredje delen: Tillkomst, innehåll, handskrifter samt register. 1965. Kan erhållas inb. i hfr bd.
7. *Gösta Johannesson*. Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppbördsjordebok. 1953. Kan erhållas inb. i hfr bd.
8. *Wilhelm Norlind*. Tycho Brahe. En levnadsteckning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Tycho Brahe. Eine Biographie. Mit neuen Beiträgen zu seinem Leben und Werk.) 1970.
9. *Salomon Kraft*. Tre senmedeltida godsorganisationer. Mit deutscher Zusammenfassung. (Drei Gutsorganisationen in der ostdänischen Provinz Schonen am Ende des Mittelalters.) 1971.
10. *Knut Knutsson och Göte Paulsson*. Dalby Kloster intäktsbok 1530–1531. 1983.
11. *Sten Skansjö*. Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid. 1983.
12. *Per Ingesman*. Ærkesædets godsadministration i senmiddelalderen. 1990.
13. *Bjersjöholm*. Gods och slott. Av *Sölve Johansson m.fl.* 1992.
14. *Lena Liepe*. Den medeltida träskulpturen i Skåne. Produktion och förvärv. 1995.
15. *Lena Liepe*. Den medeltida träskulpturen i Skåne. En bildokumentation. 1995.
16. *Bertil Ejder och Thorsten Andersson*. Kristianstads Rådstugubok 1616–1637. Rådhusrättens äldsta protokoll. 1998.
17. *Glimmingehus 500 år*. Tretton texter redigerade av *Sten Åke Nilsson* under medverkan av *Annette Landen*. 1999.
18. *Ola Svensson*. Helsingborgs län. Räkenskaper 1582/83. Jordebok 1583–84. Extra skattemantalslängd 1584. 2001.
19. Da Østdanmark blev Skåne. *Karl-Erik Frandsen* och *Jens Christian Vesterskov Johansen* (red.). Utgiven i samarbete med Skippershoved. 2004.
20. *Thorsten Andersson, Bertil Ejder m.fl.* Kristianstads rådstugubok 1617–1637. Registerdelen. 2004.
21. *Decimantboken 1651 för Skåne, Blekinge och Bornholm*. Utgiven och kommenterad av *Sten Skansjö och Birgitta Tuvestrand*. 2007.

Årsbok 1920–2008

Årsbok 1946 innehåller register för årgångarna 1920–1945, årsbok 1970 för 1946–1969.

Artikelförfattare

Patrik Fridlund har disputerat i religionsfilosofi och har i sin forskning bland annat ägnat sig åt frågor om könsskillnad, presuppositioner i olika religions-teologiska positioner och teologins plats vid akademien. Filosoferna Jacques Der-rida, Luce Irigaray och Emmanuel Lévinas utgör de främsta inspirationskäl-lorna. Föga förvånande tar därmed språkfilosofiska frågor i sin franskspråkiga tappning en icke oväsentlig plats i skrivandet. Detta är kanske tydligast i avhandlingen *Mobile Performances. A Philosophical Account of Linguistic Unde-cidability as Possibility and Problem in the Theology of Religion*, 2007.

Jon Helgason är verksam som forskare i litteraturvetenskap vid Språk- och lit-teraturcentrum, Lunds universitet och institutionen Konst, kultur och kom-munikation (K3), Malmö högskola. Sedan 2008 arbetar han som redaktör vid Svenska Akademiens ordboksredaktion. Hans avhandling *Hjärtats skrifter: En brevkulturs uttryck i korrespondensen mellan Anna Louisa Karsch och Johann Wil-helm Ludwig Gleim* kom ut år 2007. Studien är en undersökning av brevet som kommunikationsform under 1700-talet. Avhandlingen lyfter fram brevkultu-rens betydelse i 1700-talets Tyskland som ett av startskotten för vad som bru-kar kallas den moderna tiden. I studien granskas brevkulturens funktion och betydelse för det epistemiska skifte som äger rum under senare hälften av 1700-talet med utgångspunkt i korrespondensen mellan de tyska diktarna Anna Louisa Karsch och Johann Wilhelm Ludwig Gleim.

Martin Nordin är nationalekonom och gör för närvarande sin post-doc vid Nationalekonomiska institutionen, Lunds universitet. Han har hittills främst inriktat sig på att studera sambandet mellan humankapital och arbetsmarknads-utfall för personer med eller utan en utländsk bakgrund. I avhandlingen *Stu-dies in Human Capital, Ability and Migration* (2007) behandlade han hur avkast-ning på utbildning varierar med begåvningsnivå, utlandsföddas avkastning på utbildning, ”inkomstgapet” mellan svenskfödda med och utan invandrarbak-grund och etnisk skolsegregation. I sin framtida forskning, som knyter an till studierna i avhandlingen, avser han att studera hur familjebakgrund och kog-nitiv förmåga påverkar individens avkastning på utbildning och arbetsmark-nadsutfall.

Erland Lagerroth, docent i litteraturvetenskap och f.d. universitetslektor vid Lunds universitet. Han har gått från studium av romaners fiktiva världar till begrundan av vetenskap–världsbild-sätt att tänka. Se vidare www.lagerroth.com.

Susanne Schötz disputerade i fonetik 2006 med en avhandling om perception, analys och syntes av talarålder. Hon var under sin doktorandtid även ansluten till Sveriges nationella forskarskola i språkteknologi (GSLT). Sedan 2007 forskar hon i projektet SIMULEKT (Simulering av svenska dialekter), som är ett samarbete mellan Lunds universitet och Kungliga tekniska högskolan (KTH) i Stockholm finansierat av Vetenskapsrådet. Hon är dessutom IT-pedagog i Humanistlaboratoriet på Språk- och Litteraturcentrum, där hon undervisar, utvecklar läromedel samt ansvarar för den fonetiska utrustningen.

Anna Wärnsby disputerade i engelsk språkvetenskap vid Lunds universitet 2006 och har sedan dess varit anställd som vikarierande lektor vid Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet, vid Institutionen för humaniora, Växjö universitet samt vid IMER, Malmö högskola. Anna Wärnsbys huvudintressen är, förutom modalitetsforskning, språkinlärningsstudier samt prövning och utveckling av nya experimentella verktyg inom språkvetenskaplig forskning. Artikeln i årsboken bygger på hennes doktorsavhandling *(De)coding modality: the case of must, may, måste and kan*.